

# FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)



**XIX. évfolyam**

**2012. 3. szám**

## E számunk szerzői



Cziráki Zsuzsanna (történész, Szegedi Tudományegyetem BTK, Történeti Intézet),  
Csízi István (PhD, főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára),  
Tózsá-Rigó Attila (egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem BTK, Történettudományi Intézet),  
Varga Szabolcs (főiskolai docens, Pécsi Hittudományi Főiskola)

BTK = Bölcsészettudományi Kar

\*

**Lapunkat támogatták:**  
Budapest Főváros Levéltára



Nemzeti  
Kulturális  
Alap

Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégium

\*

## A címlapon

*A címlapon: Kanizsay Dorottya címere 1519-ből.  
In: Nyáry Albert: A heraldika vezérfonala. Bp., 1886. 131. p.*

\*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány  
Szedte és nyomta Budapest Főváros Levéltára Nyomdája  
Felelős vezető: Pesti Márta  
ISSN 1217-8020

# F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XIX. évfolyam

2012. 3. szám

**Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)**  
*Lapinformációk*

**Alapítás:** A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

**Első évfolyam:** 1994

**Megjelenés:** Évente négy alkalommal (összesen 30 ív).

**Publikációs kör:** A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

**Cél:** A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

**Kiadó:** Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.  
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

**Szerkesztőség:** KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR (felelős szerkesztő), OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

*Székhely:* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

*Postacím:* Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

*E-mail:* kenyeresi@bparchiv.hu, dreska.gabor@btk.elte.hu  
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu  
oross.andras@mol.gov.hu, polonkai@bparchiv.hu

**Recenziók:** A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

**Kéziratok:** A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

**Különlenyomat:** A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

**Korábbi számok:** Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

**Terjeszti:** Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

## TÓZSA-RIGÓ ATTILA

### A POZSONYI VÁROSVEZETŐ ELIT POLITIKAI, ROKONI ÉS LAKÓHELYI HÁLÓZATA<sup>1</sup>

A történeti hálózatkutatás (*Historical Network Research*; *historische Netzwerkforschung*) lehetőséget nyújt arra, hogy a társadalom térbeli vetületét összekapcsoljuk a korabeli személyek között létesült személyes interakciók vizsgálatával. Ilyen módon a klasszikus térbeli topográfia kibővíthető, más megközelítésből az elméleti struktúrákat több síkon is gyakorlati manifesztálódásukban tudjuk értelmezni, azaz nemcsak a fizikai értelemben vett térhasználat vizsgálható, hanem a személyes kapcsolati hálózatokon keresztül egyfajta virtuális tér is leírható. Hangsúlyozandó, hogy a virtuális tér létrejötté valós emberi kapcsolatokon alapul, a történeti korokban létező mindenkori emberek gondolkodásában szintén létezett ez a hálózati struktúra. Történeti közhelyként lehet említeni, hogy a rokon és lakóhelyi kapcsolatok alapvetően befolyásolták a korabeli közösségek mindennapjait, s a társadalmi státusztól függően ugyancsak meghatározóak voltak a további (például politikai vagy gazdasági alapon szerveződő) kapcsolati hálózatok. A szűken értelmezett várostopográfia tehát kibővíthető a — részben — a természettudományok és a szociológia területéről átvett módszertannal. A fent leírtakhoz képest a történeti hálózatkutatásban az jelenti az alapvető nehézséget, hogy a hálózatok vizsgálata — hasonlóan szinte minden más történeti elemzéshez — ki van szolgáltatva a források nyújtotta korlátoknak.

A fizikai és az említett virtuális hálózat egy városi közösség vizsgálata során elsősorban olyan esetekben kapcsolható össze, ahol — a megfelelő forrásbázisnak köszönhetően — egy politikai, rokon, gazdasági, vagy foglalkozási hálózatot alkotó csoport lakóhelyi környezetét is elemezni tudjuk. Jelen tanulmányban a pozsonyi városvezető elit csoportjainak a politikai és — kisebb hangsúllyal — a rokon és lakóhelyi hálózatát vizsgálom a XV–XVI. század fordulóján, valamint

---

1 Terminológiai szempontból helyesebb lenne, ha a címben szereplő városvezető elit helyett a politikai elit kifejezés szerepelne. Mivel azonban a későbbiekben a városvezető grémiumban vállalt (politikai) tisztségeken alapuló csoportkohéziót kívánom vizsgálni, így a cím első részében stilisztikai okból ki kellett váltanom a politikai jelzöt.

a XVI. század első felében.<sup>2</sup> Első lépésként azokat a kritériumokat fogom vázolni, amelyek alapján a vizsgált csoportra ráépíthetünk egy hálózatot.

A XVI. századi Pozsony forrásadottságai kiváló lehetőséget nyújtanak arra, hogy részletesen vizsgáljuk a politikai elit kapcsolati hálózatát. Az elemzés alapját egy 2007-ben megjelent tanulmányom archontológiai és prozopográfiai adatbázisa szolgáltatta és az annak keretében publikált információs bázis újabb szempontú elemzésén nyugszik.<sup>3</sup> Alapul. Módszertani megközelítésből jelen munka elsődleges kérdésfeltevése, hogy mennyiben alkalmazható a történeti hálózat kutatás eszközrendszere az adott téma feldolgozása során, illetve mennyiben hangolható össze ez az eszközrendszer a hagyományos történeti vizsgálatok eszköztárával. Vizsgálatom során a politikai hálózat szereplői közötti kapcsolat azon alapul, hogy a két személy egyazon hivatali évben egyszerre töltötte be a bírói, illetve a polgármesteri pozíciót, tetszőleges variációban.

### **I. A városvezető elit politikai hálózata, egy lehetséges kutatás-módszertani megközelítés**

A politikai kapcsolatokon alapuló hálózat vizsgálatánál előjáróban definiálnunk, kell, hogy a városi társadalom mely csoportját határozzuk meg politikai vagy városvezető elitként. Röviden összefoglalva azokat a személyeket soroltam ebbe az elitcsoportba, akik legalább egy hivatali évben tagjai voltak a belső tanácsnak, másként az *esküdt polgárok* körének.<sup>4</sup>

---

2 A lakóhelyi hálózat vizsgálata itt még inkább csak betekintésszerűen valósul meg a három hálózat lehetséges kapcsolódási pontjain keresztül. A lakóhelyi hálózat kiterjedt elemzését egy a közeljövőben elkészülő tanulmányomban tervezem publikálni. A téma sajátosságából eredően ezt a hálózattípust vizuálisan is meg kell jeleníteni, a város térképére vetítve, összekapcsolva ezáltal a klasszikus várostopográfiát a hálózati topológiával. A lakóhelyi hálózat részletes elemzése, illetve említett ábrázolása azonban szétfeszítette volna a jelen tanulmány kereteit és megbontotta volna tematikai egységét.

3 *Tózsá-Rigó Attila*: A pozsonyi politikai elit. In: Fons. 14. (2007) 2. sz. 187–277. p. (A továbbiakban: *Tózsá-Rigó*, 2007.)

4 Az esküdt polgárokat minden év Szt. György napján választották meg, így egy hivatali év pontosan egy naptári év április 24-től a következő naptári év április 24-ig tartott. A belső tanács szerepéhez, a belső és a külső tanács viszonyához: *Tózsá-Rigó*, 2007. 209–211. p. Kérdéses azok besorolása, akik néhány évben a kamarási tisztséget töltötték be, de nem voltak esküdt polgárok. Összesen tíz ilyen személyt ismerünk. Ezek közül heten a választott polgárok, másként *genanten* (a külső tanács tagjai) között is feltűnnek. Esetükben a külső tanács tagság erősít meg

Az ily módon definiált politikai elit kapcsolati hálózatahoz kézenfekvő megoldásként mutatkozna, hogy a személyek közötti kapcsolatokat annak alapján állítsuk fel, ha egy polgár részt vett egy másik polgárral ugyanabban a hivatali évben a belső tanácsban. Egy ilyen széleskörű elemzés azonban szétfeszítené a tanulmány kereteit és a vizuális megjelenítés, a kapcsolati hálót ábrázoló ágrajzok is csak nagy nehézségekkel lennének kivitelezhetők. A nevek és még inkább a közöttük meghúzható kapcsolatok nagy száma miatt kérdéses lenne tehát a szemléltethetőség. A méretek érzékeltetéséhez megjegyezhető, hogy 1497/98 és 1560/61 között 620 esetben sikerült azonosítanom a vizsgált tisztségeket. Ezek a pozíciók a 64 évben 88 személy között oszlottak meg. A vizsgált halmazban egy polgárnak — leszámítva a belső tanácsba be nem került tíz kamarást — legalább 11 kapcsolata állítható fel. Mindennek tekintetében szűkíteni kellett a vizsgált személyek halmazát. A politikai kapcsolatok bemutatásánál tehát azokra a személyekre szorítkozom, akik legalább egyszer bírói vagy polgármesteri tisztséget töltöttek be.<sup>5</sup>

Az 1497/98 – 1560/61 közötti időszakban 22 személy között oszlott meg a két legmagasabb tisztség.<sup>6</sup> Az így kialakuló hálózati topológiában a 22 polgár alkotta csoporton belül azon személyek között húzható meg kapcsolat, akik ugyanabban az évben töltötték be a bírói és a polgármesteri tisztséget. Az így kapott kapcsolati hálózatot az alábbi ábra szemlélteti.

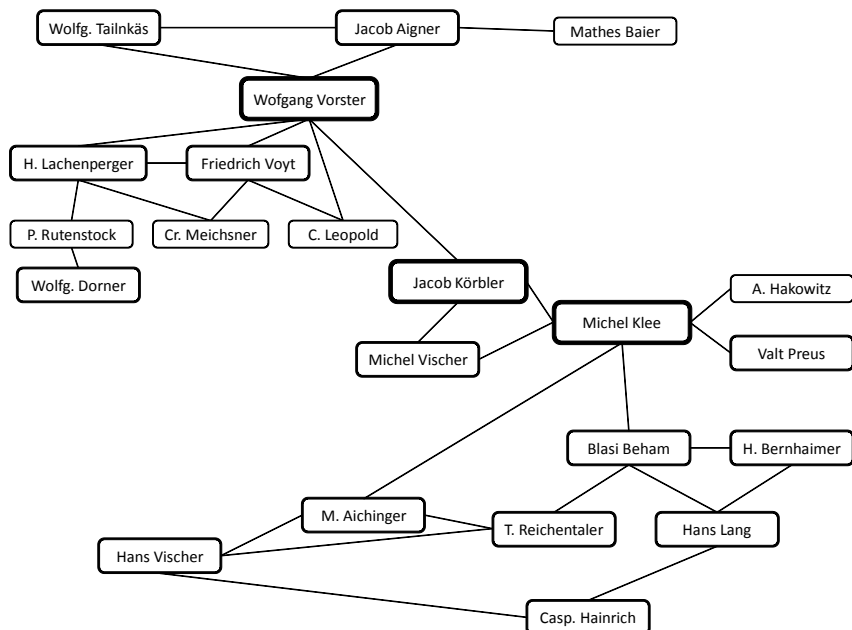
---

abban, hogy őket is a politikai elithez soroljuk. Három olyan kamarást ismerünk a negyvenes-ötvenes évekből, akik még a külső tanácsba sem kerültek be. Ezeknél a személyeknél az a tény játszott mérvadó szerepet, hogy éppen a negyvenes évektől tapasztalható, hogy az addigiakkal ellentétben már nem a *genanten* felsorolásánál, hanem az esküdt polgárok között említik a kamarást, a városi pénzügyeket felügyelő tisztség presztízs-emelkedésével együtt nyilvánvalóan egyre jelentősebb befolyást tulajdoníthatunk a kamarásoknak.

- 5 Hangsúlyozandó, hogy ezt a csoportot nem azonosítom a legszűkebb elitel. Az eliten belüli további hatalmi koncentráció megítélésem szerint általában a belső tanácsban és nem a két csúcspozícióban eltöltött hivatali évek száma alapján vizsgálható. Ehhez a kérdéskörhöz részletesen: *Tózsá-Rigó*, 2007. 215–224. p.
- 6 A fent vázolt politikai kapcsolatokon alapuló hálózat vizsgálatakor figyelmen kívül hagytam azokat a személyeket, akik a vizsgált időszakban szerepeltek a belső tanácsban, azonban bírói vagy polgármesteri címet 1497 előtt, vagy 1561 után nyertek el.

# I/1. sz. ábra

Politikai hálózat a bírói és polgármesteri tisztségek alapján



## Jelmagyarázat:

Wolfgang Vorster

Jacob Aigner

C. Leopold

A politikai elit kiemelkedő személyiségei a korszakban  
Egy generáció / hatalmi csoport meghatározó személyisége  
A csúcspozíciót elért politikai szereplők között kevésbé jelentős személyek

A személyek közötti kapcsolat: a két személy egyazon hivatali évben egyszerre töltötte be a bírói, illetve a polgármesteri pozíciót, tetszőleges variációban.

Az ábra függőleges eloszlása csak hozzávetőlegesen követi a vizsgált korszak kronológiai rendjét, azaz a függőleges eloszlás (megjelenítési nehézségek miatt) nem mutatja a személyes politikai pályák kronológiai sorrendjét.

Rövidített keresztnévek feloldásához ld. I/2. sz. ábrát.



A történeti hálózatkutatás csak akkor szolgál valódi előnyökkel, ha értelmezni tudjuk a rendszerben ábrázolt kapcsolati hálózatot, azaz meg tudjuk tölteni tartalommal a hálózati ábrákat. Ebben a tekintetben az itt felállított hálózat két szempontból vizsgálható. A hálózatkutatásnak általában egyik fontos eleme a középpontok szerepének az elemzése. Esetünkben azok a személyek minősülnek középpontnak, akiknek a fent vázolt hálózatban nagyszámú kapcsolatuk van. Ez pusztán kvantitatív értelemben azt jelenthetné, hogy a nagyszámú kapcsolattal rendelkező személyek sokszor voltak a városvezetés valamelyik csúcspozíciójában. Ebből azonban még nem következik kizárólagosan, hogy valóban ezek a polgárok voltak a pozsonyi politikai elit legjelentősebb személyiségei. Amint azt később látni fogjuk, a politikai kapcsolatok hálózatában középpontként megjelenő polgároknak az elitben betöltött valós helyzetét mindenképpen kibővítve érdemes vizsgálni, azaz vizsgálni kell az egyes személyek teljes pályáját és lehetőség szerint más jellegű kapcsolatrendszerét is. Ezzel arra is választ kapunk, hogy milyen biztonsággal használható a hálózatkutatás eszköztára a késő középkori és a kora újkori polgárság hasonló jellegű vizsgálataihoz.

Elsőként érdemes számszerűleg vázolni, hogy a vizsgált elitsoportban az egyes személyekhez milyen mennyiségű kapcsolat rendelhető hozzá. A hálózati kapcsolatok számát össze kell vetni a személyes pályákkal, itt egyelőre csak azt kiemelve, hogy az illető hány hivatali évet töltött a belső tanácsban.

I/2. sz. ábra

**A bíró-polgármester kapcsolatok száma; a belső tanácsban töltött hivatali évek; városvezetésben töltött időszak**

Név	Hálózati kapcsolatok	Hivatali évek a belső tanácsban	Időszak*
Tailnkäs, Wolfgang	2	10	1491–1508
Lachenperger, Hans	4	17	1491–1518
Baier, Mathes	1	2	1492–1502
Aigner, Jacob	3	13	1494–1508
Dorner, Wolfgang	1	15	1494–1522
Vorster, Wolfgang	6	24	1495–1529

Név	Hálózati kapcsolatok	Hivatali évek a belső tanácsban	Időszak*
Rutenstock, Pangraz	2	11	1501–1520
Leopold, Caspar	2	19	1502–1524
Meichsner, Michel	2	8	1503–1523
Voyt, Friedrich	4	8	1504–1520
Körbler, Jacob	3	31	1506–1546
Preus, Valt	1	23	1514–1560
Vischer, Michel	2	16	1516–1537
Klee, Michel	6	27	1520–1558
Hakowitz, Andre	1	6	1521–1537
Bernhaimer, Hans	2	18	1530–1548
Beham, Blasi	4	18	1530–1550
Lang, Hans	3	19	1540–1561
Reichentaler, Thomas	3	15	1542–1558
Vischer, Hans	3	16	1544–1568
Aichinger, Mert	3	12	1549–1564
Hainrich, Caspar	2	12	1549–1567

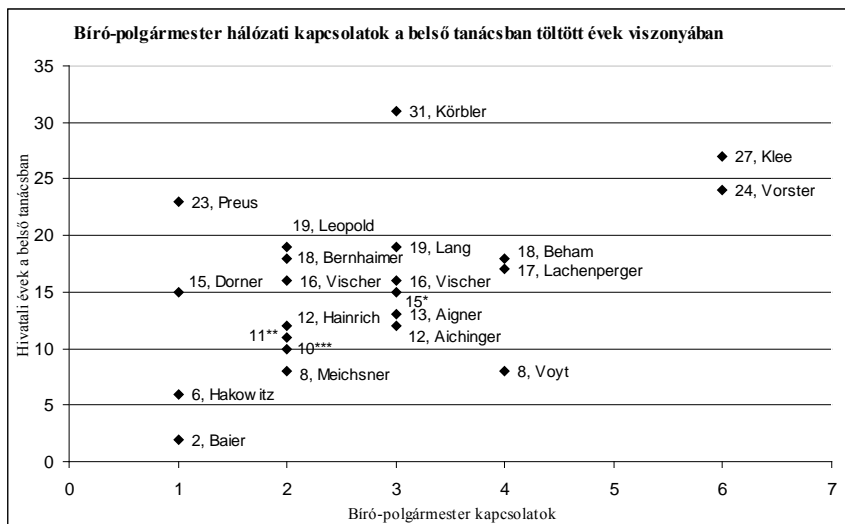
\* A hivatali időszak itt a kamarási és a külső tanácsosi évekkal együtt értendő. A bizonytalansági faktor csökkentése végett a nyitó és záró éveknél a bizonytalan információkat nem vettem figyelembe.

Ily módon elemezhető, hogy van-e összefüggés a két adatsor között. Az összevetés két irányban is haszonnal járhat a kutatás számára. Elsődlegesen választ kapunk arra, hogy a hálózatelemzés szférájából átvett vizsgálati módszer ilyen szűk keretek között nyert eredményei értelmezhetők-e önmagukban. Másrészt a két információs halmaz elemzéséből részben arra is választ kapunk, hogy a politikai elitben kiemelkedő szerepet betöltő polgárok számára a városvezetés két legfelső

pozíciója kiemelt jelentőséggel bírt-e a politikai kapcsolatépítés szempontjából A két információhalmaz összevetését az alábbi diagram szemlélteti:

I/3. sz. ábra

### A bíró-polgármester kapcsolatok a belső tanácsban töltött évek függvényében



\* Thomas Reichentaler

\*\* Pangraz Rutenstock

\*\*\* Wolfgang Tailnkäs

A fenti ábrából leszűrhető, hogy az egy kapcsolattal rendelkező személyek esetében az esküdt tanácsosként eltöltött idő viszonylag nagy szórást mutat. Azoknál a szereplőknél, akiknél csak egy kapcsolatot lehet kimutatni, az alacsony szám abból a kézenfekvő tényből következik, hogy az illető polgár csak rövid időre került be valamelyik vezető pozícióba. Négyük közül Mathes Baier és Wolfgang Dorner egy évben volt bíró, Andre Hakowitzot pedig ugyancsak egy alkalommal választották meg polgármesterré. Valt Preus vezető tisztségei sem térnek el ettől jelentős mértékben: ő két alkalommal volt polgármester. Mindezzel összecseng az a tény, hogy Baier és Hakowitz esetében az összes hivatali év alacsony értéket mutat (ld. I/2. sz. ábra). Ezzel a politikai elit alsó, illetve alsó-

középrétegéhez sorolhatók.<sup>7</sup> Feltűnő viszont, hogy Dorner és Preus esetében az alacsony kapcsolati érték mellett magas értéket találunk a hivatali éveknél. Előbbi 15 évben került be a grémiumba, ezzel az elit felső-középrétegéhez sorolható, Preus pedig kiemelkedően magas értékeivel azon öt személy közé tartozik, akiknek a belső tanácsban töltött éveik meghaladják a húszat. Pusztán a bíró-polgármesteri kapcsolatok hálózati rendszerében maradvá annyi még megjegyezhető, hogy — amint azt az I/1. sz. ábra is jól szemlélteti — Preus egyetlen kapcsolódási pontja Michel (/Michael) Klee, aki viszont a hálózat egyik középpontjának tekinthető.<sup>8</sup> Ez azonban ilyen szűk metszetenél nem ad magyarázatot a kérdéses anomáliára. Preus esetében lehetőség nyílik arra, hogy ne csak a politikai, hanem a személye köré felépíthető üzleti hálózatot is részletesen vizsgáljuk. Utóbbi elemzése bizonyos mértékig választ ad arra, hogy a vizsgált hálózati modellben Preus mellé rendelhető alacsony kapcsolati érték miért mutat anomáliát a belső tanácsban eltöltött évek magas számához képest (az összefüggések részletes tárgyalását ld. később a Körbler – Klee – Vischer – Preus csoportnál, II.2. alfejezet).

Az átlagosként definiálható tartományban (2–4 kapcsolat) az esküdt tanácsosi évek száma már jóval egyhangúbb képet mutat. Az itt megjelenő 16 személy kevés kivétellel a politikai elit felső-közép- (hat személy), illetve felső rétegéhez sorolható (8).<sup>9</sup> Alapvetően azt feltételezhetnénk, hogy a bírói és polgármesteri posztra elsősorban a politikai eliten belül is jelentős személyek kerültek. Ennek fényében nem meglepő, hogy a két csúcspozíció alapján felállított kapcsolati hálózatban egynél nagyobb számú kapcsolatot jegyző személyek az átlagon felüli hivatali éveket felmutató csoport(ok)ból kerültek ki. A 2–4 kapcsolattal bíró személyek esetében tehát relevancia mutatkozik a hálózati adatok, valamint a korábban elemzett hivatali évek között.

A vizsgált tartományban két személy adatai mutatnak jelentősebb eltérést az átlagtól. A pozsonyi politikai elit egyik legtekintélyesebb figurája Jacob Körbler volt. A korszakban hozzá köthető a legtöbb esküdt tanácsosi év: 31 alkalommal volt tagja a belső tanácsnak. Ebből tíz évben töltötte be valamelyik csúcspozíciót. A hálózatban kimutatható három kapcsolat arra vezethető vissza, hogy amikor ő valamelyik vezető tisztséget töltötte be, szinte mindig „állandó partnerei” voltak,

---

7 A politikai elitnek a hivatali évek alapján differenciált felosztásához: *Tózsá-Rigó*, 2007. 218–222. p.

8 Hasonló kapcsolati értékekhez ld. még Caspar Leopold esetét, II. 1. alfejezet.

9 A kivételt Michel Meichsner és Friedrich Voyt képezi, akik nyolc hivatali évükkel az átlagos kategóriába tartoznak (ld. *Tózsá-Rigó*, 2007. 218–220. p.).

nevezetesen öt esetben Michel Vischer, négy évben pedig Michel Klee töltötte be Körbler mellett a másik csúcspozíciót (ld. később a Körbler – Klee – Vischer – Preus csoportot, II.2. alfejezet).

Röviden érdemes itt kitérni a hivatali pályák lehetséges modelljeire. A személyes pályák osztályozásánál a *klasszikus modell* leegyszerűsítve azt mutatja, hogy a ranglétra első állomása a kamarási (esetleg adószedő) tisztség volt, illetve a belső tanács „előszobájaként” a külső tanácsba kerültek be fiatalabb korukban a később vezető szerepet betöltő polgárok. Ezt követte a belső tanácsban az esküdt tanácsosi tisztség, azon belül a bírói és/vagy a polgármesteri pozíció. Végül a *klasszikus pályát* befutó polgárok életük utolsó éveiben általában „visszavonultak” esküdt polgárnak, vagy – valószínűleg mintegy tiszteletbeli vagy éppen tanácsadó szerepben – a külső tanácsban kaptak helyet. A klasszikus sémához viszonyítva korábban felállítottam a *hiányos modellt*, azokra a pályákra, amelyek során az illető polgár nem került be egyik felső pozícióba sem, csak az esküdt tanácsosi tisztségig jutott. Továbbá elkülöníthető még az ún. *előzmény nélküli modell*. Azok az életutak tartoznak ide, amelyeknél nincs információnk arról, hogy az illető személy a belső tanácsban végzett ténykedését megelőzően részt vett volna a külső tanácsban, vagy esetleg más alacsonyabb tisztséget viselt.

A fent vázolt pályamodellek tekintetében figyelemreméltó kivételt képez Friedrich Voyt esete, aki a tanácsban eltöltött nyolc évéből hétben polgármesterként tevékenykedett. Rendelkezünk információval külső tanácsi tagságáról (1504/05), így pályája nem definiálható előzmény nélkülinek. Azzal viszont, hogy szinte kizárólag a csúcspozíciókban találjuk, pályája a hiányos modellnek mintegy ellentétét képezi. Az 1510-es években Pozsonyáamindenképpen meghatározó személyisége volt Pozsonynak. A hálózati kapcsolatainak nagy száma abból ered, hogy folyamatosan váltakoztak mellette a másik vezető tisztséget viselő személyek. Ezek közül az ugyancsak magas kapcsolati értéket mutató Wolfgang Vorsterrel hat hivatali évben, Hans Lachenpergerrel pedig három évben volt „párban”. Felmerülhet a kérdés, hogy esetleg a két utóbbi közötti ellentétek miatt Voyt valamilyen egyensúlyozó szerepben jelent meg. Ezt azonban nem támasztja alá, hogy Lachenperger és Vorster többször is viselték ugyanazon évben a két vezető tisztséget. Mindez inkább arra vezethető vissza, hogy a korszak elején még nagyobb volt a hatalmi eliten belüli fluktuáció, mint a század második harmadában (ld. később a két időszak hatalmi koncentrációjának összevetését, II. 2. és II. 3. alfejezetek).

Az átlagos számú kapcsolatot felmutató csoport után vizsgálható még a kapcsolati hálózat két legnagyobb középpontja. A hat-hat kapcsolatot jegyző Wolfgang Vorster és Michel Klee is generációjuk meghatározó alakja volt. Mindketten azon öt

személy közé tartoznak, akiknek kiemelkedően magas, 20 fölötti a hivatali éveik száma. Vorster legalább 14 alkalommal töltötte be valamelyik csúcspozíciót, Klee legalább 11 évben látta el ugyanezen tisztségeket. Az esküdt tanácsosi évek, a bírói és polgármesteri pozíciók, valamint a hálózaton belüli kapcsolatok nagy számához, illetve az azok közötti összefüggéshez nem szükséges részletesebb magyarázatot fűzni. Mindazonáltal a fenti elemzés összességében azt mutatja, hogy pusztán a hálózat kutatás eszközrendszerét nem célszerű egy szűk politikai csoportnak egyetlen szempont (egyidejű bírói-polgármesteri tisztségek kapcsolata) alapján kivitelezett elemzésében felhasználni. A hibalehetőségek leginkább a rendszeren belüli anomáliákban mutatkoznak meg. Ennek alátámasztására főként Valt Preus, Wolfgang Dörner, Friedrich Voyt, valamint kisebb részben Körbler adataira utalhatok. A politikai elit kapcsolatrendszerének differenciált vizsgálatához célszerű kisebb hatalmi csoportokra bontani a vizsgált személyek körét. Az ilyen jellegű elemzés egyben azt is megmutatja, hogy az egy generációnak megfelelő időszakban kik voltak a politikai elit központi személyiségei, továbbá releváns képet nyújt a hatalmi koncentráció alakulásáról.

## II. Csoportképződés és csoportkohézió

### *II. 1. A századforduló és a XVI. század első harmada, alhálózatok Wolfgang Vorster központi szerepével*

A továbbiakban az eddig felállított politikai hálózat kisebb csoportjait fogom vizsgálni. A *Network-elemzés* szempontjából ezeket olyan alhálózatokként értékelhetjük, amelyeket többé-kevésbé egy generációhoz tartozó személyek alkottak. Amint azt látni fogjuk, általában olyan alhálózatokat állíthatunk fel, amelyekben 2–4 domináns személy emelhető ki.<sup>10</sup> A politikai eliten belüli szűkebb

---

10 A 2007-ben megjelent tanulmányomban már vizsgáltam a csoportkontinuitást a pozsonyi politikai elit esetében. Az elit kutatással foglalkozó szakirodalom a csoportkontinuitás, illetve a csoportfluktuáció kérdéskörét leginkább a különböző vagyoni rétegek közötti mobilitás szempontjából vizsgálja. Az ilyen típusú elemzések központi kérdése az, hogy a felső réteg mennyiben tudja monopolizálni a városvezetést, illetve hogy a feltörekvő középréteg mennyire képes utat találni a politikai hatalomhoz. Ilyen jellegű elemzésekhez többek között: *Endres, Rudolf*: Adel und Patriziat in Oberdeutschland. In: Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität. Szerk.: Winfried Schulze. München, 1988. Schriften des Historischen Kollegs; Kolloquien 12. 221–

hatalmi csoportok esetében a kohéziós erőt ezeknek a középponti személyeknek a kapcsolati hálózata határozta meg, kissé köznapibb megfogalmazásban ezek a politikai szereplők jelentették a hatalmi koncentrációnak köszönhetően kialakult csoport összetartó erejét.

Az I/1. sz. hálózati ábra is jól mutatja, hogy a századforduló, valamint a XVI. század első két évtizedének legkiemelkedőbb alakja Wolfgang Vorster volt. Vorster középponti szerepe mellett ezt támasztja alá általános értelemben az is, hogy ebben az időszakban egyedül Vorsternél mutatható ki 20 fölötti hivatali év. Vorster kapcsolati hálózatából kibontva két kisebb kör állítható fel. A belső tanács tisztségei, azon belül főként a bírói és a polgármesteri pozíciók azt mutatják, hogy a századforduló éveit a Tailnkäs – Aigner – Vorster hármas határozta meg. Jacob Aigner 1497–1504 között viselte valamelyik vezető tisztséget. A kilencvenes évek végén legalább négy hivatali évben Vorsterral együtt töltötték be a két csúcspozíciót,

---

238. p. *Stromer, Wolfgang von*: Die wirtschaftliche Führungsschicht der Reichsstadt Nürnberg 1348–1648. In: *Führungskräfte der Wirtschaft in Mittelalter und Neuzeit 1350–1850*. Büdinger Vorträge 1968–1969. Szerk.: Herbert Helbig. Limburg/Lahn, 1973. Deutsche Führungsschichten in der Neuzeit 6. 1–50. p. *Mörke, Olaf*: Der gewollte Weg in Richtung 'Untertan'. Ökonomische und politische Eliten in Braunschweig, Lüneburg und Göttingen vom 15. Bis ins 17. Jahrhundert. In: *Bürgerliche Eliten in den Niederlanden und in Nordwestdeutschland*. Szerk.: Heinz Schilling – Herman Diederiks. Köln – Wien, 1985. Städteforschung, A/23. (A továbbiakban Schilling–Diederiks, 1985.) 111–134. p. *Gabriëls, Jos*: Patrizier und Regenten: Städtische Eliten in den nördlichen Niederlanden 1500–1850. In: Schilling–Diederiks, 1985. 37–64. p. *Boer, Dick E. H. de*: Die politische Elite Leidens am Ende des Mittelalters. In: Schilling–Diederiks, 1985. 85–110. p. *Looz-Corswarem, Clemens von*: Unruhen und Stadtverfassung in Köln an der Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert. In: *Städtische Führungsgruppen und Gemeinde in der werdenden Neuzeit*. Szerk.: Wilfried Ehbrecht. Köln, 1980. Städteforschung A/9. 53–97. p. *Rogge, Jörg*: Ir freye wale zu haben. Möglichkeiten, Probleme und Grenzen der politischen Partizipation in Augsburg zur Zeit der zunftverfassung (1368–1548). In: *Stadtregiment und Bürgerfreiheit. Handlungsspielräume in deutschen und italienischen Städten des Späten Mittelalters und der Frühen Neuzeit*. Szerk.: Klaus Schreiner – Ulrich Meier. Göttingen, 1994. (A továbbiakban: Schreiner–Meier, 1994.) 244–277. p. *Rogge, Jörg*: Für den gemeinen Nutzen. Politisches Handeln und Politikverständnis von Rat und Bürgerschaft in Augsburg im Spätmittelalter. Tübingen, 1996. Studia Augustana 6. *Schwerhoff, Gerd*: Rats Herrschaft und korporative Partizipation im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Köln. In: Schreiner–Meier, 1994. 188–243. p. *Groebner, Valentin*: Ratsinteressen, Familieninteressen. Patrizische Konflikte in Nürnberg um 1500. In: Schreiner–Meier, 1994. 278–308. p. *Fleischmann, Peter*: Rat und Patriziat in Nürnberg. Nürnberger Forschungen 31/1–3. Neustadt an der Aisch, 2008. A pozsonyi politikai és gazdasági elit generáció-váltásához a XVI. század második felében: *Frederik Federmayer*: Leopold Peck (1560–1625) kincstárnok és családja. In: Czoch Gábor – Kocsis Aranka – Tóth Árpád (szerk): *Fejezetek Pozsony történetéből szlovák és magyar szemmel*. Pozsony–Pressburg–Bratislava, 2005. 156–200. p. (A továbbiakban: *Federmayer*, 2005.) Különösen: 163–166. p.

különböző kombinációkban. Egy alkalommal Aigner polgármestersége alatt Mathes Baier volt a bíró, illetve Aigner utolsó polgármesteri pozíciója során a fent említett hármasból Tailnkäs jelenik meg a bírói székben.

Utóbbiról sikerült kimutatnom, hogy már az 1490-es évek elején bekerült a külső tanácsba, majd a kilencvenes évek közepétől szinte folyamatosan esküdt polgár volt, végül 1503–1506 között bíróként állt a grémium élén. Ezekben az években két alkalommal Vorster volt a hivatali „párja”. Látható tehát, hogy a Tailnkäs – Aigner – Vorster körben Vorstert tekinthetjük olyan középponti személynek, aki felé a hatalmi erőter gravitált. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a vizsgált időszakban szinte minden évben valamelyik vezető tisztségben találjuk, s a méltóságsorok, valamint az azokból felállítható politikai/hivatali hálózat alapján is az a benyomásunk, hogy bár Tailnkäs és Aigner is a pozsonyi politikai elit jelentős és minden bizonnyal nagy tekintélyű személyisége volt a korszakban, Vorster mellett azonban mégis inkább másodlagos szerepet töltek be. Tailnkäs és Aigner 1508-ig mutatható ki az esküdt polgárok között. Mindezt kényelmes lenne azzal magyarázni, hogy közel egyidőben hunytak el, azonban Aigner még biztosan életben volt 1511-ben is, mivel ekkor jegyeztette le utolsó rendelését.<sup>11</sup> Tailnkäs és Aigner pályája egyértelműen a *klasszikus pálya* korábban említett koncepciójába illik bele.

A Tailnkäs – Aigner – Vorster körhöz egy személy kapcsolható azok közül, akik elérték a legmagasabb hivatali szintet. A századforduló éveiből Mathes Baier (/Pair/Payr) pályája kivételesnek mondható. Amint azt korábban említettem, a politikai elitbe soroltak nagyobb része ún. *hiányos pályát* futott be, értve ezalatt, hogy ezek a polgárok soha nem érték el a két legfelső pozíciót, a legfelső elért szint az esküdt tanácsosi tisztség volt, s az illetőt soha nem választották meg bírónak, vagy polgármesterré. A városi közösség megítélésében természetesen az esküdt tanácsosi tisztségnek is igen magas volt a presztízse, s viselői nagy tiszteletnek örvendtek. Bár maga a bíró és a polgármester is a belső tanács tagjának számított, mégis jól elkülöníthető azoknak a csoportja, akik soha nem viselték a két legmagasabb tisztséget. Ezek a személyek képezték az eliten belül a többséget, összesen 49 polgár sorolható ide. Visszatérve Baier esetére, az ő pályája azért tekinthető különösnek, mert bár elérte a bírói pozíciót (1502/03),

---

11 *Szende Katalin*: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Bp., 2004. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 32. (A továbbiakban *Szende*, 2004.) 290. p. Szende szerint 1511-ben vagy 1512-ben hunyt el. A lakóhelyi hálózathoz szolgáló adalékinformáció szerint Jacob — fivérével megosztva — egy a Főtéren álló házat örökölt apjától *Szende*, 2004. 56. p.



ezen tisztségének azonban szinte alig találjuk előzményét. Az 1490-es évek elején egy-egy évben a külső tanács tagja, illetve kamarás volt, majd a kilencvenes évek közepén szintén csak egy hivatali évre esküdt tanácsos lett, végül jelentős megszakítással, hat évvel később bíróként „bukkan fel”, majd végleg eltűnik látókörünkől. Természetesen gondolhatunk a forráshiányra is, a Tailnkäs – Aigner – Vorster érából két évben is hiányos és/vagy bizonytalan az esküdtek névsora, mindazonáltal mégis feltűnő, hogy a vizsgált személyek közül egyedül Baier emelkedett ilyen kevés hivatali évvel (2!) a legfelső pozícióba.<sup>12</sup>

A továbbiakban áttérek az időben a Tailnkäs – Aigner – Vorster csoportot követő hatalmi körre. Már Aigner és Tailnkäs visszavonulásával párhuzamosan formálódott — Vorster vezetésével — egy másik hatalmi csoportosulás. A Vorster körül kibontakozó körből Hans Lachenperger és Friedrich Voyt emelhető ki. A külső tanácsban először 1504-ben feltűnő Voytról korábban már esett szó. Hozzá képest Lachenperger jóval korábban, már a kilencvenes évek elején szerepel a választott polgárok között. Voyt kivételesnek mondható pályájával szemben Lachenperger klasszikus pályát futott be. Politikai szereplésének első fennmaradt adatai alapján inkább még Tailnkäs generációjához sorolhatnánk. Legkésőbb 1491-től tagja volt a külső tanácsnak, s az évtized közepétől folyamatosan, vagy kis megszakításokkal jelen volt a belső tanácsban. Három évben városkapitány is volt, majd 1506-tól váltotta Vorster mellett a csúcspozíciókban Tailnkäst és Aignert. A tízes években legalább három alkalommal bíró, egy évben pedig polgármester volt. Lachenperger és Voyt 1508 után vette át végérvényesen Tailnkäs és Aigner pozícióit.

A századforduló harmasával szemben a Vorster – Lachenperger – Voyt csoport leginkább abban mutat eltérést, hogy itt már számos olyan további személy is látókörünkbe kerül, akik a vizsgált politikai hálózatban kizárólag ehhez a körhöz kapcsolhatók. Ebben a tekintetben Vorster után Voyt rendelkezik a legtöbb kapcsolattal. Nevezetesen Voyt — Lachenperger és Vorster mellett — még Caspar Leopolddal és Michel Meichsnerrel is viselte egyazon évben a vezető tisztségeket. Bár a tízes évek második fele és a húszas évek első feléből bizonytalanok információink, Caspar Leopold nagy valószínűséggel hat alkalommal volt valamelyik csúcspozícióban. A belső tanácsban eltöltött évek száma igen magas, 19 alkalommal választották meg esküdt tanácsosnak. Ennek

---

12 Baier végrendelete 1503 októberének végén született. Szende, 2004. 288. p. A forrásokból arra lehet következtetni, hogy Tailnkäs még ebben az évben váltotta a tisztségben, minden bizonnyal a bekövetkezett halálozás miatt.

fényében némileg alacsony értéknek tűnik, hogy a vizsgált politikai hálózatban mindössze két kapcsolat húzható be Leopoldhoz. Ebben a tekintetben Preushoz hasonló a helyzete. Utóbbihoz nagyszámú esküdt tanácsosi év mellett mindössze egy kapcsolati értéket lehet rendelni, viszont amint azt korábban említettem a hálózat egyik legtöbb kapcsolattal rendelkező középpontjához, Michel Kleehez kapcsolódik. Leopold ehhez hasonlóan két olyan személlyel együtt töltötte be a vezető tisztséget, akinek nagyszámú kapcsolat mutatható ki (Vorster — hat kapcsolat, valamint Voyt — négy kapcsolat). Láthattuk, hogy utóbbiak közül Vorster is vitathatatlanul olyan középpontnak tekinthető a hálózatban, mint Klee.

Leopold mellett a másik, Voyttal egyazon évben vezető tisztséget ellátó személy Michel Meichsner volt. Meichsner pályája kissé eltér mindegyik modelltől. A század első éveiben rövid ideig esküdt tanácsos, majd hosszú évekre eltűnik látókörünkől. A tízes évek közepén Voyt és Lachenperger mellett váltakozva, összesen három alkalommal viselte a bírói és a polgármesteri címet, majd négy év külső tanácsi tagság után a húszas évek első felében három évre visszatért a belső tanácsba.<sup>13</sup>

A Vorster – Lachenperger – Voyt csoport eddig kevésbé érintett tagjához, Hans Lachenpergerhez is kapcsolható még — a hálózat alapján — két személy. A foglalkozása szerint mészáros Pangraz Rutenstock klasszikus pályát futott be.<sup>14</sup> Ennek csúcspontjaiként a tízes években kétszer volt Pozsony polgármestere, az egyik alkalommal Lachenperger volt mellette a bíró. Bár a századforduló körüli években a kamarási tisztséget illetően nem egyértelműek az információk, mégis

---

13 Szende is csak egyetlen adatot közöl róla, nevezetesen végrendeletében két pecsétgyűrűről is rendelkezett. *Szende*, 2004. 139–140. p. Testamentuma 1527-ből származik, tehát ekkor még biztosan életben volt, élete utolsó éveiben viszont nem viselt jelentős tisztséget. A második Végrendeleti Könyvből ismert egy bizonyos Cristof Meichsner feleségének, Anna asszonynak az 1540. évi testamentuma. Cristof Meichsner a húszas-harmincas évek fordulóján, valamint a negyvenes évek elején volt esküdt tanácsos (három hivatali év). Bár a két férfi közötti rokoni kapcsolat közelebről nem azonosítható, nagy valószínűséggel ugyanarról a családról van szó. A vagyonos polgárrasszonynak Hans Bernhaimer és Sebastian Schmid voltak a testamentumos urai. Schmid volt a politikai elit egyik legrejtélyesebb személyisége. Kiemelkedően magas a belső tanácsban töltött éveinek a száma (23), mégis ezen túl alig rendelkezünk róla további információkkal. A Meichsner család városon kívüli kapcsolataihoz említhető, hogy Anna Meichsnerin utolsó rendelkezésében megemlíti, hogy Bécsben is tett egy végrendeletet, amelyet ott letétbe helyeztek és amelynél két bécsi polgár tanúskodott. Archiv mesta Bratislavy (Pozsony), Magistrát mesta Bratislavy (a továbbiakban: AMB MmB) Protocollum Testamentorum PT II. fol. 125r–126r.

14 Foglalkozásához: *Szende*, 2004. 152. Tisztségeihez: *Tózsá-Rigó*, 2007. Melléklet, 1/4., Hivatali pályák személyenként lebontva, a vagyoni helyzet metszésében. 262. p.

megállapítható hogy Rutenstock hivatali pályája 1501-től kamarási pozícióval indult. Külső tanácsi tagságáról a korai években nem tudunk, az évtized közepén viszont már megjelenik a belső tanácsban. A tízes évektől szinte folyamatosan tagja volt a városvezető grémiumnak, majd a második polgármesteri tisztsége után fokozatosan visszavonult, a húszas évek elején már inkább választott polgárként tűnik fel, végrendelete, Meichsneréhez hasonlóan szintén 1527-ben került lejegyzésre.<sup>15</sup>

A Rutenstockok azon kevés család egyike, amelyek egyazon generációhoz tartozó két tagja is bekerült a belső tanácsba (összesen hét ilyen pozsonyi család mutatható ki a korszakban). A politikai- és a rokoni hálózatok összefonódása szempontjából érdemes részletesen vizsgálni az ilyen erőteljes kapcsolódási pontokat. A Rutenstock család az egyetlen, amelynél sikerült pontosan meghatározni a belső tanácsban megjelenő két családtag közötti rokonsági kapcsolatot: Pangraz mellett annak öccse, Wolfgang is esküdt tanácsos lett. Utóbbi pályája a *hiányos modell* koncepciójába illeszkedik. Nem érte el a legmagasabb pozíciókat, hét hivatali évben vett részt a belső tanácsban, ennek alapján nem sokkal maradt el fivéréől (11 év). Pozsony város jogi szabályozása szerint a magisztrátus tagjai nem állhattak egymással rokoni — és gazdasági — kapcsolatban.<sup>16</sup> Ebből a szempontból érdekes lehet megvizsgálni, hogy a Rutenstock fivérek esetében ügyelt-e arra a politikai vezető csoport, hogy elkerülje, vagy legalább elpalástolja az összeférhetetlenséget. Két olyan év mutatható ki, amikor felmerülhetett ennek a közvetlen gyanúja. Wolfgang Rutenstock — pályája elején — 1516–1518 között kamarásként tevékenykedett, s eközben bátyja, Pangraz esküdt tanácsos volt. Korábban már említettem, hogy a kamarásokat nagy valószínűséggel csak a negyvenes évektől tekintették a belső tanács tagjainak. A két Rutenstock említett hivatalviselése a tízes években így valószínűleg ennek a szemléletmódnak köszönhetően nem vetett fel problémát. A későbbiekben is vigyáztak arra, hogy egyszerre ne szerepeljenek a belső tanácsban. Mindezt azonban mégis inkább csak a látszat fenntartásaként értékelhetjük, hiszen előfordult olyan év, amikor Wolfgang kamarásként úgy tett a tanácsnak költségvetési jelentést, hogy közben bátyja tagja volt a grémiumnak (a politikai és a rokoni hálózat ilyen jellegű kapcsolódási pontjaihoz ld. még Michel Vischer és Michel Tailnkäs viszonyát; II. 2. alfejezet).

---

15 Szende, 2004. 293. p.

16 Király János: Pozsony város joga a középkorban. Bp., 1894. 67. p., 70. p.

A Vorster – Lachenperger – Voyt körhöz kapcsolódott még Wolfgang Dorner is. Utóbbiról kevés információ van, annyi bizonyos, hogy az 1490-es évektől folyamatosan feltűnik a választott polgárok között, az 1510-es években pedig kis megszakításokkal szinte minden évben bekerült a belső tanácsba.

A Tailnkäs – Aigner – Vorster hármas erőviszonyaihoz hasonlóan Vorster a tízes években is megtartotta középponti szerepét, sőt amint azt látni fogjuk, Lachenperger és Voyt halála után — immár vitathatatlanul a politikai elit legtekintélyesebb tagjaként — tovább folytatta tevékenységét, pályája utolsó éveiben „felnőtt” mellette, vagy inkább gyámkodása alatt a politikai elit új nemzedéke.

A század első harmadának ilyen kiemelkedő személyiségét érdemes részletesen is bemutatni. Lachenpergerhez és Tailnkäshez hasonlóan már a kilencvenes évekből van adatunk külső tanácsi tagságáról. Bár hiányosak az adatsorok, mégis pályája első szakaszát Voytéhoz hasonlíthatjuk, abból a szempontból, hogy Vorstert néhány év múlva már polgármesterré választották. A századforduló éveiben a bírói székben találjuk, majd a következő két évtizedben a két csúcspozíciót és a belső tanácsosi tisztséget váltogatta.<sup>17</sup>

Ismerjük végrendeletét, amelyből kétséget kizáróan kiderül, hogy a család a vagyoni eliten belül is a felső körhöz tartozott.<sup>18</sup> Legalább egy házról rendelkezett, valamint átlagon felüli számú, hat szőlőskertet hagyott családtagjaira.<sup>19</sup> Házának pontos helyét a testamentumból nem lehet lokalizálni, arról viszont értesülünk, hogy az ingalant fiára és Scholastica nevű feleségére hagyta. Az 1542/43. évi adójegyzékben szerepel Wolfgang fia, Mert Vorster. Az adóbejárás során az első adókörzetben (*prima pars civitatis*, hozzávetőlegesen a Belváros nyugati része), közelebbről a Káptalan utcában említik az ingatlant.<sup>20</sup> Az adójegyzék és a végrendeletek — közvetve — a Vorster család vagyoni helyzetéről is tájékoztatnak. Mert Vorster testamentuma alapján, vagyoni értelemben az előző generációhoz képest mérsékelt csökkenés mutatható ki, ebből kifolyólag Mert —

---

17 Tózsá-Rigó, 2007. Melléklet, 1/4., 261.

18 AMB MmB PT II. fol. 2r–4r.

19 Bár a végrendeletben konkrétan csak egy házat említ, mégis joggal feltételezhető, hogy több ilyen ingatlana volt, mivel a kérdéses házat az *obern haws* kifejezéssel jelöli meg, így emellett a *felső ház* mellett minden bizonnyal volt még másik lakóingatlana is.

20 A lakóhelyi hálózat adalékinformációjaként említhető, hogy a bejárás szerint Vorstertől három házra lakott Peter Ecker (/Egker), aki az ötvenes-hatvanas években nyolcszor volt esküdt tanácsos. Ecker szomszédja pedig az Hans Grueber volt, aki 1539-ben éppen Mert Vorstert váltotta a kamarási tisztségben. AMB MmB Taxa Registrum 3 d 3 (TR) fol. 2v.

apjával ellentétben — inkább már csak a vagyoni elit alsó szegmenséhez sorolható. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az általa a negyvenes évek elején fizetendő adó így is még mindig az átlagosnak közel az ötszöröse volt. Mindebből közvetett módon képet nyerhetünk arról, hogy a század első harmadának politikai elitjében vezető szerepet betöltő Wolfgang Vorster a városi közösség egyik legvagyonosabb polgára volt. Ezt támasztják alá szőlőit érintő rendelkezései is. Végrendeletében a szőlőskertek sorsát részletesen tárgyalta, s leírásukból (felosztás, elhelyezkedés, ingatlanra terhelt tartozás, stb.) arra következtethetünk, hogy legalább a szőlők fele jelentős értékkel bírt.<sup>21</sup> Végül még egy kertről is rendelkezett.

A hosszú pályája során kialakított kapcsolati hálózat bővítéséhez nagy segítségére lehetett a bőséges gyermekáldás: egy fiúról és négy lányról tett említést. Anna nevű lányát például Budára házасította ki. Ugyancsak Vorster kapcsolati hálózatához szolgál adalékul, hogy testamentumának tanúi között szerepel Hans Baier esküdt tanácsos, illetve Andre Hakowitz. Utóbbi Vorster végrendeletének évében még csak a külső tanács tagjaként tűnik föl, a húszas években azonban többször esküdt tanácsos, majd 1531-ben polgármester volt.<sup>22</sup>

Wolfgang fia, Mert Vorster pályáját tekintve komoly jelentőségcsökkenés következett be a család politikai pozícióiban. Mert két éven át kamarás, majd hat évig esküdt tanácsos, ebből három éven át városkapitány volt. Bár tisztségei alapján a politikai elit középrétegébe sorolható, mégis a Wolfgang által befutott pálya ívétől igen messze áll, azaz a század közepén negatív intergenerációs mobilitás definiálható a család státuszában. Az alacsonyabb tisztségek ellenére a személyes kapcsolatrendszer bizonyos szempontból hasonló szinten maradt. Mert Vorster 1544. évi végrendeletének tanúi ugyanis a harmincas-negyvenes évek két legtekintélyesebb személyisége, Blasi Beham bíró és Hans Bernhaimer polgármester voltak. Mindazonáltal az ifjabb Vorster hivatali pályájából az szűrhető le, hogy a kortársak számára korántsem tűnhetett föl olyan központi szerepben, mint apja, s elképzelhető, hogy Beham és Bernhaimer részéről inkább a család tekintélye, vagy konkrétan Wolfgang Vorsternek a köztudatban még ekkor

---

21 Az ingatlanaprózódás, a tulajdonosi kör vagyoni helyzetéhez és általában a szőlők értékéhez: *Tózsá-Rigó Attila: Szőlőbirtoklás a 16. századi Pozsonyban*. In: Orosz István – Papp Klára (szerk.) *Szőlőtermelés és borkereskedelem*. Speculum Historiae Debreceniense 2. (A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai) Debrecen, 2009. 33–54. p., különösen: 41–54. p.

22 A családnak a városi közösségen belül kivívott tekintélyét tovább erősítendő, Wolfgang számos kegyes adományt tett a városban található kegyes társulatok, kolostor és ispótály részére.

is élénken élő emléke készítette arra őket, hogy mintegy gesztust gyakorolva, tanúskodjanak Mert Vorster végakarátánál.<sup>23</sup>

*II. 2. A Körbler – Klee – Vischer – Preus csoport. A politikai kapcsolatrendszer, valamint a rokoni- és a lakóhelyi hálózat összefonódásai*

A harmincas évektől a politikai elit meghatározó csoportja a Jacob Körbler – Michel Klee – Michel Vischer – Valt Preus körre építhető fel. Ez a csoport még lazán kapcsolódott Wolfgang Vorsterhez, leginkább Körbleren keresztül. Az általunk vizsgált politikai hálózatban is kimutatható ez a kapcsolat: amikor Vorster életének és pályájának utolsó évében bíró volt, Körbler töltötte be mellette a polgármesteri pozíciót. Körbler minden tekintetben a XVI. századi pozsonyi politikai elit Vorsterhez hasonló központi személyisége volt. A korszak politikai szereplői közül a leghosszabb időt, megszakításokkal nem kevesebb, mint 31 évet töltött a belső tanácsban. Ehhez hozzáadódik még, hogy két évben volt kamarás. Pályája a *klasszikus modell*nek felel meg. A század első éveiben látta el a kamarási teendőket, majd 1510 és 1523 között legalább 12 alkalommal volt tagja a belső tanácsnak, s valószínűleg 1524-től hat éven át ő volt Pozsony polgármestere. A harmincas években, 1538-ig váltakozva viselte a bírói, a polgármesteri, illetve az esküdt tanácsosi címet. Utolsó bírói tisztsége (1537/38) után élete utolsó éveiben (1538–1546 között) esküdt tanácsosi tisztséget viselt. Legalább tíz alkalommal szerepelt valamelyik csúcspozícióban.<sup>24</sup> Megemlíthető, hogy ebből a tíz hivatalviselésből nyolc alkalommal polgármester volt és csak két évben választották meg bírónak.

---

23 További lehetőségként vehetjük még számba, hogy Mert azért tűnik föl — apjához képest — kevésbé domináns személyként, mert a politikától valamelyest visszavonulva több figyelmet szentelt gazdasági tevékenységének, így Beham és Bernhaimer Mert Vorster gazdasági és/vagy vagyoni tekintélye miatt tartotta vele a kapcsolatot. Mindezt azonban nem támasztják alá minden kétséget kizáróan az ifjabb Vorster testamentumából nyerhető adatok.

24 Pályájához: *Tózsá-Rigó*, 2007. Melléklet, 1/4., 265. p. A rendelkezésemre álló adatsorokból sajnos nem tudtam megállapítani, hogy az 1523/24-es hivatali évben ki volt a polgármester. 1524-től kezdődően Körbler hat éven át viselte a tisztséget, így elképzelhető, hogy már 1523-ban is megválasztották, biztos információ azonban nem erősíti meg ezt a lehetőséget. Egy a vagyoni elithez tartozó gyógyszerész, Egidi Märli 1536-ban készült, de csak 1537 utolsó napjaiban lejegyzett végrendeletében bíróként említi Körblert. A *Gabbuch* adatsorai szerint viszont 1536-ban Michel Vischer volt a megbízott bíró. Magyar Országos Levéltár, Mikrofilmtár (MOL MF) C489. tekercs fol. 38r A fent említett testamentum megfogalmazása alapján („der Zeit Richter”) arra gondolhatunk, hogy a tanúként jelen levő Körbler a lejegyzés idején látta el a

Figyelembe véve, hogy a polgármesteri teendőkhöz inkább pénzügyi ismeretek voltak szükségesek, valószínűsíthetjük, hogy Körblernek ehhez a szakterülethez volt nagyobb affinitása.<sup>25</sup> Körbler kapcsolati hálózatát vizsgálva megállapítható, hogy azt az egy esetet leszámítva, amikor Vorster volt a hivatali párja, két állandó „partnere” volt. Amint azt korábban már említettem, öt évben Michel Vischerrel együtt töltötték be a csúcspozíciókat, négy alkalommal pedig Michel Klee mellett volt vezető poszton. Érdekességként megjegyezhető, hogy Körbler Vischerrel kizárólag olyan kombinációban jelenik meg, amelyben előbbi a polgármesteri, utóbbi a bírói tisztséget látta el. Kleevel mindkét verzió előfordul.

Körblernek sajnos nem ismerjük utolsó rendelkezését. Előnyünkre tudjuk viszont fordítani, hogy rendkívül aktív házassági stratégiát folytatott. A forrásokból három felesége ismert és abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy mindhárom asszonynak fennmaradt a végrendelete. Érdeemes részletesebben vizsgálni a testamentumok alapján felállítható kapcsolati hálózatot, mivel ezáltal betekintést nyerünk a politikai eliten belüli rokonsági hálózatokba (a politikai- és a rokoni hálózatok összefonódásához ld. alább a II/4. sz. ábrát). Körbler első hitvese, Anna Körblerin 1531 első napjaiban jegyeztette le végrendeletét.<sup>26</sup> A testamentum a korabeli viszonyokhoz képest kiugróan magas gyermekáldásról tesz tanúbizonyságot. Anna hat lányt (közülük a végrendekezés idején egy

---

bírói tisztséget. Ez utóbbi lehetőséget támasztják alá a *Gabbuch* információi, Körblert ugyanis csak az 1537. évi kamarási jelentésben említik bíróként. MOL MF C489. tekercs fol. 38r.

25 Az 1538-tól vezetett pozsonyi Tiltáskönyvben, amelyben nagy számban fordulnak elő a korszak jelentős kereskedői, nem szerepel. Csak egy bizonyos Wolf Körbler tűnik föl a forrásban, az ötvenes években adósként. Körbler első feleségének végrendelete alapján megállapítható, hogy Wolf Jacob Körbler fia volt. A kapcsolatok öröklődése szempontjából megemlíthető, hogy egy-egy 1554. évi tiltás szerint Wolf Körbler kis összeggel tartozott Sigmund Gredus gyógyszerésznek, illetve Anna Kirchmairinnak. AMB MmB a i 1 Verbotbuch (VB) fol. 104v. Wolf apja, Jacob Körbler is kapcsolatban volt gyógyszerészekkel, többek között a korábban már említett, itáliai származású Egidi Märll-lel. Wolf anyjának, Anna Körblerinnak pedig Cristof Kirchmair volt az egyik testamentumos ura. AMB MmB PT II. fol. 34r–35r. Ezek szerint tehát a Körbler és a Kirchmair család közötti kapcsolatot Wolf is „megörökölte”. Itt érdemes még röviden megjegyezni, hogy Märll általában jó kapcsolatokat tartott fenn a politikai vezető körökkel. A gyógyszerész végrendeletében Jacob Körbler, Stefan Pfaffstetter-rel, Blasi Behammal és Hans Bernhaimerrel közösen látták el a testamentumos urak szerepét. Pfaffstetter a politikai elit alsóközép-rétegéhez tartozott, 1524–1542 között hat évben volt esküdt tanácsos. Ld. *Tózsza-Rigó*, 2007. Melléklet, 1/4. 269. p.

26 AMB MmB PT II. fol. 34r–35r.

már nem él) és három fiút említ.<sup>27</sup> Bár nem jelöli meg egyértelműen Körblert apaként, mindazonáltal korábbi férjet nem említ, így elfogadhatjuk, hogy mind a kilenc gyermeknek Körbler volt az apja. Témánk szempontjából a gyermekek elsősorban a családi kapcsolatépítés miatt érdemelnek figyelmet. Anna Körblerin testamentuma szerint az egyik lányukat egy bécsi polgárhoz házásították ki, Katherina nevű lányuk pedig a pozsonyi Wolfgang Dorfnerhez (/Dorffner) ment feleségül. Dorfner szintén tagja volt a politikai elitnek, 1535–37 között kamarásként indult a pályája, ebből a két évből Körbler 1535/36-ban biztosan tagja volt a belső tanácsnak. Dorfner a negyvenes években legalább négyszer volt esküdt tanácsos. Ezekre az évekre esnek Körbler pályájának utolsó évei. A frigy tehát Dorfner számára bírt jelentős emelkedési lehetőséggel. Körbler utolsó hivatalviselése, 1546 után viszont Dorfner sem tűnik fel többször a belső tanácsban, csak az ötvenes évek elején ismert még választott polgári tisztsége. A forrásokból nem lehet következtetni arra, hogy (rövid) pályájának hirtelen megszakadása összefüggésben lehet-e apósa visszavonulásával, illetve valószínűsíthetően ekkoriban bekövetkezett halálával, mindazonáltal a két pálya negatív jellegű töréspontja feltűnő egybeesést mutat. Anna Körblerin végrendeletében feltűnik még a század derekának egyik központi személyisége is: Blasi Beham az asszony végrendeletének tanúja volt, Cristof Kirchmair esküdt tanácsos mellett. Behamot ekkor még csak választott polgárként tüntetik fel.<sup>28</sup>

Körbler viszonylag hamar újraházasodott, második felesége, Barbara Körblerin utolsó rendelkezését 1537 novemberében jegyeztette le és két lányáról emlékezett

27 A pozsonyi családokra jellemző gyermekszámhoz: *Tózsá-Rigó Attila*: A városi elit család-szerkezetének vizsgálata az 1529–1557 közötti pozsonyi végrendeletek alapján. In: Czsoch Gábor–Kocsis Aranka–Tóth Árpád (szerk): *Fejezetek Pozsony történetéből szlovák és magyar szemmel*. Pozsony–Pressburg–Bratislava, 2005. 131–155. p. különösen: 149–153. p. A házassági stratégiákhoz: *Tózsá-Rigó Attila*: *Finanzielle Elemente der frühneuzeitlichen bürgerlichen Heiratsstrategien*. In: *Interdisziplinarität in der Germanistik. Annäherungen in der Literatur-Sprach und Kulturwissenschaft. Beiträge der II. Miskolczi Germanistischen Konferenz*. (Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica tomus XV. fasciculus 3.) Miskolc, 2009. 265–269. p.

28 AMB MmB PT II. fol. 35r. A testamentumnak Behamot érintő információja újabb adalékkal szolgál a pozsonyi vezető réteg adatbázisához. A 2007-ben publikált prozopográfia összeállításánál ez az adat még elkerülte figyelmemet. Blasi Beham pályájának első éveiről korábban csak annyit tudtam, hogy 1531-től tagja volt a belső tanácsnak. Anna Körblerin végrendeletét 1531 januárjában jegyezték le, így megállapítható, hogy Beham az 1530/31-es hivatali évben választott polgárként már részt vett a külső tanácsban, ezzel pályája a klasszikus modellhez állt közel. Utolsó tisztsége: 1549/50-ben bíró (ld. később, II.3. alfejezet).



meg, akik 1537-ben még kiskorúak voltak.<sup>29</sup> Mivel még nem házasították ki őket, a hálózatépítéshez nem szolgálnak további információval. Sokkal érdekesebb viszont magának Barbara Körblerinnek a személye. Az asszony testamentumából arra derül fény, hogy Barbara a Vischer családból származott. Barbara apja Michel Vischer, fivére pedig Hans Vischer volt. Mindketten 16-16 éven át vettek részt a belső tanácsban. A rokonsági kapcsolatokat tovább vizsgálva a Körbler – Klee – Vischer – Preus politikai csoport mellett, pontosabban azzal szoros összefonódásban egy olyan csoport bontakozik ki, amelyben a Körbler – Vischer – Tailnkäs családszövetség játszotta a központi szerepet. Az utóbbi két család között a kapcsolódási pont Michel Vischer volt. A politikai elit ezen kiemelkedő tagja Barbara Tailnkäst vette feleségül. A vagyoni elitbe sorolt asszony 1536. évi végrendelete többek között a két család közötti vitáról is tudósít egy ingatlanügy kapcsán. Barbara asszony három fivéréről emlékezett meg, közülük Michel Tailnkäs néhány évre feltűnik a városigazgatásban. 1532–1534 között kamarásként tevékenykedett, amely években Körbler volt a polgármester. Feltűnő, hogy Michel Vischer a tízes évek közepétől 1537-ig egy-egy éves megszakításoktól eltekintve szinte folyamatosan tagja volt a belső tanácsnak, mindössze két évben, 1532–1534 között tört meg ez az ív azzal, hogy ebben a rövid időszakban választott polgárként a külső tanácsban kerül látókörünkbe. Az ezt megelőző és ezt követő években is a bírói és az esküdt tanácsosi tisztséget váltogatta. Joggal feltételezhető, hogy ebben az esetben a rokoni hálózathoz tartozó kapcsolati tőkét helyezte előtérbe Vischer, s azért vonult vissza erre a két évre a külső tanácsba, hogy elkerülje a sógorságból adódó összeférhetlenség gyanúját, teret engedve ezzel a fiatal rokonnak. Michel Tailnkäs azonban valószínűleg nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, vagy az is elképzelhető, hogy a Barbara Vischerin által említett családi vita miatt maga Vischer akadályozta meg Tailnkäst pályája kiteljesítésében, utóbbi 1534 után ugyanis mindössze egy alkalommal tűnik még föl és akkor is csak választott polgárként.

A Barbara Körblerin végrendeletében szereplő testamentumos urak személye ugyancsak figyelemreméltó: Cristof Kirchmair és Hans Bernhaimer esküdt tanácsosok szavatolták a végrendelet hitelességét. Az említett családok rokoni

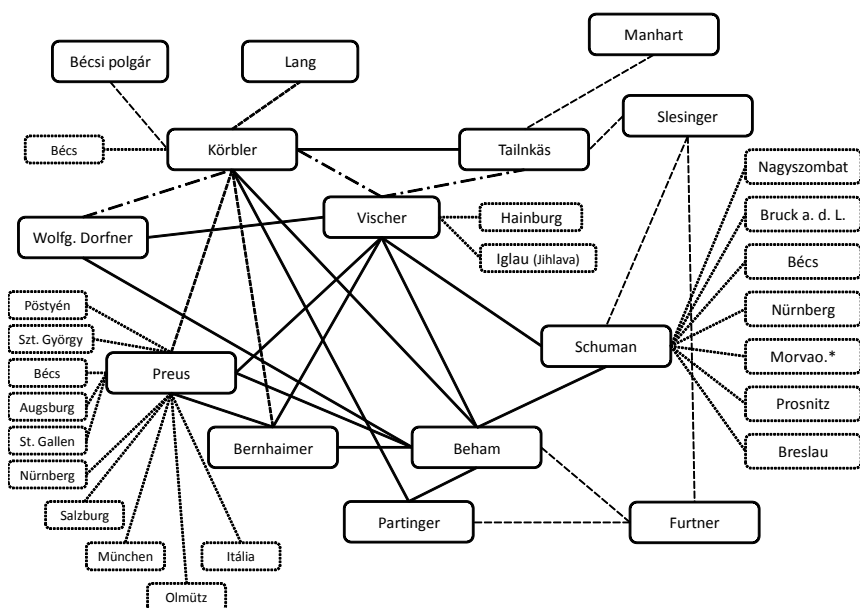
---

29 AMB MmB PT II. fol. 98v–99r. Egyéb információ hiányában és mivel az előző feleség végrendeletétől eltelt 5-6 év alatt megvolt rá az esély, hogy az új házasságból két gyermek szülessen, itt is feltételezhetjük, hogy Körbler volt az apjuk. Barbara Körblerin egyébként megemlékezik Brigitta nevű mostohalányáról, aki Körbler előző házasságából származik. Ennek fényében joggal feltételezhető, hogy amennyiben a két fent említett lány Barbara előző házasságából született volna, úgy azt kiemelte volna.

hálózatát, illetve az ahhoz kapcsolódó politikai-, kisebb hangsúllyal az üzleti kapcsolatrendszert az alábbi ábra szemlélteti:

II/4. ábra

**Egy példa a hálózatok összefonódására: A Körbler – Vischer – Tailnkäs rokoní csoport köré felépíthető rokoní-politikai és üzleti hálózat**



Jelmagyarázat: ——— politikai kapcsolat (jelen esetben a kapcsolat alapja, hogy a családoknak volt-e legalább egy-egy olyan tagja, akik legalább egy évben egyszerre tagjai voltak a belső tanácsnak)<sup>30</sup>

30 A politikai kapcsolat itt nem a politikai tőke értelmében interpretálható, azaz a két család között meghúzott kapcsolat nem volt feltétlenül pozitív jellegű. A kapcsolat ilyen jellegű előjeléről

- - - - - rokoni kapcsolat két család között
  - . - . - - rokoni és politikai kapcsolat
  - ..... politikai és üzleti kapcsolat két család között (a Körbler-, ill. a Preus-, a Bernhaimer- és a Lang család között)
  - ..... üzleti kapcsolat Pozsonyon kívül
- Morvao.\* Wolfgang Schuman említi morvaországi üzleti érdekeltségeit és ottani vagyonrészét, de nem közöl konkrét települést

A Tailnkás család több irányból is középponti szerepet töltött be a városvezető eliten belül. Michel Tailnkás Cristof Slesinger özvegyét, Margaretha Slesingerint vette feleségül. Ennek a Margaretha asszonynak és Slesingernek a házasságából született Barbara nevű lányuk, aki házasságai révén igen jelentős kapcsolatokat épített ki. A „Slesinger–Tailnkás vonalon” továbbhaladva eljutunk a korszak egyik leggazdagabb kereskedőjéhez, a morva származású, kiterjedt Pozsonyon kívüli üzleti kapcsolatokkal és gazdasági érdekeltségekkel bíró Wolfgang Schumanhoz. Schuman felesége ugyanis Michel Tailnkás mostohalánya, az említett Barbara Slesinger volt. Schuman halála után az asszony megint vagyonos férjet talált magának, a vagyonos jogász *doctor*ral, Wolfgang Furtnerrel házasodott össze, aki pedig Blasi Behammal állt sógorságban. Maga Barbara Furtnerin pedig végrendeletében említi, hogy az a Cristof Partinger volt a sógora, aki a negyvenes-ötvenes években legalább tíz alkalommal volt tagja a belső tanácsnak.<sup>31</sup> Végül említhető még, hogy Michel Tailnkás felesége a vagyoni elitbe tartozó Manhart családból származott. Bár a Manhartok közül senki nem szerepel az esküdt tanácsosok között, mégis tekintélyes családról lehetett szó, egy Manhart-feleség 1551. évi végrendeletéből nemcsak kiemelkedő vagyonról értesülünk, hanem arról is, hogy az asszony utolsó rendelkezésénél Blasi Beham, valamint Mert Aichinger esküdt tanácsos és városkapitány voltak a testamentumos urak. Az Aichinger családból ketten is bekerültek a belső tanácsba, Mert Aichinger az ötvenes-hatvanas évek meghatározó személyisége volt (ld. később, II.3. alfejezet).

Korábban láthattuk, hogy a Tailnkás család jelentős személyisége, Wolfgang 1508 után nem viselt tisztséget. A harmincas években még megjelent Michel Tailnkás a politikai elitben, azonban megmaradt a vezető réteg legalsó szintjén (külső tanácsi tagság, két évben kamarási tisztség). Ily módon tehát pusztán a

---

sajnos csak nagyon ritka esetben tájékoztatnak minket a források.

31 AMB MmB PT II. fol. 219r–221r.

politikai tisztségeket figyelembe véve a család kiszorult/kivonult a politikai elitből, mindazonáltal joggal feltételezhető, hogy a Tailnkäsek a rokonsági hálózat mentén közvetett módon még a század második harmadában is gyakoroltak befolyást a városvezető rétegre. A rokoni hálózatoknak a politikai hálózatokkal fennálló kapcsolódási pontjaik még viszonylag könnyen kimutathatók, a rokoni kapcsolatoknak a politikai elitre gyakorolt tényleges befolyása viszont már meglehetősen nehezen érzékelhető a forrásokból.

A források információit vizsgálva betekintést nyerünk még a Körbler család vagyoni helyzetébe, valamint a politikai eliten belüli üzleti kapcsolataiba is. Vagyoni tekintetben mindhárom Körbler-feleség a legfelső réteghez sorolható. Anna két házról és 3-4 szőlőről rendelkezett, Barbara Körblerinnél nagy értékű pénz- és ékszerhagyaték mutatható ki, végül Körbler utolsó felesége, Margaretha asszony is jelentős pénzüsségeket említ. Összecseng ezzel, hogy Jacob Körbler adója az 1542/43. évi adólajstrom szerint az átlagos adóösszeg több mint tízszeresére rúgott, azaz több mint 44 fontdénárral kellett hozzájárulnia a városháztartás terheihöz. A *taxa registrum* szerint ekkor három háza volt a városban. Kettő az első bejárasi körzetbe esett. A lakóhelyi hálózat egy szegmenseként kimutatható, hogy Körbler egyik belvárosi ingatlanának a szomszédságában Andre Hakowitz örököseinek a háza feküdt (ld. még később Hakowitznál).<sup>32</sup> A család üzleti kapcsolatairól két végrendelet tudósít. Barbara Körblerin testamentumában említi, hogy Valt Preus és Hans Bernhaimer 200 gulddal tartoztak a családnak. Jacob Körbler harmadik felesége, Margaretha Körblerin 1542. évi testamentuma szerint az asszony 100 magyar forinttal tartozott Hans Lang városkapitánynak, illetve 200 rajnai forinttal egy bécsi polgárnak.

Körbler után, a vizsgált hálózatban Vorsterhez hasonlóan pozícionálható középponti személyiségnek, Michel Kleenek a kapcsolatrendszerére térek át. Vorsterhez hasonlóan Klee is az egyik legtekintélyesebb pozsonyi család tagja volt. Az 1510-es években rövid időre (legalább három évre) már feltűnik egy Hans Klee nevű személy a belső tanácsban. Az itt vizsgált Michel Kleevel fennálló rokonsági kapcsolat nem azonosítható. Michel Klee klasszikus pályát futott be. A húszas évek elején kamarás, az évtized közepén már esküdt tanácsos volt.<sup>33</sup> Említettem, hogy Körbler egyfajta áthidaló funkciót töltött be a Vorster-féle

---

32 AMB MmB TR fol. 7v. Körbler harmadik házát a Mihály-Kaputól északnyugati irányban elterülő Apácapálya-külvárosban (*Nunnenpeundt*) említi a forrás. AMB MmB TR fol. 19/a/v.

33 Kamarási tisztsége az 1520/21-es hivatali évben még kérdéses, 1521-ből egyértelmű információval rendelkezünk a pozsonyi okleveles anyagban arról, hogy az év szeptemberében már ő látta el ezt a hivatalt. MOL MF C56. tekercs 5341., 5441. szám

generáció és az itt tárgyalt hatalmi kör között. Klee ehhez képest már „tisztán” a harmincas évektől hatalmon lévő politikai generáció meghatározó személyisége. Pályája nem sokkal Vorster halála után, 1530-tól vesz jelentős fordulatot, ekkor választották először polgármesterré. Ezen tisztsége után 1531-től öt éven át bíróként állt a város élén, majd két évben újra a polgármesteri feladatokat látta el. A harmincas években tehát nyolc hivatali évben megszakítás nélkül töltötte be valamelyik vezető tisztséget. A negyvenes években két alkalommal polgármester, egy évben pedig bíró volt. Az ötvenes években (1558-ig) nagy valószínűséggel folyamatosan esküdt tanácsos volt, illetve az *Actionale Protocollum* méltóságsora szerint még 1555-ben is megválasztották bírónak.<sup>34</sup>

A hivatali évek számát tekintve, a korszakban Körbler után Michel Klee került be a legtöbb alkalommal a belső tanácsba (27 hivatali év). Ezen belül nem kevesebb, mint 12 évben volt valamelyik csúcspozícióban. Leggyakrabban (négy hivatali év) Körblerrel együtt vezette a grémiumot. A harmincas évek további meghatározó személyiségei közül két alkalommal Preus-szal, egy-egy évben pedig Michel Vischerrel és Andre Hakowitzcal együtt látták el a két vezető tisztséget. Ahogy Körblert összekötő személyként értékeltem a korábbi politikai csoport felé, úgy Klee is hasonló szerepet töltött be, csak időben más irányban. Nevezetesen a Körbler – Klee – Vischer – Preus politikai csoportot követő hatalmi körnek két tagjával is együtt látták el a bírói és polgármesteri teendőket. Három esetben Blasi Behammal együtt gyakorolták a vizsgált tisztségeket, 1555-ben pedig a minden bizonnyal már élete utolsó éveiben járó Klee mellé Mert Aichingert választották polgármesterré.<sup>35</sup>

Klee felesége, Barbara asszony végrendelete 1529-ben került lejegyzésre.<sup>36</sup> A legalább két házról, nagyszámú szőlőről (7) és egyéb ingatlanról, valamint

34 AMB MmB 2 a 2 Actionale Protocollum (AP) II. fol. 103r. 2007-ben megjelent tanulmányomban a forrás bizonytalanak tekintett információja miatt az 1555/56-. évi tisztségét még nem közöltem.

35 Egy 1549-ben kelt végrendeletben szereplő információ szerint ez év májusában fel kellett váltania az akkor fungáló bírót. AMB MmB PT II. fol. 213r. Az *Actionale* méltóságsora szerint 1549 Szent György napján Blasi Behamot választották meg bíróvá. AMB MmB AP II. fol. 172r. Beham végrendelete 1550. augusztusában került lejegyzésre, s egy inventáriumból tudjuk, hogy 1550. december 20-án már halott volt a várostatya. AMB MmB PT II. fol. 228r–232v. Mindennek fényében valószínű, hogy már az előző évben is betegeskedett, és Kleenek éppen betegség miatt kellett Behamot helyettesítenie.

36 A helyenként szokatlanul személyes hangvételű forrásban (pusztán érdekességképpen megjegyezhető, hogy a Végrendeleti Könyvben Wolfgang Vorster testamentuma után következik az asszony utolsó rendelése) az asszony két nagykorú lányáról emlékezik meg, akik közül az egyik

viszonylag jelentős pénzösszegekről rendelkező testamentum csak korlátozott információkkal járul hozzá a kapcsolati hálózat vizsgálatához. A testamentumos urak között szerepel Mert Sembler esküdt tanácsos (11 hivatali év), Hans Baier, valamint Andre Hakowitz, utóbbi ekkor még választott polgárként. Kleein asszony még egy bécsi kapcsolatot említ.

Szerencsés helyzetben vagyunk, mivel a harmadik pozsonyi Végrendeleti Könyv tartalmazza Michel Kleenek harminc évvel később született végrendeletét.<sup>37</sup> A két testamentumból nyerhető adatok jelentős segítséget nyújtanak abban, hogy betekintést nyerjünk a vagyoni- és a politikai elit egyik legjelentősebb tagjának házassági stratégiájába. A vagyonos Klee számára a húszas-harmincas években fiatal férfiként már nyitva állt az út az ígéretes politikai pályához. Házassága minden bizonnyal a családok közötti kapcsolatépítési gyakorlatot követte. Ezt támasztja alá, hogy Barbara asszony házasságkötésükkor már jócskán „benne járhatott a korban”. Testamentumában ugyanis három unokát említ, akik a nem Kleetől született, elhalt lányától maradtak hátra. Mivel Michel Klee ekkor még pályája elején volt, így joggal feltételezhető, hogy Barbara asszony és Michel között igen jelentős korkülönbség volt.<sup>38</sup>

Klee saját végrendeletéből tudjuk, hogy másodszor is megnősült, egy bécsi polgár Sophia nevű lányát vette feleségül. A házasságnak köszönhetően így bécsi ingatlanban is szerzett tulajdonrészt (ld. később, Klee Pozsonyon túlnyúló kapcsolatrendszerénél). A második frigyre nagy valószínűség szerint néhány évvel az első feleség halála után kerülhetett sor. Klee végrendeletében leszármazottként ugyanis egyedül Hans nevű fiát említi. A neki rendelt nagy értékű javak felsorolása mellett nem jelöl ki fia számára gyámot, ebből következően Hans 1559-ben már nagykorú volt. Michel első felesége viszont nem említi a fiút, tehát 1529-ben Hans még nem élt, azaz a második házasságból született és minden bizonnyal még a harmincas évek elején. A családnak a vagyoni eliten belüli pozícióihoz

---

ekkor már nem élt. Említi ugyanakkor, hogy elhalt lánya három unokát hagyott hátra. AMB MmB PT II. fol. 4v–6v.

37 AMB MmB PT III. fol. 35r–40v.

38 A fentiek tekintetében némileg meglepő, hogy Barbara Kleein végrendeletéből bensőséges és emberközeli képet kapunk az idős polgárasszony és a fiatal tanácsos közötti kapcsolatról. Az asszony a testamentum utolsó szakaszában kijelenti, hogy „*szeretett Uramra hagyok mindent [...] legyen az ingó, vagy ingatlan vagyon, [...] s mindezt nagy hűségéért és hatalmas igyekezetéért, amellyel betegségemben irántam viseltetett és velem volt, amit nem köszönhetek és fizethetek meg eléggé.*” AMB MmB PT II. fol. 6v.

fontos adalék, hogy Klee igen gazdag pénzbeli- és tárgyi hagyaték mellett három házat, legalább nyolc szőlőt, kerteket és szántókat hagyott Hansra.<sup>39</sup>

Az 1542/43. évi adólistában is megjelennek Klee ingatlanai. Az adólajstrom kitűnő információkkal szolgál a lakóhelyi hálózathoz. Klee egyik házat a második bejárasi körzetben említik (Belváros keleti része), nagy valószínűséggel a Hosszú utca északi oldalán, a Főteret a Halász-kapuvál összekötő kis köztől nem messze feküdt.<sup>40</sup> Nyugati szomszédja Mária királyné udvarmestere, Leopold von Schreibersdorf volt. Schreibersdorf Mária távozása után is Pozsonyban maradt, 1547-ben jegyeztette be testamentumát a város Végrendeleti Könyvébe.<sup>41</sup> Az udvarmester végrendelete többek között a városon belüli kapcsolatrendszerhez is szolgál információkkal: a testamentum végrehajtói között olvasható Paul Posel (/Pesl), aki 1538-tól a Mária királyné kezén levő pozsonyi harmincadcsoporthoz volt a királyi ellenőre, továbbá Hans Bernhaimer polgármester, Michel Klee és Valt Preus tanácsosok, valamint Wolfgang Dorfner. Figyelemreméltó a testamentumban megjelenő szemléletmód: az udvarmester a testamentumos urakat „*alhie meine gute freund und nachbarn*” szavakkal jelöli meg. A néhány évvel korábban készült adólajstromból viszont tudjuk, hogy a közvetlen szomszédság térbeli értelemben csak Kleere igaz. Bernhaimer házat a városi borkimérésnek 1532-től helyet adó Zöldsoba elnevezésű épület tömbjében említik.<sup>42</sup> Ez az ingatlan fizikai értelemben valóban nem volt messze Schreibersdorfer (és Klee) házától. Preus három háza közül a legközelebbi szintén a Zöldsoba tömbjében feküdt, öt teleknyi távolságra Bernhaimer házától, Dorfner viszont egészen más körzetben adózott. Ilyen értelemben tehát az udvarmester által említett *szomszédság* jóval tágabb fogalmat takart és itt nagy valószínűséggel inkább volt virtuális, mint valós fizikai tartalma.<sup>43</sup>

39 A Michel Klee életkoráról fentebb tett megállapítás valamint hosszú politikai pályája (1520–21-től kamarás) együtt arra engednek következtetni, hogy testamentuma lejegyzésekor már idős (65–70 éves) lehetett.

40 AMB MmB TR fol. 10r.

41 A jelentős ingatlan- és pénzhagyatékot tartalmazó forrás bécsi, szentgyörgyi, modori, valamint sziléziai és lausitzi kapcsolatokról tesz tanúbizonyságot. AMB MmB PT II. fol. 196v–198r.

42 A Zöldsoba a megközelítőleg „fordított L” alakot formázó Főter nyugati sarkán a Városházával átellenben feküdt. Szende, 2004. 21. p.

43 A szomszédság értelmezéséhez és tartalmi változásához a szász polgárság esetében közöl kitűnő analógiát: Hajdú Farkas-Zoltán: Székelyek és szászok. A kölcsönös segítség és intézményei a székelyeknél és a szászoknál. Marosvásárhely, 2001. 66–80. p.

Klee házatól keleti irányban a második telek Hans Schwertfeger özvegye kezén volt.<sup>44</sup> Az asszony férje nagy valószínűséggel az a Schwertfeger lehetett, aki a század első két évtizedében volt esküdt tanácsos, 1513–1520 között pedig többször választott polgár. Ebben az irányban tovább haladva Schwertfegerin szomszédja Michel Vischer volt, majd Vischer háza után újból egy olyan ingatlan következett, amely Michel Klee tulajdonában volt. A lakóhelyi hálózatban tehát Klee és Vischer között szoros kapcsolat mutatható ki (fizikai értelemben vett, valós szomszédság), Preusszal és Bernhaimerrel pedig nem közvetlen, de mindenképpen közeli kapcsolat állt fenn. Mindemellett a lakóhelyi hálózat ezen szegmensét vizsgálva olyan személyek is a látókörünkbe kerülnek, akik bár nem viselték egyik vezető tisztséget sem, de a politikai elitnek mindenképpen tagjai voltak. A vizsgált személyeknek a városi közösségben képviselt tekintélyét figyelembe véve nem meglepő, hogy mindannyian a városi közélet centrumát képező Főtér közvetlen vagy közvetett szomszédságában birtokoltak ingatlant. A lakóhelyi hálózat itt vizsgált súlypontjai tehát a közélet és a politikai hálózat fizikai értelemben vett központja közelében összpontosultak.

Míg Körblernél elsősorban a városon belüli rokoni hálózat volt vizsgálható, addig Klee személye kapcsán a városon belül — a források biztosította információs bázisnak köszönhetően — inkább a lakóhelyi hálózat és a politikai hálózat találkozási pontjai elemezhetők. Ezek mellett a Klee család városon kívüli kapcsolatrendszere is jól vizsgálható, ugyanis Michel Klee a legjelentősebb magyarországi kereskedők közé tartozott.<sup>45</sup> Bár a pozsonyi Tiltáskönyvben is gyakran megjelenik (17 ügy), azonban csak kis összegekkel és szinte kivétel nélkül pozsonyi partnerekkel. Az információk azt mutatják, hogy fivére, Martin (/Mert) Klee is jelentős tevékenységet folytatott, de Michel Kleenek minden bizonnyal nagyobb súlya volt az üzleti életben.<sup>46</sup> A forrásokból arra következtethetünk,

44 AMB MmB TR fol. 10r.

45 Üzleti tevékenységének volumenjéhez: *Ember Győző*: Magyarország nyugati Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Bp., 1988. 116–117. p., 193–194. p., 197. p.

46 Michel a pozsonyi Tiltáskönyvben 15 alkalommal jelenik meg követelő félként, két esetben pedig adósként fordul elő. A nevéhez fűződő gyakori bejegyzésekben az esetek nagy többségében alacsony tartozási összegek (hozzávetőlegesen 4–60 forint közötti tartományban) jelennek meg. Az is megállapítható továbbá, hogy partnerei szinte kivétel nélkül pozsonyiak voltak, mindössze egy hitelezője volt bécsi polgár. Egyetlen olyan tiltás fordul elő, amelyben jelentősebb összeget követel, ebben az esetben adósa történetesen fivére, Martin Klee volt. Eszerint 1544-ben Martin 658 forint értékben tartozott Michelnek. Martin Klee a kereskedelemnek ezen a szintjén valamivel aktívabb lehetett. Ő egy év leforgása alatt húsz ügyben szerepel adósként. Az esetek többségében nála is alacsony összegek szerepelnek, előfordul azonban (a bátyja nagy összegű



hogy Michel Klee elsősorban a jelentősebb árumennyiséget megmozgató országos kereskedelemben fejtett ki nagyobb aktivitást, míg fivére Martin inkább a középkereskedelmi szinten tevékenykedett. Minden bizonnyal tudatosan osztották föl egymás között az üzleti szférát.<sup>47</sup> Klee városon kívüli kapcsolatairól nem csak pozsonyi források tudósítanak. Korábban említettem, hogy második felesége bécsi polgárlány volt. A Bécs Város Levéltárában található Harrergyűjtemény információi szerint Barbara halála után egy Sophie Fronleitner nevű bécsi polgárlányt vett feleségül, aki apja után hatodrészből egy házat örökölt a bécsi Petersplatzon.<sup>48</sup>

Jelentősebb mértékben járult hozzá a család kapcsolatépítő tevékenységéhez, hogy a kikeresztelkedett zsidó családból származó és a Mohács előtti években az országos politikai elitbe emelkedő Szerencsés Imre özvegye, Held Anna, második házasságában Martin Kleehez ment feleségül.<sup>49</sup> A vizsgált kapcsolatok

---

követelése mellett is) 100 forint feletti összeg. Partnerei között számos pozsonyi mellett talá-lunk nagyszombati és Bécsen kívüli ausztriai hitelezőt, valamint nagy valószínűséggel itáliai üzletfelet is, végül három esetben bécsi polgár követelte tőle a tartozás kiegyenlítését.

47 Ez összecseng azzal a megállapítással, hogy a politikai pozíció nem kizárólag csak előnyökkel járt, a hivatalviselés terhe — magától értetődően — egyúttal komoly időbeli terhet is jelent-hetett, mivel a politikai elitben folyamatosan jelen lévő személyeknek kevesebb ideje jutott saját üzleti tevékenységükre. *Jörg Rogge: Für den gemeinen Nutzen. Politisches Handeln und Politikverständnis von Rat und Bürgerschaft in Augsburg im Spätmittelalter.* Tübingen, 1996. 264.

48 *Harrer, Paul: Wien, seine Häuser, Menschen und Kultur. 1. Band III. Teil.* 190. p., 193. p. A Harrer által közölt adatok szerint Sophie egyik nővére Cristof Linkhez ment feleségül. Linkről magyarországi és bécsi forrásokból tudjuk, hogy a jelentős áru- és hitelforgalmat bonyolító dél-német és bécsi kereskedők faktoraként fontos szerepet töltött be a magyarországi kereskede-lemben, illetve kiterjedt üzleti tevékenységének köszönhetően a kamarával is jó kapcsolatokat ápolt. Nincs rá adat, hogy Klee kapcsolatban állt volna a térség ezen meghatározó személyi-ségével, de tekintettel a két személy széleskörű tevékenységi körére és sok esetben átfedést mutató kapcsolatrendszerükre, elképzelhető, hogy volt köztük kontaktus.

49 Köszönettel tartozom Szende Katalinnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a fontos informáci-óra. Szerencsés 1520–24 között alkincstartó volt, 1525-ben a budai, 1526-os halálát megelőző hónapokban pedig a pozsonyi harmincad bérője, keresztapja Perényi Imre volt. Első férje je-lentős vagyonáért Anna asszony folyamatos vitában állt Szerencsés örököseivel. Így 1530 körül Haller János perelte be az özvegyet. Arra hivatkozva jelentett be igényt a hátrahagyott vagyon egy részére, hogy őt Szerencsés adoptálta. Held éppen új férjét, Martin Kleet bízta meg az-zal, hogy peres úton érvényesítse ő, illetve György fia jogcímét Szerencsés vagyonára. Kováts Ferenc (szerk.): *Magyar-Zsidó Oklevéltár (a továbbiakban: MZsO) IV. k. Bp., 1938. 86–87. dok., 108–111. p.* 1530 szeptemberében Ferdinánd is rendelkezett az ügyben: utasította a budai városi tanácsot, hogy szolgáltasson igazságot az özvegynek és fiának Poók Jánossal szemben,

jól mutatják, hogy a Klee család a városon kívüli gazdasági pozícióit – többé-kevésbé sikeresen – igyekezett rokoni szálakkal is megerősíteni. Michel Klee újraházasodása már egyértelműen a pozsonyi kereskedő-vállalkozó által üzleteiben preferált irányt követte.<sup>50</sup>

Összegezve megállapítható, hogy az itt vázolt hatalmi csoportban Körbler és Klee képezte a csoport kettős centrumát. A források alapján nem érezhető, hogy kettejük közül melyik volt inkább meghatározó, elképzelhető, hogy valóban kettős központot alkottak a csoport dominálta években, némi időbeli eltolódással. Annyi mindenestre megállapítható, hogy Körbler idősebb személyként még inkább kötődött a Vorster-érához, Klee pedig már inkább az időben jóval kisebb csúszással hatalomra kerülő következő csoport irányában töltött be összekötő szerepet.

Még mielőtt áttérnék a negyvenes-ötvenes évek hatalmi csoportosulására, röviden bemutatom a Körbler és Klee által dominált kör további három tagját. Az itt vizsgált politikai hálózat alapján Michel Vischer Körblerhez és Kleehez egyaránt kapcsolható, azaz mindkét személlyel töltött be ugyanazon évben vezető pozíciót. Vischer pályája *előzmény nélküli*. Az 1510-es évek közepétől gyakran tagja volt a belső tanácsnak, 1524–1537 között a bírói pozíciót váltogatta az esküdt tanácsosi tisztséggel. Összesen hat hivatali évben volt bíró, a csúcspozíciók közül csak ezt a tisztséget töltötte be, polgármesteri címe nem ismert. A bíróként eltöltött hat évből öt alkalommal (1524–1530 közötti időszak) Jacob Körbler volt mellette a polgármester. A harmincas évek első felében többnyire Michel Klee volt a bíró, hosszú, hét éves megszakítás után Vischer még egy évben (1536/37) tért vissza a bírói székbe, ez alkalommal Klee volt mellette a polgármester. Ebben az évben is csak valamilyen kényszerű okból, év közben helyezték Vischert a pozícióba. A méltóságsorok azt mutatják, hogy a két személy elég nyilvánvalóan vigyázott arra, hogy lehetőség szerint ne kelljen egyszerre betölteni a két pozíciót.

---

akinek Mária királyné Szerencsés ingatlanait korábban eladományozta. MZsO IV. 88. dok., 111–112. p. Arról nincs információ, hogy miként végződtek a perek.

- 50 A Martin által Held Annával kötött házasságnak a férfi halála után még jelentős jogi „utóélete” született. Fennmaradt a pozsonyi okleveles anyagban Held Annának egy 1544. évi panaszlevele, amelyet az uralkodónak írt abban az ügyben, hogy férje halála után a neki járó vagyonrésze az elhunyt rokonai tiltást tettek, így az özvegy nem jut hozzá az őt megillető vagyonhoz. Hivatkozik levelében egy korábbi szerződésre, amelyben a Klee családdal rögzítették a neki járó öröksézt, amely igen jelentős volt, nem kevesebb mint 5000 guldent tett ki. Az ügyben az udvar is állást foglalt. A még ugyanabban az évben kelt válasz az özvegynek adott igazat. MOL MF C338. tekeres 3133., 3159/b. szám.

Elképzelhető tehát, hogy valamilyen ellentét húzódott meg a háttérben. Az is feltűnő, hogy az ehhez az alhálózathoz köthető két másik személy, Preus és Hakowitz kizárólag Michel Klee párjaként jelent meg polgármesteri pozícióban. Amennyiben tehát elfogadjuk a Klee és Vischer közötti ellentét lehetőségét, úgy az is valószínűsíthető, hogy Preus és Hakowitz inkább Kleehez állt közel.

Vischer végrendelete 1537-re datálódik, benne szereplő ingatlanok alapján egyértelműen a vagyoni elitbe sorolható, többek között jelentős pénzüsszegekről rendelkezett. Első felesége egy évvel korábban jegyeztette le testamentumát, ő is a vagyoni felső rétegébe került besorolásra.<sup>51</sup> Vischert és feleségét korábban már elhelyeztem a Körbler – Vischer – Tailnkás családshöz. Maga Vischer végrendelete nem sok új információval szolgál a rokoni hálózathoz. Előző felesége halála után újránősült (a testamentumot csak 1546-ban jegyezték be), három fiát említette első házasságából, illetve egy születendő gyermeket, akivel második felesége volt várandós. A gyermekek közül egyedül a később szintén a városvezetésbe bekerülő Hans Vischerről rendelkezünk bővebb információkkal. Michel Vischer utolsó rendelkezésének végrehajtói Blasi Beham és a korábban már említett Sebastian Schmid voltak. Utóbbi ekkor városkapitányi tisztséget töltött be.

Az itt vizsgált hatalmi kör negyedik jelentős személyisége Valt Preus. A csúcspozíciók alapján felállított politikai hálózat, valamint rövid idejű polgármestersége (két év) arra engedne következtetni, hogy az előzőleg tárgyalt három szereplőhöz képest Preus kisebb befolyással bírt és a Vorster – Lachenperger – Voyt csoportnál említett „második vonal” személyiségeihez hasonló hatalmi súlyt képviselt. Preus esetében azonban figyelemmel kell lennünk arra, hogy a korszakban kiemelkedően hosszú ideig volt a belső tanács tagja, másrészt a politikai hálózat adatait ki kell egészítenünk a személye körül felépíthető üzleti hálózat információival. Mindebből látható, hogy potenciális gazdasági befolyása önmagában is jelentősnek értékelhető, továbbá a politikai és az üzleti hálózat között számos kapcsolódási pont fedezhető fel. Összességében tehát a forrásokból nyerhető információs bázis alapján Preust a pozsonyi politikai elitnek az itt tárgyalt három másik személlyel egyenrangú szereplőjeként definiálhatjuk.

Valt Preus *klasszikus modell*t mutató pályája a tízes évek elején kamarási tisztséggel indult. A tízes évek végétől nagy valószínűséggel a húszas évek közepéig szinte minden évben tagja volt a belső tanácsnak. Az elkövetkezendő

---

51 Michel Vischeré: AMB MmB PT II. fol. 97r–98r. Barbara Vischeriné: AMB MmB PT II. fol. 80v–82r.

években viszont csak a külső tanácsban tűnik fel, 1531-től kerül vissza a belső tanácsba, majd 1534–1536 között érte el pályája csúcsát, a polgármesteri pozíciót. A harmincas évek második felétől egészen az ötvenes évek elejéig kis megszakításokkal esküdt polgár, az ötvenes évek második felében pedig visszavonul a külső tanácsba. Wolfgang Vorsterhez, Körblerhez és Kleehez hasonlóan Preus is azon öt személy közé tartozik, akik több mint húsz évet töltöttek el a belső tanácsban. Míg azonban az előbbi három gyakorta került be valamelyik csúcspozícióba, addig Preus mindössze két évben volt polgármester. Ezzel inkább a korábban említett Sebastian Schmidhez hasonlíthatjuk, aki 23 évi tanácsi tagság ellenére egyszer sem volt bíró vagy polgármester. Preus pályájánál még az is feltűnő, hogy az esküdt polgári pozíciókat gyakran szakították meg olyan időszakok, amelyekben éveken keresztül csak választott polgár volt. Ezzel a két sajátossággal személye, Roggénak a korábban már említett koncepciójába illeszkedik, miszerint gyakran előfordult, hogy a gazdasági életben is aktív polgárok igyekeztek egyensúlyozni a politikai és a gazdasági szféra között.

Preus nagy volumenű és kiterjedt kapcsolatrendszerre alapozott kereskedelmi tevékenységet végzett. Ezt bizonyítja, hogy 1541 és 1557 között húsz ügyben jelenik meg a pozsonyi Tiltáskönyvben hitelezőként, továbbá rövid három év leforgása alatt (1553–1556) nem kevesebb, mint 34 esetben adósként említik a forrásban (Pozsonyon kívüli kapcsolataihoz ld. II/4. sz. ábrát).<sup>52</sup> Regionális kapcsolatai mellett (Pöstyén, Szentgyörgy) elsősorban inkább határon túli üzletfeleiről értesülünk. Partnerei tíz esetben bécsiek voltak, öt bejegyzésben szerepel augsburgi hitelező. Utóbbi ügyek közül kiemelhető, hogy a térségben jelentős szerepet játszó Paller–Herbst konszern alapítói, Wolfgang Paller (Augsburg polgármestere) és Konrad Herbst 1554-ben és 1555-ben közösen tiltották Preus vagyonát 1000, majd 1100 forintra.<sup>53</sup> A pozsonyi tanácsnok partnerei között nyugati irányban találunk még nürnbergi, sankt galleni, salzburgi, valamint müncheni kereskedő-vállalkozókat. Ezek mellett kapcsolatban volt még olmtüzi polgárokkal, valamint több itáliai kereskedővel is.

---

52 Preus pénzügyi potenciájához szolgál adalékkal, hogy több alkalommal értesülünk arról, hogy törlesztette tartozásait. Két nürnbergi például három alkalommal tiltotta vagyonát, az egyiknek, Hans Schlewitzernek közel négyszáz forinttal tartozott. Utóbbi 1556-ban megismételte a tiltást, ezúttal már csak 263 forinttal.

53 AMB MmB a i 1 VB fol. 109r, 116r. Preus augsburgi kapcsolataihoz: *Tózsá-Rigó Attila*: A „dunai útvonal” kereskedelmében részt vevő augsburgiak társadalmi háttere és keleti irányú kapcsolatrendszere. In: Fons 16. (2009) 2. sz. 191–247. p. 209. p.

Preusnak a városon belüli üzleti összeköttetéseivel kapcsolatban korábban már említettem, hogy a pozsonyiak közül üzleti ügyei voltak Barbara Körblerinnel. Mert Vorster testamentuma szerint Preus kisebb összeget kölcsönzött Vorsternak. Utóbbi mellett Preus más olyan személlyel is kapcsolatban volt, aki a politikai elit alsó rétegéhez tartozott. A Tiltáskönyv szerint Preus 1554-ben 200 forinttal tartozott Cristof Pfintzingernek (1554–1557 között esküdt tanácsos), aki jelentős kereskedelmi- és hitelügyleteket bonyolított (utóbbi kapcsolatait a II/4. sz. ábrán sajnos már nem tudtam megjeleníteni).<sup>54</sup>

A városon belüli kapcsolataihoz vizsgálható még a lakóhelyi hálózat a már számos alkalommal idézett 1542/43. évi adólajstrom segítségével. Valt Preus nevénél három házat említenek. Két lakóingatlana a *prima pars civitatis*ban feküdt. Ezek közül az egyik háza négy telekre volt Cristof Meichsnerétől.<sup>55</sup> Preusnak a másik, az első bejárás körzetben fekvő háza a Zöldszoba tömbjében feküdt. Amint azt a Schreibersdorfernél megjelenő *szomszédság* fogalom lehetséges magyarázatánál már említettem, Preusnak ettől az ingatlanától öt házra vagy telekre volt Bernhaimer ingatlana. A bejárás másik irányában Preus közvetett szomszédja pedig Stefan Maurach volt. Utóbbi 1540–1543 között városi kamarás volt, majd 1543-tól kilenc éven át esküdt polgár, ezen az időszakon belül legalább egy évben városkapitányi tisztséget töltött be.<sup>56</sup> A lakóhelyi hálózat egy érdekessége, hogy Preusnak a harmadik háza a Halász-kapu és a Duna között elterülő Újvárosban feküdt. Itt ugyancsak két telekre volt tőle Stefan Maurach egy ingatlana.<sup>57</sup> Sajnos a forrásból nem derül ki, hogy Preus és Maurach szándékosan vásárolt-e mindkét esetben egymástól két teleknyi távolságra ingatlant.

Preus több szempontból is középponti személyként értékelhető. Középponti funkció általában egy hálózaton belül emelhető ki, Preus azonban nemcsak egy

---

54 AMB MmB a i 1 VB fol. 107v. Végül érdekességképp említhető még, hogy a Tiltáskönyv tanúsága szerint saját felesége, Marta asszony is tiltást tett Preus vagyonára, néhány nap eltéréssel, vagy ugyanazon a napon bécsi, augsburgi és itáliai kereskedőkkel. A szűkszavú forrásból sajnos nem derül ki, hogy családi (/vagyoni) viszály állt-e az ügy mögött vagy a feleség esetleg ugyancsak foglalkozott kereskedelmi- és/vagy hitelügyletekkel, s ennek keretében hitelezett férjének. AMB MmB a i 1 VB fol. 122r.

55 AMB MmB TR fol. 7v.

56 AMB MmB TR fol. 9r. Federmayer szerint a Maurachok azon kevés család közé tartoztak, amelyek a század második felében is meg tudták tartani a korábban megszerzett pozíciókat a városvezető elitben. A hatvanas években városkapitányt, a nyolcvanas években pedig bírót adott a család a városnak. *Federmayer*, 2005. 165. p., 191–192. p.

57 AMB MmB TR fol. 29v.

hálózaton belül helyezhető el ilyen pozícióban, hanem több kapcsolati háló érintkezési pontjaként is definiálható. Személyében szemléletes példát találunk a politikai és a vagyoni elit összefonódására: az adólajstrom szerint ugyanis az átlagos adóösszegnek több mint az hatszorosát fizette.<sup>58</sup> Az I. fejezetben már említettem, hogy a pusztán bírói–polgármesteri kapcsolatok alapján felállított politikai hálózat néhány személynél anomáliákat mutat a belső tanácsban eltöltött évek számával. Valt Preus esetében az alacsony kapcsolati érték, valamint az esküdt tanácsosi évek közötti eltérésre magyarázatot ad a II/4. sz. ábrán megjelenített hármas hálózati metszet, azaz a politikai, a rokoni és az üzleti hálózatok összefonódása. Látható, hogy Preus a Vischerekkel, Körblerrel, valamint a Beham és a Bernhaimer családdal is (szoros) politikai kapcsolatban állt. Üzleti kapcsolatrendszere talán még kiterjedtebb volt, Pozsony vonzáskörzetén túl morva és osztrák, továbbá jelentős számban német és kisebb számban itáliai kereskedőkkel is kontaktusban volt. Mindennek tekintetében joggal feltételezhető, hogy bár a város egyik legtekintélyesebb kereskedőjeként folyamatosan bekerült a belső tanácsba, azonban a nagyobb időbeli lekötöttséget jelentő csúcspozíciókat már ritkábban vállalta el, mivel elsősorban kiterjedt üzleti tevékenységére koncentrált.<sup>59</sup> Ilyen módon tehát a két hálózattípus együttes vizsgálatával magyarázatot kaphatunk az egyes hálózattípuson belüli anomáliák hátterére.

A Körbler – Klee – Vischer – Preus csoporthoz kapcsolható Andre Hakowitz. Az eddigiekkel szemben őt már valóban kisebb hatalmi súllyal rendelkező személyként érzékelhetjük. Pályája a *klasszikus* modellt mutatja. A húszas évek elejétől választott polgár, illetve kamarás, majd néhány alkalommal feltűnik a belső tanácsban is. A harmincas évek elején egy évben polgármester, az elkövetkező

58 Megemlíthető, hogy a politikai elitből hasonlóan magas adót volt köteles még leróni többek között Sebastian Schmid, Cristof Meichsner, Hans Maurach (ötvenes évektől esküdt tanácsos, városkapitány).

59 Az országon belüli tevékenységéhez szolgál adaléku, hogy 1555-ben több hónapon át folyamatos levélváltás zajlott az Alsó-Ausztriai Kamara és Preus között. Eszerint többször is árestálták Preus javait előbb egy 200-, majd egy 1000 forintos tartozás miatt. Utóbbi tartozása miatt Besztercebánya térségében foglalták le áruit. A Cristof Khuenritz kamarai tanácsossal folyó viták áthúzódtak a következő évre is. Egy 1556. évi-os bejegyzésből kiderült, hogy a kamara csempészés miatt rótt ki büntetést Preusra. Az 1555. évi ügyeihez: Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA), Alte Hofkammer (AHK), Niederösterreichische Kammer (NÖK) Bücher (B) Nr. 031 Reg. f. 40v, f. 216r, f. 312r, f. 241v. Az 1556. évi ügyekhez: ÖStA FHKA AHK NÖK B Nr. 033 Exp. Reg. f. 62v, f. 268r, ÖStA FHKA AHK NÖK B Nr. 034 E. R. f. 28v-29r. Az adatok feltárásához szükséges kutatásokat egy 2012. évi Klebelsberg Kunó-ösztöndíj segítségével végeztem el.

években választott is esküdt polgárként is megjelenik a méltóságsorokban.<sup>60</sup> Mindössze hat vagy hét évben vett részt a belső tanácsban, polgármesteri pozíciója idején Klee volt a bíró.

Végrendelete 1538-ból maradt ránk, a forrás esküdt polgárként jelöli meg Hakowitzot. A forrás végén szereplő datálás szerint a testamentum Keresztelő Szt. János ünnepe utáni keddi napon keletkezett. Nem világos azonban, hogy ez a végrendelet valós dátuma, vagy csak a bejegyzése. Amennyiben elfogadjuk, hogy ekkor született maga a végrendelet, akkor Hakowitz az 1538/39-es hivatali évben is tagja volt a belső tanácsnak, így a vizsgált hivatali évek száma hatról hétre emelkedik.<sup>61</sup>

Az eliten belül is kiemelkedő vagyonról (jelentős ingatlan-, pénz- és ékszerhagyaték) rendelkező testamentum a rokoni hálózat szempontjából sajnos nem tartalmaz számottevő információt. Hakowitz öt gyermeket említ előző házasságából, kettőt pedig második feleségétől, azonban egyik gyermek sem volt még a végrendelkezés idején nagykorú. A forrás információi alapján arra következtethetünk, hogy Hakowitz szakmája szerint ötvös lehetett. Erre utal, hogy egyik házával együtt egy műhelyt is hagyott hátra, s kiugróan nagyszámú ékszerről, illetve aranyozott ezüst edényekről, valamint még ezüst berakású fegyverről is rendelkezett. Végül a testamentum végén felsorolta kintlévőségeit, ezeknél a tételeknél többször is megjegyzi, hogy adósa valamilyen ötvös tárgy miatt tartozott neki.<sup>62</sup>

60 Pályájához: Tózsá-Rigó, 2007. Melléklet, 1/4. 269. p.

61 AMB MmB PT II. 101r–103r. A végrendeletben szereplő esküdt tanácsosi pozíciót azért nem lehet minden kritika nélkül elfogadni, mert bizonytalan a forrás keltezése. A végrendeletek bejegyzése nem követ időbeli linearitást. Gyakran előfordult, hogy a *Protocollum Testamentorum*ba csak egy, esetleg két évvel azután vezették be a végrendeletet, hogy az illető polgár ténylegesen végrendelkezett. A legnagyobb ilyen eltérés Michel Vischer végakarataánál szerepel. Itt kilenc év telt el a végrendelkezés és a bejegyzés között (AMB MmB PT II. fol. 96r–98r). A Hakowitzé előtt bejegyzett testamentum Barbara Körbleriné, ennek dátuma 1537 november. A Hakowitz testamentuma után bejegyzett végrendeletet 1538 Péter Pál vigiliájára datálták, a bejegyzés viszont csak Keresztelő Szt. János ünnepe után történt. Az 1536–1538 közötti méltóságsorok hiányosak, ugyanakkor korábban is már ismert volt számomra, hogy Hakowitz 1534–1537 között esküdt tanácsos volt. Elképzelhető, hogy 1537/38-ban is részt vett a városvezető grémiumban, mivel azonban erre még a fentihez hasonló bizonytalan adat sem utal, Hakowitznak a belső tanácsban szolgált hivatali éveit hatban vagy hétben állapíthatjuk meg. Az *Actionale Protocollum* második kötete által közölt méltóságsorok 1539-ben indulnak. Az 1539. évi névsorban nem szerepel Hakowitz.

62 A végrendelet ugyanakkor tartalmaz olyan információt is, amely elbizonytalaníthat a fenti megállapítást illetően. Egy helyen szerepel, hogy az örökhatározó egy aranyozott ezüst poharat hagy

A lakóhelyi hálózat vizsgálatához jól használhatók a Hakowitz ingatlanairól feltárt információk. A végrendeletében két ház szerepel, az egyik *ann Platz* megjelöléssel. A házat a benne található műhellyel, bolttal és istállóval (!) együtt három fiára hagyta. Az 1542/43. évi adólajstrom segítségével közelebről is lokalizálni tudjuk, hogy melyik tér szélén állt az ingatlan. Korábban már említettem, hogy a forrásban Hakowitz örökösei Jacob Körbler szomszédaiként jelennek meg. A két ház az első bejárési körzetben volt, a Zöldszoba tömbjének szomszédságában. Nagy valószínűséggel a Szt. Mihály utca és a Főtér által határolt tömbbe helyezhetjük el a két ingatlant, s a Hakowitz-végrendelet megfogalmazása szerint a Főtérről néző oldalon. Körbler és Hakowitz háza tehát igen frekvenciált helyen feküdt. A lakóhelyi- és a politikai hálózat szokatlan kapcsolódási pontjaként említhető még, hogy Hakowitz utolsó rendelkezése szerint háza hátsó szobájában lakott akkor Mert Aichinger, aki a negyvenes-ötvenes évek fordulójától aktív tagja volt a politikai elitnek (12 hivatali év a belső tanácsban, három hálózati kapcsolat). Hakowitzhoz hasonlóan többek között Aichinger is töltött be polgármesteri pozíciót Klee mellett.

Hakowitz rendelkezett még egy házárról, amely ingatlan (ház és kert) Apácapálya külvárosban feküdt. Érdekes visszaautalni arra, hogy Körblernek is volt itt egy háza. Az adólajstrom sajnos nem említi (az örökösök minden bizonnyal eladták addigra), így nem tudjuk megállapítani, hogy esetleg ez is Körbler házához közel helyezkedett-e el. Rendelkezünk viszont az ingatlanról egy másik fontos információval, ugyanis Hakowitz megemlíti, hogy a házat és a kertet Jacob Aignertől vásárolta – minden bizonnyal még a XVII. század első éveiben.

Hakowitz testamentumos urai Blasi Beham bíró és Michel Klee esküdt tanácsos voltak. Röviden értesülünk még Hakowitz üzleti hálózatról is, ugyanis a végrendelet zárásaként felsorolja kintlévőségeit és tartozásait. A politikai hálózat szempontjából másodlagos jelentőségű, mivel nem említi olyan személyeket, akik jelen téma szempontjából relevánsak lennének. Elsősorban a foglalkozási vagy szakmai hálózat szempontjából értékesek ezek az adatok, mivel az üzletfelek között szinte kizárólag mestereket találunk (pék, pintér, kalapos, esztorgályos stb.).

---

bizonyos Cristof Trunk kalaposra, aki Hakowitznál tanulta ki a szakmát.



*II. 3. A (harmincas-) negyvenes évek meghatározó személyiségei:  
a Klee – Beham – Bernhaimer hatalmi alhálózat*

Amint azt láthattuk, a Körbler – Klee – Vischer – Preus csoport tagjai a harmincas-negyvenes évek fordulójáig, vagy még a negyvenes évek közepéig is aktív tényezői maradtak a pozsonyi politikai életnek, sőt Preus közvetett módon, Klee pedig tényleges pozícióin keresztül még az ötvenes években is hatást gyakorolt a politikai elit viszonyaira. Mellettük már a harmincas években érezhető egy új generáció megjelenése, amelynek tagjai a negyvenes években érték el a legfelső pozíciókat, s ebben az évtizedben lettek a politikai elit középponti személyiségei. Ennek az évtizednek két kiemelkedő személyisége a már többször említett Blasi Beham és Hans Bernhaimer voltak.

A generációváltás ebben az esetben más jellegű volt, mint a Vorster-éra és a Körbler – Klee – Vischer hatalmi csoport közötti „örségváltás”. A Beham és Bernhaimer névvel fémjelezhető időszak nem képezett olyan jól elváló új generációt, mint Körblerék köre a Vorster által dominált alhálózatokhoz képest, sőt láthattuk, hogy időben néhány éven át átfedés tapasztalható a két hatalmi csoportosulás között, Michel Klee pályája pedig keresztülhúzódik mindkét generáción. Így a harmincas évek végétől a negyvenes évek végéig tartó időszakot inkább a Klee – Beham – Bernhaimer hatalmi csoporttal azonosíthatjuk. A politikai hálózat adatai egybeesnek ezzel a koncepcióval, ugyanis a tanulmány elején vázolt hálózat alapján Klee és Beham között húzható meg kapcsolat. Amint azt korábban említettem három évben látták el különböző kombinációkban a két vezető tisztséget. Klee pályáját már részletesen tárgyaltam, így itt értelemszerűen a két másik személlyel érdemes részletesen foglalkozni.

Blasi Beham és Hans Bernhaimer pályája több tekintetben is „együtt mozog”, azaz több fontos fordulópontra szinte évre pontosan ugyanakkor következett be a két politikai szereplő életében.<sup>63</sup> Amint azt Anna Körblerin végrendelete kapcsán korábban már említettem Beham az 1530/31-es hivatali évben választott polgárként már részt vett a külső tanácsban, majd egy évvel később bekerült a belső tanácsba. Bernhaimer egy évvel korábban, 1530-ban már esküdt tanácsos volt. A csúcspozíciókat ugyanabban az évben érték el, 1538-ban Behamot bírónak, Bernhaimert pedig polgármesterré választották. Bernhaimernek 1548-ból ismert az utolsó tisztsége (polgármester), Beham pedig utoljára 1550-ben viselte a bírói címet, még ugyanennek az évnek az őszén/télén meg is halt. Öt évben töltötték

---

63 Tózsá-Rigó, 2007. Melléklet, 1/4. 271–272. p.

be együtt a vezető tisztségeket. Végül mindketten 18-18 évet töltöttek a belső tanácsban

Beham pályája a *klasszikus modellt* követi. A harmincas években szinte megszakítás nélkül esküdt tanácsos volt, majd 1538-tól 1550-ig egy év kivételével minden alkalommal ő ült a bírói, vagy a polgármesteri székekben. A városvezetés élén töltött 11 évből Bernhaimer és Klee mellett Hans Langgal (két hivatali évben) és Thomas Reichentalerrel (egy évben) együtt volt párban.

A Beham és Bernhaimer köré felépíthető rokoni- és lakóhelyi hálózatot is már több helyen érintettem. Bár fennmaradt Beham 1550. évi végrendelete, a forrás kevés információt tartalmaz a városatya kapcsolati hálózatához.<sup>64</sup> Mindennek ellenére a testamentum több szempontból is különleges forrás. Egyrészt azon kivételes esetek közé tartozik, amikor a házastárs utolsó rendelkezésében külön megemlíti a hátrahagyott hitves újraházasodásának lehetőségét.<sup>65</sup> A végrendelet abból a szempontból is kivételesnek mondható, hogy azon kevés testamentumok egyike, amelyhez inventáriumot csatolt a végrendelező. Az inventáriumban és a végrendeletben együttesen több mint 3200 forint értékű készpénzről és közel 80 nagy értékű ingóságáról (ékszer, edény, fegyver stb.) rendelkezett Beham. Ismerve a korszak politikai hálózatát, a testamentumos urak személye nem okoz meglepetést: Michel Klee, Thomas Reichentaler és Hans Lang. A Pozsonyon belüli kapcsolataikhoz említhető még a korábban már érintett Egidi Märli, vagy

64 AMB MmB PT II. fol. 228r–229v. A testamentum szerint a lejegyzés idején nem volt gyermeke, mindazonáltal többször is rendelkezik arról, hogy abban az esetben, ha hagy hátra gyermeket, akkor hogyan módosuljon az öröklési rend. Mindebből az (is) feltételezhető, hogy felesége várandós lehetett.

65 Messze az átlagon felüli mennyiségű vagyont, többek között közel 800 forintnyi készpénzt, mintegy 30 arany és ezüst edényt, közel félszáz ékszert hagyott születendő gyermekére. Utóbbi nagykorúságáig a feleség használati jogot élvezett a vagyon felett, amennyiben egy „*jámbor és jól gazdálkodó*” férfíhoz megy hozzá újra. Ha azonban az özvegy egy *tékozló* férfit választ, akkor a végrendeletet végrehajtó személyek kell, hogy magukhoz vegyék az említett értéktárgyakat a gyermek nagykorúságáig. A nehezen konkretizálható, morális jellegű megfogalmazás nyilvánvalóan a férfi rokonainak biztosított tág teret arra, hogy beleszólhassanak az újraházasodásba, vagy egyszerűen csak alkalomadtán korlátozhassák az özvegy használati jogát a kérdéses vagyonrészeire. Összesen csak öt hasonló végrendeletet ismerünk az 1529–1557 közötti időszakból. Analógiaként érdemes megjegyezni, hogy a házasodás anyagi feltételeinek hivatalos szabályozására, ezen keresztül a polgári közösség kapcsolati hálózatának külső befolyásolására találunk példát többek között a késő középkori müncheni „*Hochzeitsordnung*”-ban. Ebben a városi hatóság megszabta, hogy milyen vagyonnal kell rendelkeznie a frigyre lépő férfinak és a nőnek. *Schattenhofer, Michael von: Das Münchner Patriziat. Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 38. (1975) Heft 1. 880. p.

Beham sógornője Barbara Furtnerin, aki, amint az már említésre került, Furtner előtt a kiemelkedő vagyonú Wolfgang Schuman felesége, illetve Michel Tailnkäs mostohalánya volt. Beham városon kívüli kapcsolatokként Olmützben és Bécsben található vagyonrészeket említ, illetve arról is értesülünk, hogy Bécsben ingatlannal is rendelkezett.

Beham pozsonyi ingatlanairól elsősorban az 1542/43. évi *Taxa Registrum* tájékoztat. Az adólistában számos Beham nevű személy szerepel, Blasi Beham biztosan azonosítható hét bejegyzésben. Ebből hat esetben ház, vagy házrész szerepel, egy alkalommal pedig nagy valószínűséggel az ő neve mellett egy kertet említenek. Összesen tehát legalább ennyi ingatlanban volt (rész)tulajdona. Az adóösszegek helyenként nehezen meghatározhatóak, így két verzió állítható fel: Beham vagy 33,5 fontdénárt, vagy az egyik legnagyobb összeget, 53 fontdénárt fizetett adóként. Mindkét összegek többszöröse az átlagos adónak. A lakóhelyi hálózat szempontjából több ingatlana is hasznos információt nyújt. Egyik házával Wolfgang Schumannal volt szomszédságban.<sup>66</sup> Ez a két ingatlan a második bejárási körzetben (Belváros délkeleti része) feküdt, nagy valószínűséggel a Főtérre nézett, vagy a Főtér és a Hosszú utca közötti kis közben feküdt. A Belvárosnak hozzávetőlegesen északra nyíló kapujától, a Mihály-Kaputól északnyugatra elterülő, a Várhegy északi előterében fekvő külvárosi részben (Schlutter Gasse) Beham háza Cristof Meichsnerével volt szomszédos.<sup>67</sup>

Beham kortársa és minden bizonnyal egyik legfontosabb politikai partnere, Bernhaimer pályáját már vázoltam. Kettőjük közül Bernhaimer tűnik talán egy kevésbé kisebb súlyú szereplőnek, mindazonáltal a belső tanácsban eltöltött éveik száma megegyezik. Bernhaimer csak Behammal és Hans Langgal közösen viselte valamelyik vezető tisztséget. Vagyoni tekintetben Bernhaimer felesége, Agneta asszony végrendeletére és az adólistára hagyatkozhatunk. Agneta Bernhaimerin testamentuma szerint a család a vagyoni elit alsó rétegéhez tartozhatott.<sup>68</sup> Ezt támasztja alá a Bernhaimer nevénél szereplő adóösszeg is: az átlagos adó mintegy háromszorosát fizette, szemben például Körbler és Preus adóösszegével, amelyek az átlag ötszöröse fölött voltak. Az asszony gyermekei és unokái nem szolgálnak

---

66 AMB MmB TR 10v.

67 AMB MmB TR 17r. Az utca lokalizálásához: Horváth, Vladimír: Bratislavský topografický lexikon. Bratislava, 1990. 2264. 327. p.

68 Ingatlanok közül elsősorban szőlőkről rendelkezett az asszony (hét szőlő vagy szőlőrész). AMB MmB PT II. 76r–77r.

adattal a rokoni hálózathoz, a testamentumos urak között találjuk a korábban már említett Stefan Pfaffstettert és mintegy magától értetődően Blasi Behamot.

A Bernhaimer ingatlana kapcsán kibontható lakóhelyi hálózat vizsgálatakor újra látókörömbe került a Körbler – Vischer – Tailnkäs – Manhart rokoni hálózat néhány tagja. Bernhaimernek a Zöldszoa tömbjében volt háza. Ebben a bejárasi körzetben Hans Tailnkäs közvetett szomszédja volt Hans Manhart, az ő közvetlen szomszédságában pedig Bernhaimer háza állt.

Visszatérve a tanulmány elején közölt I/1. sz. hálózati ábrához és I/2. sz. táblázathoz, látható, hogy a negyvenes-ötvenes években még számos jelentős személy tűnik föl a politikai elitben. Ezek a szereplők a hatvanas évekig még minden bizonnyal meghatározták a politikai életet, majd ebben az időszakban mellőlük is egy új csoport emelkedett be a hatalom legfelső szférájába. 2007-ben megjelent tanulmányomban sikerült kimutatni, hogy a pozsonyi politikai eliten belüli fluktuáció a negyvenes-ötvenes évektől csökkent, a személyi kontinuitás pedig ezzel arányosan nőtt. Összességében tehát a század derekán a hatalmi elit általános koncentrációjával számolhatunk. Az elit szűkülését támasztja alá az a tény is, hogy azok közül, akik tíz, vagy annál több évet töltöttek a belső tanácsban (összesen 28 személy), 18 polgár politikai tevékenységének erre az időre esett a súlypontja, s ebből a körből nyolc olyan személyt ismerünk, akinek az 1540-es években indult a pályája. Az is figyelemreméltó továbbá, hogy míg a század első felében gyakran előfordultak olyan politikai karrierek, amelyekben az első esküdt tanácsosi év és az utolsó ilyen hivatalviselés között eltelt évek száma jóval magasabb, mint a belső tanácsban összes eltöltött évek száma, azaz az illető, miután első alkalommal bekerült a belső tanácsba, nem maradt folyamatosan a grémium tagja, hanem pályája során több alkalommal, akár hosszabb időszakra is kikerült a városvezető testületből (többek között Pangraz Rutenstock, Michel Meichsner, Friedrich Voyt stb.). Ezzel szemben a negyvenes évektől megnő azoknak a száma, akiknél a belső tanácsban eltöltött évek száma megegyezik, vagy csak kevéssel marad el a pályájuk nyitó és záró dátuma között eltelt évek számával, másként az első esküdt tanácsosi pozíciójuk után (szinte) megszakítások nélkül folyamatosan tagjai maradtak a testületnek (többek között Hans Bernhaimer, Blasi Beham, Hans Lang stb.). Az utóbbi pályatípusok nyilvánvalóan szűkítették a személyes fluktuáció lehetőségét.

Az itt vázolt tendenciával szemben az elit legfelső szintjén viszont egy ellentétes előjelű folyamat érzékelhető. Nevezetesen az ötvenes-hatvanas években a bírói és polgármesteri tisztséget viselő személyek körén belül polarizálódás érzékelhető. Míg a korábbi évtizedekben a legszűkebb hatalmi csoportokon belül el lehetett különíteni egy (pl. Vorster) vagy két személyt (Körbler és Klee; Klee és Michel

Vischer; Beham és Bernhaimer) akik felé gravitált a hatalmi erőter, addig a Klee – Beham – Bernhaimer csoport után nem érzékelhető ilyen kiugró személyiség. A polarizálódás eredményeként az ötvenes-hatvanas években mind a belső tanácsban töltött évek számát, mind a kapcsolati értékeket tekintve Hans Langot, Thomas Reichentalert, Hans Vischert, Mert Aichingert és Caspar Hainrichot is többé-kevésbé egyenrangú szereplőkként értékelhetjük.

A Klee – Beham – Bernhaimer csoport utáni hatalmi kör szerepét nem tárgyalom jelen tanulmányban. Ezeknek a személyeknek a pályája – egyelőre még – nincs teljes egészében a kutatás látókörében. A közeljövőben – az információs bázis szélesedésével – a század második harmadának politikai elitjét vizsgálva, elsősorban a politikai és a lakóhelyi hálózat kapcsolódási pontjaira kívánom helyezni a hangsúlyt. Ebből a szempontból az említett időszak politikai generációi – a harmincas évektől a hetvenes évekig bezáróan – kiváló vizsgálati terepet nyújtanak. A tanulmány elején említett széleskörű, minden tanácstagot érintő hálózati elemzésre az 1530–1570 közötti években a belső tanácsban részt vevő hatalmi csoportok esetében vállalkozhatok. A további elemzések keretként szolgáló időintervallumhoz elsődleges érvként hozható fel a forrásbázis. Az eddigi kutatások során felállított archontológiai adatbázisban az 1530-as évtől megnő a beazonosítható (esküdt tanácsosi) tisztségek száma. Az 1542/43. évi adólajstrom, valamint a végrendeleti anyag, illetve további elszórt információk pedig lehetővé teszik, hogy átfogó képet nyújtsak ebből az időszakból a több szinten kialakuló kapcsolati hálózatokról, s reményeim szerint a lakóhelyi hálózat tendenciaszerű sajátosságaira is fény derülhet, valamint ennek a hálózattípusnak a térbeli ábrázolása is megvalósul majd.

## CZIRÁKI ZSUZSANNA

### MEGJEGYZÉSEK ERICH LASSOTA ZU STEBLAU 1614. ÉVI TITKOS ERDÉLYI MEGBÍZATÁSÁHOZ<sup>1</sup>

#### A kutatás célja és kerete

Az utóbbi években újabb lendületet kapó Bethlen-kutatásnak köszönhetően számos újonnan feltárt részlettel, illetve újszerű megközelítési móddal gazdagodott a minden bizonnyal legkedveltebb erdélyi fejedelem korszakára vonatkozó ismeretanyag. A témának különös figyelmet szentelő tudományos munkák és eszmecserék remekül rávilágítottak arra a tényre, hogy a korábbi történész generációk által végzett alapos és bőséges munka dacára is van még mit csiszolni a Bethlen Gábor alakjáról és tevékenységéről kialakított képen. Ez a lehetőség még abban az esetben is fennáll, ha a kutató olyan „frekvenciált” levéltári anyagot vesz a kezébe, mint a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv Hungarica vagy Turcica sokszor és sokak által vizsgált irategyüttese.

E tanulmány gerincét is az említett, kimeríthetetlen fondok képezik az 1614-es esztendőre vonatkozóan, melyeket a Magyar Országos Levéltár, illetve a Román Nemzeti Arhívum néhány idevágó iratával egészítettünk ki. A kutatás célja az volt, hogy újabb források bevonása révén hozzájáruljon az 1613–14 fordulójára ismét rendkívül feszültté váló Habsburg-erdélyi viszony hátterének minél mélyebb megértéséhez. A vizsgálat középpontjában az említett időszak eseményeinek egy szegmense, Erich Lassota von Steblau császári követ titkos erdélyi megbízatása áll, melyet 1614 tavaszán valósított meg, és amely összefüggéseiben a hármas irányultságú — erdélyi-Habsburg-oszmán — hatalmi helyzet pillanatnyi súlyeloszlásának visszatükrözése mellett az osztrák Habsburg-ág, Magyarország, illetve Erdély belső viszonyairól is sokat elárul. Terjedelmi okokból e tanulmány keretei között természetesen nem lehet szó az említett viszonyrendszer teljes körű, minden igényt kielégítő bemutatásáról. Meg kell elégednünk annyival, hogy néhány gondolat erejéig kitérünk a követség megvalósítása során legnagyobb mértékben érvényre jutó tényezőkre: a Hofburg (ez alatt a továbbiakban maga az uralkodó, illetve Melchior Khlesl vezette legszűkebb tanácsadói köre értendő, akik a vizsgált időszakban együttesen határozták meg az osztrák Habsburg-ág

---

1 E tanulmány elkészülését a TÁMOP-4.2.1/B-09/B-09/1/KONV-2010-005 pályázata támogatta.

által követett közép-európai stratégia alapvető irányvonalait) korabeli Erdély-koncepciójára, illetve a Bethlen Gábor uralmát belülről gyengítő erdélyi elégedetlenekre, különösen az erdélyi szászok Habsburg-párti csoportjára. E két szál felfejtése során nem kis segítséget nyújtottak az e témákra irányuló korábbi kutatások, melyek eredményeire a megfelelő helyen hivatkozunk is. Nem térünk ki részletesen az 1614. évi követség nyílt színen zajló tárgyalásaira sem, hiszen erre több közlés található a korábbi szakirodalomban, ami jelentős segítséget nyújtott jelen tanulmány elkészítése során.<sup>2</sup>

Kiindulási pontként máris utalnunk kell arra a kényes helyzetre, ami Bethlen Gábor trónra kerülésével állt be a Habsburgok és Erdély között. A török beavatkozással megvalósuló uralomváltás az 1606 utáni évek közép-európai diplomáciájának alighanem legkényesebb eseménye volt, melynek előzményei jóval 1613 előttre nyúlnak vissza. Ha betekintünk az 1610-es évek bécsi török vonatkozású irataiba, minduntalan „az szent békesség” ügye kerül a szemünk elé. A zsitvatoroki-bécsi békerendszer a Bécs-Konstantinápoly viszony meghatározó keretét adta ezekben az években, ami azonban csak elodázta, nem pedig megoldotta a problémákat a Kárpát-medencében, hiszen újra és újra eszközzé vált a két világbirodalom befolyási övezetekért vívott harcában. II. Mátyás, Ferdinánd és Miksa főhercegek, illetve tanácsosaik, valamint a portai követek és ágensek, Michael Starzer és Andreas Negroni üzenetváltásai alapján rekonstruálható, hogy a zsitvatoroki béke csupán ideiglenes érvénnyel bírt.<sup>3</sup> Az is nyilvánvaló, hogy a Hofburg csupán arra használta fel a „fegyverszünetet”, hogy erőt gyűjtsön, majd diplomáciai taktikázás révén belevigye az Oszmán Birodalmat egy újabb háborúba.<sup>4</sup> A legfőbb támadási pont az a mondvacsínált ürügy volt, hogy a Habsburg-uralkodó szerint a törökök titkon megváltoztatták a zsitvatoroki béke szövegét, ez pedig nyilvánvalóan elfogadhatatlan az udvar számára. Valójában

2 Oborni, 2011. 877–914.; Lovas, 1944.; EOE VI. 324–333. p.

3 A béke előzményeiről, megkötésének körülményeiről bővebben lásd: R. Várkonyi 2006. 21–28. p.; Papp 2006 267–298. p.; Neck, 1950 166–195. p.

4 II. Mátyás és környezete számára a háború folytatására csak egyetlen lehetőség kínálkozott: olyan helyzetet teremteni a határvidéken, amely szükségszerűen maga után vonja a török had-üzenetet. Ilyen módon vélték biztosítani a „védelmi háború” látszatát, ami a nemzetközi közvélemény, a pápai és spanyol támogatás elnyerését, illetve a Habsburgok által kormányzott tartományok és a Német-római Birodalom rendjeinek hadba lépését biztosíthatta volna. A birodalmak ütközőzónájában a hatalmi egyensúly melléktermékeként mesterségesen önálló életre keltett Erdély kézenfekvő tüzfészke volt egy ilyesfajta provokációnak. Vö.: A Titkos Tanács előterjesztése Erdély ügyében, Melchior Khlesl saját kezű megjegyzéseivel. Linz, 1613. október 20. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 2. fol. 68–90.

azonban sok egyéb kérdést megelőzve, Erdély helyzete jelentette a legsúlyosabb disszonanciát az érintett felek között. Ezen az alapon húzódott már évek óta a békeszerződés ratifikálása, ami már eleve komoly feszültségek forrása volt Bethlen Gábor színrelépése idején.<sup>5</sup>

Megjegyzendő az is, a béke véglegesítésének minduntalan elodázása összefüggött II. Mátyás és környezete azon szándékával, hogy a keresztény világ nevében ismét fölvegye a harcot a törökökkel. Tudjuk, hogy létezett egy nagyon erős háború-párti klikk az udvarban, akik gyakran hallatták hangjukat a Titkos Tanácsban és a Hadi Tanácsban is. A párt legelszántabb képviselője minden bizonnyal Melchior Khlesl bécsi püspök<sup>6</sup> volt, de ezt a véleményt osztotta maga az uralkodó is. A csoport minden meggyőző erejét latba vetette, hogy rávegye a bécsi kormányzat valamennyi tagját, illetve a Habsburg Monarchia tartományait és országait a hadba lépésre. Legfőbb érvként azt hangoztatták, hogy az Oszmán Birodalom közeli tervei között szerepel a „Hauptkrieg”, amit bizonyára a keresztény világ végső megsemmisítésére indítanak. A háborús párt képviselőinek, elsősorban Khleslnek 1613 augusztusától a Titkos Tanács tagjai számára prezentált véleményei kifejezett fokozatváltásra engednek következtetni Bécs Erdély-politikáját illetően, amennyiben sorra veszik a háború közeli kirobbanására utaló jeleket és mielőbbi cselekvést szorgalmaznak: a török hadak európai telelése, a szultán megjelenése Edirnében, a határ menti csapatösszevonások, készletfeltöltések, a békeszöveg meghamisítása, és Bethlen Gábor támogatása Báthory Gábor ellenében mind-mind olyan figyelmeztetések voltak a háborús párt szemében, amelyeket nem lehetett válasz nélkül hagyni.<sup>7</sup> Annál fájdalmasabb lehetett számukra, hogy alkalmas eszköz híján mégis

---

5 Erdély története 643–644. p.; A két birodalom közötti vita hangnemére és a kifogások erőltetett voltára kitűnő példa az Udvari Haditanács elnökének, Hans von Molartnak (Mollartnak) utasítása Negroninak 1613 tavaszán. Ebből kiderül, a díván teljesen elzárkózott a béke korrekcióitól és ragaszkodott az 1606. évi, Herberstein követ által behozott változathoz. Molart ezzel kapcsolatban adott néhány ötletet Negroninak, hogyan érveljen „a hamis béke” ellen. Ezek közül a leghajmeresztőbb talán az, hogy Herberstein egy szót sem értett törökül, így könnyű volt az orránál fogva vezetni őt. Ezzel párhuzamosan a kétes hitelű és a bécsi taktikázásra veszélyes Bethlen-csoportról pedig olyan hírek is keringtek, hogy Bécs Negroni révén 4000 aranyat ígért volna a nagyvezírnék, ha ellehetleníti az emigránsokat a szultán előtt. Hans von Molart Andreas Negroninak. Bécs, 1613. április-május (?). ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 1. fol. 59–81.

6 Bővebben lásd: *Hammer-Purgstall*, 1847–1851.

7 Melchior Khlesl tervezete a Titkos Tanács számára. Regensburg, 1613. augusztus 12. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 2. fol. 65–67.; Melchior Khlesl véleménye a Titkos Tanácsban. Linz, 1613. október 20. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 2. fol. 68–90.



tehetetlenül nézhették végig, hogyan viszi be a török Bethlen Gábort az erdélyi fejedelemségre. A háborús párt természetesen óriási baklövésnek tartotta, hogy nem avatkoztak közbe, amíg lehetett. A hibáért Báthory Gábor szerencsétlen lépéseit,<sup>8</sup> és kifejezetten Thurzó György nádor békepárti fellépését, illetve a hozzá húzó magyar rendeket okolták.<sup>9</sup>

És ott volt még Bethlen Gábor személye, Khlesl terminológiájában a „Privatperson”, aki már a kezdetekkor komoly fejtörésre adott okot a vezető török tisztségviselők körül folytatott gyanús udvarlása révén.<sup>10</sup> Mégis, ellene irányuló határozott fellépésre Bécs csak 1613 tavaszán szánta el magát, miután a török Portán — nem utolsó sorban a Brassó vezetése alatt álló erdélyi szászok és Bethlen Gábor összehangolt diplomáciai offenzíváinak köszönhetően<sup>11</sup> — ellehetetlenített Báthory Gábor a jól ismert, vissza-visszatérő koreográfia szerint a Habsburgok mellett kötelezte el magát.<sup>12</sup> Bethlen Gábor és köre tehát kifejezetten veszélyesnek tűnt Bécs szemében, hiszen úgy vélték, török támogatással megvalósuló fejedelemsége egyenes úton maga után vonja Erdély bekebelezését az Oszmán Birodalomba, ezt az eshetőséget pedig a már említett nagy háború első lépéseként valószínűsítették. Ennek megfelelően Bethlen Gábor portai pártfogásának biztos tudatában már határozott Bethlen-ellenes fellépésre kaptak utasítást a konstantinápolyi Habsburg követek.<sup>13</sup> Starzer és Negroni mindent meg is tettek annak érdekében, hogy Bethlen portai támogatóinak, különösen Naszúh

8 Az 1613. május–júniusi konstantinápolyi követjelentések arról számoltak be, hogy Báthory, akitnek követei május végén futottak be a Portára, elárulja Bécset, valójában a törökökkel cimborál. Vö. Der Bathori postulate an Thürnggischen Portt. An Herrn Hannsen von Molart Uberschrieben. Von Pietro Heinczik/Arancia. Konstantinápoly, sine dato (1613. június?). ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 1. fol. 137–139.; Michael Starzer Hans von Molartnak. Konstantinápoly, 1613. június 12. (Érkezett július 26-án.) ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 1. fol. 150–153.

9 II. Mátyás Ferdinánd főhercegnek a török békeszegés tárgyában. Bécs, 1613. szeptember 18. ÖStA HHStA Turcica I. 98. Konv. 1. fol. 47–49.; Michael Starzer Hans von Molartnak. Konstantinápoly, 1613. június 12. (Érkezett július 26-án.) ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 1. fol. 150–153.

10 Bethlen Gábor Thurzó György nádornak. Buda, 1612. október 13. EOE VI. 248. p.; Bécs azonnal értesült Bethlen Thurzó Györgynek tett ajánlatairól is. Lásd: Bethlen Gábor Thurzó Györgynek. Buda, 1613. április 25. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 1. fol. 24–26.

11 Cziráki, 2011.

12 Vö.: Oborni, 2009.

13 Hans von Molart Negroninak. Bécs, 1613. április–május (?). ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 1. fol. 59–81.; Michael Starzer Hans von Molartnak. Konstantinápoly, 1613 augusztusa. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 2. fol. 43–46.

pasának tekintélyét is aláássák, jóllehet egyhamar be kellett látniuk, ezen a téren egyelőre nem számíthatnak nagy sikerre.<sup>14</sup>

Mindezek tükrében Bécs legkésőbb 1613 augusztusától komolyan készült a háborúra, erre vonatkozóan pedig a Titkos Tanács háborúpárti tagjai és II. Mátyás konkrét cselekvési tervet dolgoztak ki. Az udvarban keringő vélekedések közül az egyik legfontosabb az volt, hogy Bécs nem tűr meg semleges vajdát, „ügynevezett fejedelmet” Erdélyben, hiszen az egyenértékű volna a török fennhatóság elismerésével.<sup>15</sup> Jelentős eltérés tapasztalható azonban Erdély bevonását és a háború kirobbantását illetően az augusztusi és őszi álláspontok között. Augusztusban, még Báthory Gábor fejedelemsége idején, de már a török beavatkozás árnyékában, a Titkos Tanácsban — valószínűleg az ingatag erdélyi fejedelem iránti bizalmatlanság folyományaként — felvetődött az ötlet, hogy Báthoryt akár olyan áron is fel kell használni Bécs érdekében, hogy hajdúkkal fogassák el vagy ölessék meg, az érvényes Habsburg-erdélyi megegyezés

14 Melchior Khlesl a Haditanácsnak. Bécs, 1613. április 27. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 1. fol. 18.

15 Az erdélyi semlegesség — „Neutralitát” — szinte önálló életre kelt fogalomná vált Bécsben, és teljességgel megosztotta a Habsburgok környezetét az udvarnál, Magyarországon és a birodalmi rendek között egyaránt, ugyanis két tábor alakult ki Erdélyről alkotott vélemények tekintetében: a neutralisták és azok támogatói, valamint az Erdély elfoglalását szorgalmazók. A háborúpártiak — ide tartozott maga az uralkodó is — érvelése szerint teljesen értelmetlen a neutrális Erdély támogatása, eleget látták már, hogy az ilyen hatalom mennyire ingadozó a túlzott cselekvési szabadsága miatt. Ha ugyanis a neutrális állam válaszút elé kerül a római és a török császár bármely konfliktusában, hajlamos inkább a török felé húzni — mint ahogyan ezt Moldva és Havasalföld példája is ékesen bizonyítja. Szerintük Erdélyben is ugyanez jellemezte a neutrális vajdákat, akik teljesen együttműködtek a törökökkel és tatárokkal, annak ellenére, hogy Bécs támogatta volna őket. A konklúzió az, hogy inkább legyenek ellenségek vagy barátok, de ne „semlegesek” a Habsburg érdekszférában. Nyilvánvaló, hogy a háborúpártiak szemében Bethlen Gábor éppen ilyen veszedelmes és gyanús alak volt, jó szándéka sűrű bizonygatása mellett is. Számos vádat hoztak fel ellene, cinkosságait a törökkel, hogy időtlen idők óta összearr velük, benne volt minden cselszövésükben, és lám, most is török hadat zúdított Erdélyre, ezernél is több keresztényt adott el rabszolgának, eszközgő, áruló stb. „*Mit diesem solle ich rathen, daß Ir M[a]j[estät] die alten Pacta sollen aufrichten und Ine für einen Neutralisten halten?*” — kiált fel magából kikelve a háborúpártiak szószólója, Melchior Khlesl. Ő maga úgy vélte, Erdélynek is mielőbb állást kell foglalnia: a törökhöz hajlik vagy hozzájuk. Ha pedig a „neutrális” törökök kerülnek hatalomra, az olyan, mintha a Porta már el is foglalta volna Erdélyt, onnan pedig szabad az út Magyarország felé, ez pedig igencsak valószínű eshetőség. Vö.: Melchior Khlesl véleménye a Titkos Tanácsban. Linz, 1613. október 20. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 2. fol. 68–90.

értelmében pedig ezután tegyék rá a kezüket Erdélyre.<sup>16</sup> De az események hamar túlhaladták ezt a tervet. Szeptemberben, miközben Magyarogli és Szkender pasa hadai behatoltak Erdélybe, Khlesl vezetésével a háború pártolói abban reménykedtek, hogy talán Bethlen Gábor sem lesz majd rosszabb Báthorynál, hátha vele is sikerül majd megegyezésre jutni. A vélemény képviselői azt a kissé merész ötletet is megkockáztatták, hogy Bethlennel akár még a pozsonyi szerződésnél<sup>17</sup> is kedvezőbb feltételekkel sikerül majd megegyezni.<sup>18</sup> Bethlen Gábor és a mellé adott jelentős török-tatár haderő megjelenése Erdélyben egyébként megoldotta a Hofburg egy nagyon komoly aggodalmát: a háború kiobbantásának problémáját elintézettnak vélték, hiszen a török asszisztenciával zajló fejedelemválasztás, mint a békeszegés nyilvánvaló bizonyítéka, már önmagában felért egy provokációval.

Az a tény, hogy a szultán nevében voltaképpen Szkender és Magyarogli ültetett fejedelmet Erdély trónjára, mintegy kinyilvánítva kizárólagos illetékességét a tartomány ügyeiben, a háborús párt szerint szerves részét képezte volna a kereszténység ellen indítandó török „Hauptkriegnek”. Nem is láttak más megoldást erre a helyzetre, csak azt, hogy mielőbb mozgósítsák szövetségeseiket és tartalékaikat egy erdélyi hadjáratra. Ha erre nem is kerülhet időben sor, legalább a stratégiai fontosságú erősségeket — Váradot, Husztot, Ecsedet — vegyék be a könnyebb védekezés céljából — javasolták.<sup>19</sup> A háború ennél fogva a nyilvánvaló nehézségek és a birodalmi rendek makacskodása dacára is eldöntött kérdésnek tűnhetett a II. Mátyás közvetlen környezetéhez tartozó udvari klikk számára.

Az 1613 második feléből származó valamennyi titkos tanácsi dokumentum megegyezett abban a kérdésben, hogy az egész keresztény világot informálni kell a törökök aljasságáról és a háború védelmi jellegéről. További célként jelölték

16 „*Ist die höchste Notturfft, das Batori oder lebendig oder Todter, es sey mit was Uncosten es wölle, [Ihre Majestät] bekhommen werde, dann so baldt dises geschiecht, ist der Krieg aus, und die Provinz in Irer M[ajestät] handen, welches bey heyduggen leichtlich geschehen khan.*” Melchior Khlesl tervezete a Titkos Tanács számára. Regensburg, 1613. augusztus 12. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 2. fol. 65–67.

17 Az 1613. április 11-én Mátyás magyar király és Báthory Gábor erdélyi fejedelem között létrejött megállapodás a korábbiaknál szorosabb függelmi viszonyt vetít elénk Erdély és a Magyar Királyság vonatkozásában, amennyiben azt is lehetővé tette, hogy szükség esetén magyarországi csapatok vonuljanak fel erdélyi területen. A dokumentum a Habsburgok azon törekvései közé sorolható, hogy szerződéses úton egyengessék az országrészek egyesítését az Oszmán Birodalom ellenében. Bővebben lásd: *Oborni*, 2009. 119–120.p.; *EOE VI.* 269–271.p.

18 Melchior Khlesl véleménye Erdély ügyében. *Sine loco*, 1613. szeptember 22. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 3. fol. 25–31.

19 *Oborni*, 2011. 887.p.

meg Spanyolország, a pápa és a német fejedelmek mielőbbi bevonását az akcióba, illetve a Habsburg-lengyel-moldvai-havasalföldi szövetség felélénkítését.<sup>20</sup> És természetesen az udvarnál nem feledkeztek meg az „Ostpolitik” dolgában megkerülhetetlen magyarországi urakról sem. De kire is számítottak Khlesl környezetében? Míg Thurzó nádort kifejezetten megbízhatatlannak tartották, a hangadó vélemény szerint kevésbé képzett, ám lojális Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitányra és Dóczy András szatmári kapitányra dicső szerep várt a háborús tervek megvalósításában.<sup>21</sup>

Bármily elszántak voltak is azonban a „Hauptkrieg” szószólói, a linzi birodalmi gyűlés hamarosan lehűtötte a kedélyeket.<sup>22</sup> 1614 februárjában Khlesl keserűen számolt be Ferdinánd főhercegnek arról a sajnálatos fejleményről, hogy hiába minden rábeszélés, mert bebizonyosodott, *„immár senki sincs, aki háborút akarna; inkább azon vannak, hogy Őfelségét minden lehetséges úton és módon megakadályozzák e szándékában, mivel az a meggyőződésük, ez a háború szükségtelen.”*<sup>23</sup> Nem is csoda, hiszen a kincstár rettenetes hiánnyal küzdött, a kiváltságait feltű rendek, különösen a protestánsok pedig nem voltak hajlandók áldozni egy olyan háborúra, amit az udvar a *„spanyol inkvizícióra emlékeztető módszerekkel”*<sup>24</sup> akart rájuk erőltetni, és amelynek csupán egyetlen

20 Melchior Khlesl tervezete a Titkos Tanács számára. Regensburg, 1613. augusztus 12. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 2. fol. 65–67.; Melchior Khlesl beszéde a Titkos Tanácsban. Linz, 1613. október 20. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 2. fol. 68–90.

21 Különösen érdekes az a jellemzés, amit Khlesl a vezető magyar tisztségviselőkről adott a Titkos Tanácsban 1613 őszén. Eszerint a háborút ellenzők élén álló Thurzó nádortól mielőbb meg kell szabadulni, mert lojalitása kétséges, és nem várhatnak tőle semmit, egy újabb Bocskai-rebellión kívül. Ameddig posztján van, az Erdélyt illető ügyekből ki kell hagyni, és külön megbízott — Cesare Gallo — révén kell tartani a kapcsolatot Forgáchékkal. Utóbbival ugyanis kénytelenek együttműködni, bár a „general in Ober Ungarn” ingadozó, nincs katonai képzettsége, inkább egyházi mint világi műveltségű, és a saját magántermészeti ügyei izgatják a leginkább. Szerintük a legbiztosabb pont Dóczy András, aki igen tekintélyes ember, jóllehet sem előkelő udvari nevelést, sem pedig megfelelő katonai képzettséget nem szerzett: mellette szól azonban az, hogy Bécs utasításait azonnal végrehajtja és feltétlen híve az udvarnak. Melchior Khlesl beszéde a Titkos Tanácsban. Linz, 1613. október 20. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 2. fol. 68–90.

22 A linzi gyűléssel kapcsolatban bőséges irodalom áll rendelkezésre, vö.: *Ila*, 1934. 231–253. p.; *Oborni*, 2011, 891–899. p.; *Sturmberger* 1953. 231–236. p.

23 *„[...] daß nunmehr kein Mensch keinen Krieg haben will; Sondern dahin gedacht, Er Ir M[ajestät]t auf alle Mittel unnd weeg zuverhinderen, weil sie Inen endlich imprimiert, diß seye ein unnotwendiger Krieg.”* Melchior Khlesl vótuma a Titkos Tanácsban, Ferdinánd főhercegnek továbbítva. Linz, 1614. február 26. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 3. fol. 15–24.

24 Uo.

következménye volt bizonyos: siker esetén az udvar megerősíti pozícióit a rendi ellenállással szemben.<sup>25</sup> Az sem volt mellékes szempont, hogy Dóczy Andrásón és szűkebb környezetén kívül nem számíthattak a magyarok együttműködésére, akikkel Khlesl szerint lehetetlen szót érteni, „*mivel inkább meghalának, semhogy Őfelségét fegyverben lássák*”.<sup>26</sup> Ha mégis erőltetnék a háborút, a szerző nem megalapozatlan félelmei szerint inkább maguk hívnák be Bethlent és a törököket Őfelsége ellenében.<sup>27</sup>

Félretéve egy pillanatra a Bécsben szőtt terveket, témánk szempontjából nem mellékes kérdés az sem, vajon az erdélyi Bethlen-ellenzék hogyan illeszkedett a Habsburgok terveibe. A Hofburg által összefogott szövetségi hálóban különleges szerep jutott az erdélyi szászok azon képviselőinek, akik hajlandók voltak vásárra vinni a bőruket egy remélt Habsburg-uralom érdekében. Nyilvánvaló, hogy diplomáciai csatornáik, erősített városaik és bőséges pénzügyi forrásaik olyan pozíciót biztosítottak számukra, amely nem csekély előnyökhöz juttathatta az erdélyi befolyásra töröket, legyenek a németes vagy a törökös párt tagjai. Ezt szükségszerűen a Hofburg is felismerte, hiszen a Titkos Tanácsban keringő vélemények arról árulkodnak, Bécs kifejezetten nehezményezte, hogy a szászok Bethlen pártjára álltak. Mindez azért hangzik ellentmondásosan, mert 1613 tavaszán, Báthory Gábor felajánlkozásától meghatva, Bécs feladta tárgyalásait a szászok küldötteivel, és maga is a Báthoryval való megbékélésre szólította fel őket.<sup>28</sup> Mégis, a radikalizálódó erdélyi helyzet következtében, 1613 októberében már egy esetleges erdélyi beavatkozást tervezgetve feltétlenül számítottak rájuk,

---

25 Khlesl idézett véleményében a Habsburgok országaiban uralkodó széthúzásra is kitért, s egy látnokot meghazudtoló pontossággal jóslta meg a harmincéves háború formájában meg is valószínűsülő válságot: „*So ist es diser Zeit, do [da] man alle Augenblickh erwarten mueß, wann die Catholischen und die Sectischen im Reich einander ins Haar fallen, welches gewißlichen minima data occasione geschehen wirdt*”. Uo.

26 „*[...] weil sie lieber sterben, alß Ir M[ajestät] armiert sehen werden.*” Melchior Khlesl vótuma a Titkos Tanácsban, Ferdinánd főhercegnek továbbítva. Linz, 1614. február 26. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 3. fol. 15–24.

27 Uo.

28 Cziráki, 2011, 864. p.

mi több, Radu Şerbánra<sup>29</sup>, majd a Kendy István és Sarmasági Zsigmond vezette erdélyi emigránsokra is.<sup>30</sup>

A szászok jelentőségének lebecsülését mi sem bizonyítja jobban, mint Melchior Khlesl 1614 májusában lejegyzett véleménye a török vonatkozású eseményekről. Ebben komoly kritikát fogalmazott meg a Habsburg-ház Báthoryval és a szászokkal szemben folytatott politikájára vonatkozóan: 1611-ben elszalasztották a lehetőséget, amikor a szász náció maga fordult Bécshez számos követ útján, kérve, avatkozzon be Erdélyben.<sup>31</sup> Mivel nem cselekedtek időben, és fölösleges tárgyalásokba bocsátkoztak Báthoryval, aki végül is nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a szászok által felkínált lehetőséget végül is Bethlen ragadta meg. A szerző megvallotta, hogy az e téren tanúsított ügytelenségük a törökök és Bethlen karjába hajszolta a legfontosabb szövetségest Erdélyben.<sup>32</sup> Ilyen előzmények után egyáltalán nem meglepő, hogy az udvar a továbbiakban fokozott figyelmet szentelt az erdélyi szász kapcsolatnak.

De hogyan lehetett ismét felvenni a tárgyalások fonalát a diszkrétén félreállított korábbi partnerekkel? Bizonyára szerencsés fordulatként értékelték Bécsben Johannes Benkner felbukkanását 1613 novemberében, aki tevékeny részese volt Báthory Gábor megbuktatásának, nevét pedig már Bécsben is jól ismerték. Ő,

29 II. Mátyás Ferdinánd főhercegnek a török békeszegés tárgyában. Bécs, 1613. szeptember 18. ÖStA HHStA Turcica I. 98. Konv. 1. fol. 47–49.

30 „*Interim in 7bürgen mit denen Saxen und Confidentibus, die Mittel an die handt nemben, welche sich unß praesentiren werden, dann sie wol sehen, daß sie durch den verloffenen Proceß zu sclaven des Türggens werden. So nun unßer hilff vorhanden, machten sie den Gabor selbst nider hauen und eine neue election fürnamben. Auf disen fall, haben wir noch des Radul Vayda in der Walachey Persohn, welche mit 50.000 Tallern in die Walachey fallen, und also den Türggen Macht discipiren kann.*” Melchior Khlesl véleménye a Titkos Tanácsban. Linz, 1613. október 20. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 2. fol. 68–90.; Az eredeti szövegben Radul helyett Mihály vajda neve szerepelt, utólag javították ki Radul vajdára. A tévesztés akár „freudi elszólásnak” is tekinthető, hiszen Bécsben nyilvánvalóan Radu Şerbánnak is ugyanazt a szerepet szánták, mint kezdetben Vitéz Mihálynak.

31 A szászok Forgách Zsigmond 1611 nyarán kezdeményezett erdélyi hadjáratában működtek közre. Bővebben lásd: Cziráki, 2011, 851–852. p.; Mikó, 1861. 40. p.; Borsos, 1972. 60. p.; Kraus, 1994. 70–71. p.; Bojti Veres 1980. 58–59. p.

32 „*Da sich nun die Sächsische Nation, also verlassen befunden, hat solche ex desperatione der zueflucht zum Türkhen gesucht, Unnd demselben Umb hülf Und beystandt gebetten, welcher als pald zu disem Werkh berait Unnd willig gewesen, Und den Bethlehem Gabor zum Mittel gebraucht und fürgenumb[en], welcher ohne Mittel hierauf gehrn alsbalt zuhülf khommen.*” Khlesl előterjesztése a Titkos Tanácsban a török ügyekről. Linz, 1614. május 10. ÖStA HHStA Turcica I. 98. Konv. 1. fol. 68–83.

mint a fejedelem megbecsült tanácsura, rendkívüli megbízást kapott közvetlenül a fejedelemválasztás után: a feltörekvő Kassai Istvánnal és Sarmasági Zsigmonddal képviseljék Bethlen Gábor ügyét II. Mátyás előtt.<sup>33</sup> Mielőtt azonban a követek ténykedésének szentelnék figyelmünket, néhány gondolat erejéig időzzünk el a fejedelem és a szászok viszonyánál 1613 legvégén, hiszen ez a kérdés Erich Lassota 1614. évi tevékenységére is közvetlen hatással volt!

Nem kétséges, a szászság visszafogott bizakodással tekintett a jövőbe, végtére is nem csekély érdemeket szerzett az új fejedelem trónhoz vezető küzdelme során. Az előző évek belháborúi után most valóságos reményt kelthetett Bethlen Gábor személye és békességet kereső magatartása. Az új helyzetben a szászok nem is késlekedtek sokat, december elejére összehívták az Univerzitás gyűlését Segesvárra, ahol az olyannyira vágyott szász metropolisz, Szeben visszaadásáról, a szász privilégiumok helyreállításáról, hovatovább az egyetemes szász közösség sérelmeinek teljes körű orvoslásáról tárgyaltak.<sup>34</sup>

A december mindamellet az erdélyi konszolidáció tekintetében több olyan fejleményt hozott, amely a szászokat is érintette. Ezek közül most csak egyet emelnénk ki: december 10-én hazatért a Báthory-ellenes szervezkedés szívének tekinthető Brassóba Martin Gorgias, a szászok bécsi diplomáciai szálait mozgató polgár. Az ügynök ráadásul vendéget is hozott magával, még hozzá Golopy Farkast, az ebben az időpontban bécsi emigrációban élő Kendy István szolgáját.<sup>35</sup> Gorgiasról tehát tudjuk, hogy Brassó udvari összekötője volt a Habsburgok környezetében, egy bizonyos Sükösdí Miklóssal együtt. Sükösdí Báthory által elűzött nemesúr volt, családját Brassó tartotta el bécsi szolgálataiért cserébe. Ő maga már október 30-án hazatért Bécsből, ekkor találkozott a Kolozsvárott tartózkodó Benknerékkal is.<sup>36</sup> Gorgias és Sükösdí — illetve az általuk képviselt szászok — ilyen formán kézenfekvő szövetségesei lehettek a szintén az udvarhoz húzó, Bécsben tartózkodó erdélyi katolikus uraknak, e kapcsolatot pedig az eddigiek alapján is támogatta. Mindazonáltal elhamarkodott volna azt gondolni, hogy a szászok már ekkor felmelegítették volna a Habsburgokhoz fűződő diplomáciai kapcsolataikat, hiszen Sükösdí, majd Gorgias megjelenése

---

33 Az eseményről részletesen beszámol Andreas Hegyes brassói szenátor, aki maga is jelen volt Bethlen Gábor megválasztásakor. Vö. *Hegyes*, 1909. 481. p.

34 A Szász Universitas feltételei Bethlen Gábor számára. EOE VI., 383–389.; Az előzményekről, illetve Szeben elvesztéséről lásd: *Teutsch*, 1899. 329–331. p.; *Mika*, 1893.; *Cziráki*, 2011. 850.

35 ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, fol. 290.

36 *Hegyes*, 1909. 481. p.

elsősorban arra utal, hogy a szászság beszüntette bécsi tevékenységét. Golopy jelenléte mégis gyanakvást kelt, annak dacára, hogy Johannes Christiani, brassói városgazda feljegyzései alapján jól rekonstruálható, az 1611-ben lefolyt hadjárat során Kendy által felhalmozott adósság dolgában érkezett.<sup>37</sup> Gorgiasról tudjuk, hogy többé nem tért vissza Bécsbe, valószínűleg Brassót sem hagyhatta már el. 1614 márciusától rendszeresen visszatér az a bejegyzés a városgazda számadásában, melyből kiderül, a városbíró jelentősebb — 10 forint körüli — összeget utaltatott számára „nagy betegségében”.<sup>38</sup> Mivel hasonló bánásmódban csupán a legkivételesebb személyek részesültek, mindez kitűnően alátámasztja Gorgias megbecsültségét a szász városban.

Szerencsétlen módon azonban a szászságnak a fejedelemhez fűződő viszonyára igen hamar újabb árnyékok vetődtek. Az újjáéledő Univerzitás segesvári gyűléséről igencsak nyugtalanító hírek érkeztek: sehogy sem tudtak dűlőre jutni a fejedelemmel a szász követelések dolgában.<sup>39</sup> Nyilvánvaló csalódást okozott a fejedelem magatartása, aki a szász igények kielégítését korántsem tekintette minden mérlegelés nélkül elfogadhatónak. Mindezek fényében lassan világossá vált a szász közösségek számára, hogy segítség nélkül nem lesznek képesek érvényre juttatni az akaratukat Bethlen Gábornál, ez a felismerés pedig alapjaiban határozta meg a közeljövőben folytatott politikájukat.

Mint már szóba került, a szászok közül megválasztott fejedelmi tanácsurat, Johannes Benknert novemberben delegálták a Habsburg udvarba. Tudjuk a követségről, hogy tagjai Felső-Magyarországon át közelítették meg céljukat, tehát míg a szász atyák Segesváron a fejedelemmel szemben követendő stratégiát tervezgették, Benkner már Kassa felé járt, ahonnan Bécsbe, majd Linzbe utaztak az uralkodó után. Benkner tevékenységéről az is ismert, hogy Ferdinánd főherceggel is tárgyalt Bécsújhelyen. Mielőtt ugyanis tovább utaztak volna Linzbe, a követek itt is látogatást tettek, s kapcsolatba léptek az udvar néhány vezető emberével. Benkner bécsújhelyi tevékenysége igen érdekfeszítő részleteket tartalmazott, amiről Illésy Jánostól, a Habsburgok egyik török írnokától értesülünk, akit Benkner

---

37 Kendy adósságának kezelésében mindeddig ismeretlen szerep jutott Kálnoky János székelyföldi nemesnek. A brassói számadáskönyvek alapján megállapítható, hogy az adósság ügyét a város vele tárgyalta meg. Kálnokyt december 11-én kereste fel egy brassói úr, és feltehetőleg a városba hívta tárgyalni. A nemes december 14-én érkezett meg Brassóba más, néven nem nevezett székely urakkal együtt, Háromszék vármegye képviselőiben, bár jövetelük konkrét céljára nem derül fény. ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, fol. 290–291.

38 ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, fol. 354.

39 Hegyes, 1909. 484. p.



mellé rendelték az udvarban tartózkodása idejére. Illésy december 21-én jegyezte fel Benkner Hans Molartnál tett bizalmas látogatásai hátterét. Információi alapján nyilvánvaló, Benkner és az általa képviselt szászok már a kezdetek kezdetétől fogva tápláltak némi bizalmatlanságot Bethlen Gábor és török patrónusai iránt, s biztos, ami biztos, több vasat is tartottak a tűzben. Az Illésy által lejegyzett beszélgetésből kiderül, az egyik „vas” Tomşa moldvai vajda volt. Ő már 1613 őszén tudtára adta Benknernek, hajlandó összefogni a Habsburgokkal Bethlen Gábor és a törökök ellenében. Egy személyes találkozás alkalmával — 1613 októberének végén, Bethlen beiktatásának idején — megbízta Benknert, diszkréten jelezze mindezt Őfelségének tervbe vett bécsi követsége során. A szász tanácsúr azonban nagy körültekintéssel kezelte a megbízatást: úgy döntött, csak akkor közli a vajda felajánlkozását a bécsi kormánnyal, ha az erdélyi fejedelem nem állítja helyre az erdélyi szászok jogait, tehát, ha az Univerzitás szemében végképp nemkívánatos személlyé válik. Mivel 1613 decemberében még függőben voltak a szászok tárgyalásai Bethlen Gáborral, Benkner Molart előtt végül mégsem tett egyértelmű kijelentést a moldvai vajda nevében.<sup>40</sup>

A követek Bécsújhelyről továbbutazva a linzi birodalmi gyűlésen adhatták elő a megbékélésre irányuló hivatalos megbízatásukat II. Mátyásnak. Láthattuk, Bécsben már 1613 őszén feléledt a szándék, hogy kapcsolatot keressenek az erdélyi szászokkal, mint a Habsburgok „természetes szövetségeseivel”. Kapóra jöhetett Bethlen Gábor delegációja, melyben éppen egy brassói szász, nem mellékesen a fejedelem tanácsura és Bethlen külkapcsolatainak avatott ismerője, Johannes Benkner is jelen volt. Míg tehát a követek hivatalosan Bethlen Gábor fejedelemségét voltak hivatottak elismertetni a Habsburg udvarral,<sup>41</sup> ott már készen álltak arra, hogy az erdélyi fejedelemmel folytatott tárgyalások hátterében pártot szervezzenek a Habsburg befolyás erősítésére Erdélyben. Ne feledjük, a háború szószólói rendkívül komoly pozíciókkal rendelkeztek Bécsben, maga

---

40 Illésy János jelentése Johannes Benkner bécsújhelyi látogatásáról. ÖStA HHStA Hungarica Fasc. 163. fol. 160–161.

41 Benkner a következőket említi megbízásával kapcsolatban, egy utóbb Naszuh pasa nagyvezírnök elküldött levelében: „*Emmelet talam erthette Nagisagod, hagi negi holnapnak ennek eleotte, az mi kegielmes Urunk fayedelmunk teob feo keovetivel egyut bocziatot volt az Nemet Kiralihoz Beczi Varosaban, hagi emlekezetetnők az io zomzedsagnak meg tartasara Melyet mind ez ideig az teob Erdeli fayedelmekelis eo felseget meg tartatanak [...] es hagi az meli Varakat el foglaltatot Erdeli hatarabol minden igassag ellen, azokat eo felsege mingarast viza adatnia, Jelentben aztis hagi hakezunkhoz nem ereszi eo hatalmassaga ereobelis hi bezi.*” Johannes Benkner Naszuh pasának. Brassó, 1614. március 15. ÖStA HHStA Turcica I. 97. Konv. 1. fol. 7.

az uralkodó is feléjük hajlott. Az összecsapást szükségszerűnek gondolták, és azon a véleményen voltak, „*a nagy háború kérdése eldöntetett: tehát vegyük el és tartsuk meg, amit lehet.*”<sup>42</sup> A linzi tárgyalások idején mindez kiegészült azzal a követeléssel, hogy Bethlen Gábor ismerje el a magyar király uralmát,<sup>43</sup> valamint biztosítékként engedje át legalább Erdély kapuját, Váradot. Az udvar úgy vélte, ez akkor valósítható csak meg, ha a szászok is feltétlenül támogatják a tervet. Úgy tűnik tehát, hogy ekkor két elképzelés uralkodott II. Mátyás környezetében a követendő taktikára vonatkozóan. A könnyebbik útnak Bethlen Gábor vajdai minőségben való elfogadása és az esetleges török támadás ellen védelmet nyújtó kulcsfontosságú erősségek biztosítása ígérkezett. Ha azonban Bethlen nem vállalkozott volna erre a szerepre, Erdély meghódítása és egy új vajda behelyezése lett volna kívánatos Erdélyben. A szászoknak mindkét esetben szerepet szántak: Bethlen mellett támogassák a Habsburg kormányzat előretörését és a várak megszerzését, illetve a második, radikálisabb megoldás esetében minden rendelkezésre álló eszközzel legyenek a Habsburg hatalomátvitel segítségére.<sup>44</sup>

A Bethlen által kiküldött követség tagjai közül egyedül Johannes Benknerről állíthatjuk bizonyosan, hogy elvi síkon — hiszen egyelőre még pontosan nem is körvonalazták a megállapodás lényegét — megegyezett II. Mátyás megbízottaival. Kassai István láthatóan mit sem tudott a háta mögött zajló szervezkedésről. Fejtöresre leginkább Sarmasági Zsigmond tevékenységének megítélése ad okot. Róla Khlesl egy 1613 őszen kelt véleménye alapján biztosan tudjuk, hogy az udvar megkörményezte, mert — nem tudni milyen indokkal, talán Kendyhez fűződő kapcsolatai révén — az uralkodó hűséges hívének gondolták, sőt számítottak szolgálataira Erdély esetleges átvétele esetén is.<sup>45</sup> Látszólag természetesen valamennyi követ azon munkálkodott, hogy elfogadtassa Béccsel Bethlen Gábor

42 „[...] *der haubtkrieg ist resolvirt: so müssen wir einnehmhen und behalten was wir können.*” Khlesl beszéde a Titkos Tanácsban. Linz, 1613. október 20. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 2. fol. 68–90.

43 Bécs határozottan kijelentette, hogy a fejedelmi címet minden erdélyi vajda magának kell kérvényeznie Öfelségétől megválasztását követően, amit abban az esetben ítélt oda, ha megbizonyosodik hűségük felől. Khlesl püspök vótuma a Titkos Tanácsban, Ferdinánd főhercegnek továbbítva. Linz, 1614. február 26. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 3. fol. 15–24.

44 Oborni, 2011.

45 Melchior Khlesl véleménye a Titkos Tanácsban. Linz, 1613. augusztus 12. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 2. fol. 67–69.; Lassota gehaimbe Instructions Puncta. Linz, 1614. január 24. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 3. fol. 116–122. A dokumentum latin változatát január 20-ra dátumozva lásd: II. Mátyás titkos utasítása Erdélybe küldendő követei számára. Linz, 1614. január 20. EOE VI. 395–399. p.

uralmát és Erdély területi integritását.<sup>46</sup> A pozsonyi szerződés fiaskója után és a török háború rémképei közepette azonban mi sem állt távolabb az udvartól, mint a gyors elhatározás a Bethlen Gáborral megújítandó béke mellett. A részletek kidolgozására és a további kapcsolattartásra tehát Bécs saját diplomátáikat jelölt ki, jóllehet a látszatot megőrizve, a Bethlen Gáborral folytatott tárgyalások keretein belül. Az uralkodó és környezete nyilvánvalóan különféle ürügyekkel halogatta az érdemi döntéseket Erdély dolgában, ami azt sugallja, hogy minden lehetséges eszközzel igyekeztek húzni az időt erdélyi pozícióik megerősítése és az elkerülhetetlennek vélt háború megfelelő előkészítése érdekében.<sup>47</sup>

### Habsburg követek Erdélyben

Lassú és hosszadalmas folyamatnak néztek elé tehát Erdélyben, amikor — kénytelen kellen — elfogadták a döntést, hogy az 1613 telén zajló tárgyalásokat halasszák el a következő évre: a császár különmegbízottakat küld Erdélybe, hogy a „helyszínen” vitassák meg a béke lehetőségeit. A fejedelemmel kötendő béke ügyét egy felső-magyarországi nemesre, deregnyői Daróczy Ferencre, valamint egy régi, már a tizenöt éves háború idején kipróbált sziléziai diplomatára és kamarai tanácsosra, Erich Steblau von Lassotára bízta.<sup>48</sup> A választás mindkét esetben a Habsburg Monarchia kipróbált tisztségviselőire esett. Daróczy Ferencről tudjuk, hogy több kisebb-nagyobb magyarországi hivatalt betöltött, és Dóczy András szorosabb klientúrájához tartozott.<sup>49</sup> Ráadásul Erdélyben is megfordult már, tehát

---

46 Bethlen Gábor megbízólevele a császárhoz küldött követei számára. 1613. november 11. EOE VI. 380–381. p.

47 *Oborni*, 2011. 882–886. p.

48 A „keményvonalas” Khlesl természetesen még a Dóczy környezetéből kikerülő Daróczyval sem volt megelégedve. Helyette inkább egy megbízhatóbb német küldöttet, Georg Teufelt javasolt. Melchior Khlesl vótuma a Titkos Tanácsban, Ferdinánd főhercegnek továbbítva. Linz, 1614. február 26. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 3. fol. 15–24.

49 A Forgách-Dóczy levelezésből az is kiderül, hogy a két kijelölt követ szoros kapcsolatban állt nemcsak a szatmári kapitánnyal, hanem a felső-magyarországi kapitánnyal is. Vö. Forgách Zsigmond Dóczy Andrásnak. Kassa, 1613. június 27., MOL E 173 fol. 58.; Forgách Zsigmond Dóczy Andrásnak. Herknecht, 1613. május 2. MOL E 173 fol. 60.; Daróczy Ferenc egyébiránt a Szepesi Kamara tanácsosa, Bereg megye főispánja volt. Azt is tudjuk róla, hogy a kormányzat őt bízta meg 1610-ben a Báthory Gábornak ítélt kelet-magyarországi bányavidék átadásával. Vö.: *Rausch*, 2009. 226. p.

rendelkezett a megfelelő helyismerettel.<sup>50</sup> Mindazonáltal Bécs nyilvánvalóan a másodhegedűs szerepét szánta neki, a követség vezetője Lassota volt, s Daróczyt a szászokkal folytatott tárgyalásokról sem tájékoztatták. Lassota ugyanis a hivatalos követutasítás mellett kapott egy titkos instrukciót is, melynek fontos részét képezte a szászok előtt képviselendő álláspont. Ebben II. Mátyás a Bethlen uralmát ellenző csoportok feltérképezése mellett arra adott parancsot, hogy Lassota a török uralom szokásos rémképeinek puffogatása mellett a szászokat konkrét cselekvésre ösztönözze. Az uralkodó Erdélyre vonatkozó minimális elképzeléseinek megfelelően olyan megállapodást várt, melyben a megcélzott csoportok elkötelezik magukat Ófelsége mellett, és megígérik, közreműködnek Várad Habsburg kézre juttatásában.<sup>51</sup>

Ami a két követ kirendelését illeti, Daróczy megbízásának időpontjáról rendelkezünk valamelyest pontosabb információkkal. Őt a várható követségről 1613 legvégén értesítették. Ekkor hívatta ugyanis magához Forgách Zsigmond, a szokásos katonai és ellátási kérdések megvitatása helyett ezúttal „bizalmas ügyben”.<sup>52</sup> Társáról, Lassotáról már plasztikusabb képet alkothatunk. Andreas Hegyes szász krónikás, aki személyesen is találkozott vele, „finom idős német úrként” jellemezte.<sup>53</sup> Naplója alapján tudjuk, régi sziléziai Habsburg-hű családból származott, ekkorra pedig már rendkívül mozgalmas katonai és diplomáciai pályát tudhatott maga mögött. Szolgált az Ibériai-félszigeten, illetve Lengyelországban, a kozákok és a svédek között, továbbá a tizenöt éves háborúban is részt vett.<sup>54</sup> Lassotáról az is tudható, hogy legkésőbb 1587-től Miksa főherceg szűkebb

50    Daróczy, 1993.

51    A dokumentum két — latin és német — változatban maradt fenn, vö.: II. Mátyás utasítása Erdélybe küldendő követei számára. Linz, 1614. január 20. EOE VI. 395–399. p.; *Lassota gehaimbe Instructions Puncta*. Linz, 1614. január 24. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 3. fol. 116–122.; Várad terítékre kerülésében közrejátszott az is, hogy a Habsburg udvarban komolyan hitték, Bethlen és sógora, Rhédey Ferenc a törökök kezére adja a kulcsfontosságú erősséget. Ennek megfelelően Várad követelése prevenciós megoldásként jöhetett szóba a török térhódítás ellen. Vö. II. Mátyás Bethlen Gábor portai törekvéseiről. Linz, 1614. március 25. EOE VI. 433–435. p.

52    Forgách Zsigmond Dóczy Andrásnak. Herknecht, 1613. december 27. MOL E 173 fol. 75–76.

53    Hegyes, 1909. 495. p.

54    Kraack, 2002. A tanulmányt Oborni Teréz bocsátotta rendelkezésemre, amiért ezúton is szeretnék köszönetet mondani. Lásd még: *Lassota*, 1866. Lassota a tizenöt éves háború idején Hans Unterholzer fizetőmester titkáráként járt Felső-Magyarországon. Szerepvállalásáról lásd még: Kenyeres, 2008. 227. p.

környezetéhez tartozott.<sup>55</sup> Minden azt igazolja tehát, hogy személyében Bécs a küldetés jelentőségéhez mérten egy tapasztalt és felkészült, megbízható régi diplomatát vetett be az erdélyi feladat megoldására.

A követek kassai találkozásáról és elindulásáról Dóczy András levelezése tájékoztat. Valamennyi fennmaradt levélből kitűnik, hogy a küldetést roppant titokzatosság vette körül. A dokumentumok azt is igazolják egyben, hogy a szervezés részleteit Forgách Zsigmond, a Habsburgok által favorizált felső-magyarországi főkapitány hangolta össze Kassán, de szerepet kapott Dóczy András is, akit maga Forgách értesített a várható eseményekről.<sup>56</sup> Minden jel arra mutat, hogy rajtuk kívül mást nem vontak be a követség indításába, ami nem is meglepő, tekintettel a Habsburgok már fentebb tárgyalt magyarországi lehetőségeire. Thurzó György nádort nyilvánvalóan szánt szándékkal hagyhatták ki. Ez természetes is, ha figyelembe vesszük Bécs egyértelmű bizalmatlanságát a Bethlen-pártinak — „neutralistának” — tartott főúr irányában. Felmerülhet azonban a gyanú, hogy a bizalmas és igen fontos feladatról nemcsak Forgách Zsigmond, hanem annak testvére, Forgách Ferenc esztergomi érsek is értesült. 1614. január 21-én szívélyes üdvözlét küldte „urambátyám” Dóczy Andrásnak, s megemlékezett arról, hogy a szatmári kapitányt most bizonyára lefoglalják az uralkodó által rábízott fontos feladatok.<sup>57</sup> Nem igazolható azonban, hogy Forgách ebben az esetben a Lassota-követségre célzott volna, hiszen Dóczy számos más fontos feladatban — akkoriban éppen a magyar király hűségére tért volt Báthory-birtok, Ecsed átvételében — volt illetékes, továbbá a levelek alapján az látszik valószínűnek, hogy erről a küldetésről Dóczy maga is csak februárban értesült. A követek a kassai kiindulási pontra külön-külön érkeztek, elsőként Daróczy, majd Lassota, legkésőbb február 21-én. A követek már Kassán tartózkodtak, amikor Forgách Dóczy Andrást is odarendelte, aki abban az időben Ecseden tartózkodott. A szatmári kapitány késedelmesen ugyan, de megérkezett február utolsó

---

55 Lassota, 1866. 99. 230. p.

56 „Erdelben Ugyan Daroczy uramnak kelletik be menny, mostanis eő feőlsege serio paranchollja, hogy eő keg[ye]l/me menyen be Lassotawal.” Forgách Zsigmond Dóczy Andrásnak. Kassa, 1614. február 21. MOL E 173 fol. 156.

57 „[...] ne feletkezzek el rolam, en bizoni mindenkor elevene[n] hordozom elöttem az K[egyel] med io emlekezetet. K[egyel]mednek most sok dolog vagio[n] elötte az ő felsege szolgallatiaban, K[egyel]med czelekedgiek mindent az ő felsege nagi satisfactioiara es maganak io hirere nevere.” Forgách Ferenc Dóczy Andrásnak. Herknecht, 1614. január 21. MOL E 173 fol. 229–230.

napjaiban.<sup>58</sup> A Forgách gyámkodása alatt zajló kassai tárgyalások a legnagyobb titokban zajlottak. A felek kizárólag szóban érintkeztek a legfontosabb ügyekben, ezért nem maradt nyoma annak, pontosan mi is került szóba 1614 elején Kassán.

Kétség sem férhet ahhoz, hogy Forgách és Dóczy Bécs felé az összekötő szerepét játszották az ügyben. Egy későbbi levélből megtudhatjuk, utóbbi kifejezetten arra kapott parancsot az udvartól, hogy gondoskodjon Lassota bizalmas jellegű leveleinek továbbításáról.<sup>59</sup> Kassa és Forgách Zsigmond szerepe más szempontból is érdekes. A fentebb már említett, II. Mátyáshoz delegált Johannes Benkner erdélyi szász követ dolgvégézetlen linzi küldetését követően Kassán keresztül utazott vissza Erdélybe.<sup>60</sup> Lassota később keletkezett, titkos megbízatásáról szóló végső jelentése elárulja, hogy Benknerrel már itt, Kassán folytatott előzetes tárgyalásokat. Benkner, mivel már nyilvánvaló volt, hogy követtársával együtt jóval Lassotáké előtt érnek Erdélybe, azzal bízták meg, hogy a megyesi országgyűlésen „egyengesse az utat” a jövőbeni tárgyalások előtt, tehát tájékoztassa a szászokat II. Mátyás szándékairól, továbbá győzze meg őket, támogassák a Habsburgok erdélyi terveit.<sup>61</sup>

58 Forgách 22-én azt írja, megértette Dóczy 19-én kelt levele alapján, hogy még nem kapta meg az előző levelét, amelyben Kassára hívja, hogy találkozzanak Lassotával: „*mielvelogy Lassota uram 1th wagon, s Eő feőlsége Paranchollja hogy K[egyelme]tekkel együth tanachkozwan, mindenekreöll Informallyuk eőfeőlseget mentüll hamaráb.*” Forgách Zsigmond Dóczy Andrásnak. Kassa, 1614. február 22. MOL E 173 fol. 194.; Forgách Zsigmond Dóczy Andrásnak. Kassa, 1614. február 23. MOL E 173 fol. 253.; Forgách Zsigmond levele Dóczy Andrásnak. Kassa, 1614. február 25. MOL E 173 fol. 174.

59 „*Hat auch hierbey Irer Kays[erliche] M[ajestät]t an die Siebenburgische Gesandten den Daroczj und Lassota bevelch Zuendpfahen, dieselben sovil müglichen in gehaimnis Und mit gewissen gelegenheit disen Kayserlich[en] Gesandten, die nunmehr in Sibenbürgen sich befinden sollen, in deinen schreib[en] einschliessen, und also dirigirn, damit dieselben Inen Unvermerckht, und in d[en] still gewiß zuekhommen, und anghendigt werden, wie Ime zuthuen wissen würdest.*” II. Mátyás nevében Ferdinánd főherceg Dóczy Andrásnak. Bécs, 1614. április 17. MOL E 173 fol. 131–133.

60 Benkner kassai tartózkodásának pontos időkeretei nem ismertek, csupán annyit tudhatunk egy brassói feljegyzés alapján, hogy január 2-án bizonyosan a városban volt. Ekkor hozott hírt tőle egy Demien Ferenc nevű követ, aki már korábban is összekötőként működött Kassa és Brassó között, sőt Radu Șerbántól is ezen az útvonalon hozott híreket. További érdekes körülmény, hogy januári érkezését követően rögvest brassói követség indult Lengyelországba, jöllehet ennek részletei pillanatnyilag nem ismertek. Vö.: Hegyes, 1909. 484. 487. p.

61 Erich Lassota relatiója. Sine dato et loco. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 167. Konv. A. fol. 96–112.; EOE VII., 139–147. p.

Benkner és Kassai hazaindításának körülményeit vizsgálva az a részlet sem kerülheti el figyelmünket, hogy Sarmasági Zsigmondot követársairól leválasztva Bécsben tartották. Mindezt azzal indokolták, hogy „biztosítékként” visszatartják az erdélyi követet. Khlesl már idézett véleménye alapján azonban valószínű, hogy e cselekedet mögött nem húzódott semmi ilyesféle szándék, inkább a Bethlen ellen megnyert úr befogadásáról lehetett szó.<sup>62</sup> A két követ — Benkner és Kassai — hazatéréséről azt is tudjuk, megálltak Ecseden is, ahol Pernyeszy Gábor várkapitány vendégszeretetét élvezhették. Mint Benkner utóbb Lassotának is megvallotta, itt komoly bonyodalomba keveredett. Kissé elragadták ugyanis indulatai, s minden diszkréciót mellőzve, Pernyeszy füle hallatára kijelentette, ha nem lesznek megelégedve Bethlen Gábor uralkodásával, már indul is Konstantinápolyba, hogy eltettesse láb alól a kellemetlenkedő uralkodót, mint ahogyan annak idején Báthory Gáborral is cselekedte.<sup>63</sup> A magabiztos tanácsos nem számolt azonban azzal, hogy vendéglátójának első dolga lesz jelenteni Bethlen Gábornak az árulást súroló beszédet. A fejedelem helyzetére illetve türelmes politikájára utal az a tény, hogy utóbb számon kérte ugyan Benknert a felelőtlen kijelentés miatt, ám elfogadta mentegetőzését és bocsánatkérését, és nem büntette meg érte. Ezzel kapcsolatban Lassota megjegyezte, hogy „az előző fejedelem alatt Benkner a fejével lakolt volna” hasonló vétségért.<sup>64</sup>

Nem kerülheti el a figyelmünket, hogy Benkner indulatos ecsedi nyilatkozata mögött minden bizonnyal valós indokok, frissiben kapott értesülések állhattak. Az erdélyi eseményekre irányítva a figyelmünket, már szó volt róla, hogy a százszok szénája meglehetősen rosszul állt a fejedelemnél. A decemberben nagy reményekkel összehívott Szász Univerzítás januárban is folytatta tanácskozását,

---

62 Lásd a 45. jegyzetet.

63 Johannes Benkner portai kapcsolatai és 1612–1613 fordulóján véghezvitt konstantinápolyi követség révén komoly szerepet játszott Bethlen Gábor trónra kerülésében. A hivatkozott beszélgetésben is nyilván erre történt utalás. Vö. *Cziráki*, 2011.

64 „*Den, sie beyde gesandten, In hineinreisen sich zu Echied bey den Obristen Perneszi Gabor angemeldet, Und wie sie unter andern des Wayda gedacht, und eine red die andere geben, Sey Er Benckner heraus gefahren und gesagt: Wird Er nicht gueth thuen wollen, Steht mir der Weeg nach Constantinopl allzeit bevor: hatt der vorige, der wohl so fest gesetzen, als dieser von dem Stuel herunter gemüest, Mächt es Ihm wohl auch wiederfahren. Welche red Er Obrister dem Wayda soll zu wissem gethan haben Und Er Bengner solches zue seiner Ankunfft furgehalten und starck verwiesen. Er aber sich mit dem Trunck und Unwißeneit mit noth entschuldigt. Bey den nechst abgeleibten Bathori Gabor wer Er mitt dem kopff nicht davon kommen.*” Erich Lassota relációja. Sine dato et loco. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 167. Konv. A. fol. 96–112.; OE VII., 139–147. p.

jóllehet egyre rosszabb kilátásokkal a szász elvárások, különösen pedig Szeben visszaadása tekintetében. A helyzet odáig fajult, hogy a szászok ultimátumot intéztek Bethlen Gáborhoz: amíg vissza nem adja Szebent, sem adófizetési, sem egyéb kötelezettségüknek nem fognak eleget tenni.<sup>65</sup> A kellemetlen küldetéssel egy brassói delegációt bízta meg, melynek tagjai 26-án jelentkeztek is Szebenben a fejedelem előtt kihallgatásra. A szászok szószólója, Andreas Hegyes ismerősként üdvözölte a fejedelmet, hiszen alig néhány hónappal ezelőtt már találkoztak, Bethlen fejedelmi beiktatása idején. Hegyes nyomban meg is kezdte a tárgyalást Szeben átadásáról, amelyet sikerre is vitt, majd február 8-án visszatértek Segesvárra, 14-én pedig Brassóba.<sup>66</sup> Mindkét helyen azonban a Szeben visszaadása felett érzett örömet beárnyékolta az ugyancsak a brassóiak által közvetített hír: a fejedelem Segesvárra tervezi a soron következő országgyűlést. Ez a döntés az adott szituációban rengeteget ártott a szászság és Bethlen Gábor ügyének. Nem nehéz elképzelni ugyanis, hogy a Szeben körül hónapok óta tartó huza-vona, illetve a fejedelem azon szándéka, hogy Segesvárra hívja országa előljáróit, ismét elhintette az ellenségeskedés magvát az önállóságuk felett szorongva őrködő szászok körében. Mi több, a fejedelem és a szászok közötti feszültség híre a Portára is hamar eljutott. 1614 februárjára datálták azt a szászoknak szóló szultáni levelet, amelynek másolata a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban maradt fent, és amelyben a „két világ ura” figyelmezteti szász alattvalóit, legyenek hűségesek a Portához és engedelmesek fejedelmük iránt.<sup>67</sup> Bethlen Gábor maga is jól érzékelte a szászok és közöttük feszülő ellentét buktatóit. Joggal feltételezhetjük, ennek tudatában hajlott bizonyos engedményekre: nemcsak Szebenről mondott le, hanem a segesvári országgyűlés tervéről is, ámbar új helyszínként egy másik, kevésbé védett szász várost, Medgyest jeölte ki.<sup>68</sup>

Benknerről, illetve a vele kapcsolatba hozható személyekről legközelebb február hónap folyamán érkezett hír Brassóba, hiszen 18-án jegyezte fel a városgazda ismét, hogy az összekötő szerepét játszó Sükösdí a városban tartózkodik. A napi ellátás mellett még 25 forintnyi készpénzben részesült, melynek indoklására vonatkozóan Johannes Christiani városgazda csupán annyit

---

65    *Hegyes*, 1909. 488. p.

66    *Kraus*, 1994. 94–95. p.; ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, fol. 346.

67    *Diarium von denen türckischen Verfallenheiten de 1613 ad 1615. ÖStA HHStA Hungarica Fasc. 161. fol. 5–6.* Eredetijére Dr. Papp Sándor hívta fel a figyelmemet: I. Ahmed szultán a szászoknak. Edirne, 1614. február 11–20. ANR Doc. turc. XX/2000.

68    *Kraus*, 1994. 96–97. p.



árult el, „hogy a városi urak parancsára” történt.<sup>69</sup> Nem tudjuk, pontosan miért jött, de nagyon is valószínű, hogy ekkor is a Benkner-kör és a város között tartotta a kapcsolatot. Március 1-jén a megyesi országgyűlésről érkező városi tisztviselő, Johannes Armbruster végre bizonyíthatóan is hírt hozott Benknertől,<sup>70</sup> mi több, 11-én a tanácsúr személyesen is megjelent Brassóban. A hazatérő követ Kolozsváron tett jelentést a fejedelemnek, majd a mellé adott Kassai Márton deák kíséretében hazatért szülővárosába, ahol március 12–20. között tartózkodott.<sup>71</sup> Küldetéséről két nappal érkezését követően, március 13-án tett jelentést — viszont a szokással ellentétben nem a városházán, hanem a bíró házában összehívott urak előtt!<sup>72</sup> Ekkor már Brassóban voltak a megyesi országgyűlésről hazatérő urak is, tehát a legfrissebb információk kerülhettek megvitatásra ezen a bizalmas megbeszélésen. A későbbi események tudatában valószínű, hogy a Habsburg támogatás kérdése is itt kerülhetett terítékre. Benkner azonban nem sokáig tartózkodott a városban, 20-án Bethlen Gábor ismét maga mellé rendelte.<sup>73</sup> Benkner és a melléje adott Andreas Hegyes Nagyselykig utazott, ott érték utol a megyesi országgyűlésről már továbbindult fejedelmet.<sup>74</sup> A brassóiak — Benkner legalábbis bizonyosan — a fejedelem mellett maradt, hiszen 28-án olyan kengyelfutót fizettek a városban, aki Fogarason szolgált a tanácsúr mellett.<sup>75</sup> Már ide, Fogarasra indították el azokat a brassói méltóságokat is, akik a fejedelem várható érkezésének előkészületei közepette tették tiszteletüket a fogarasi várban.<sup>76</sup> A teljes brassói delegáció — beleértve Benknert és Hegyest is — március 29-én tért haza a városba.<sup>77</sup> Benknerről biztosan tudjuk, hogy ha meg is tárgyalta szűkebb környezetével, mire bízatták

---

69 ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, fol. 347.; Benkner Brassóból keltezte március 15-én azt a levelét is, amely Naszuh pasának bizonygatja iránta tanúsított hűségét és beszámol linzi küldetéséről. Johannes Benkner Naszuh pasának. Brassó, 1614. március 15. ÖStA HHStA Turcica I. 97. Konv. 2. fol. 7. Talán erről a levélről tájékoztat Starzer 1614. március 21-én kelt jelentésében, melyben közli, hogy Bethlen Gábor három levele mellett sikerült megszerezni a brassóiak frissen befutott levelét is. Michael Starzer követjelentése. Konstantinápoly, 1614. március 21. ÖStA HHStA Turcica I. 96. Konv. 3. fol. 103–114.

70 Hegyes, 1909. 492. p.

71 ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, fol. 352.

72 Hegyes, 1909. 492. p.

73 ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, fol. 353.

74 Hegyes, 1909. 493. p.

75 ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, fol. 354.

76 Uo. V/20, fol. 355.

77 Uo. V/20, fol. 356.

Linzben, a látszat fenntartására kínosan ügyelt. Továbbra is együttműködött Bethlen Gáborral, s látszólag régi pártfogója, Naszúh pasa iránti hűségéről sem feledkezett meg, szemernyi okot sem adva a gyanakvásra.<sup>78</sup>

És vajon mikor és hogyan lépett kapcsolatba a két kulcsfigura, Lassota és Benkner? Az Erdélybe küldött Habsburg követek útja meglehetősen viszontagságosan alakult, ráadásul kényszerűen több helyszínhez kötődött. Kassáról csak igen későn, március elején indultak útnak. Maga Bethlen Gábor is nyugtalankodott késlekedésük miatt, efeletti bosszúságának március 19-én Dóczyhoz intézett levelében hangot is adott.<sup>79</sup> A késlekedésben közrejátszhatott az is, hogy 1614 kora tavaszán csasz érkezett a Portáról. A vele folytatott tárgyalások főbb vonalairól II. Mátyás májusi leveléből értesülhetünk, melyet valamelyik főhercegnek — valószínűleg Ferdinándnak — írt. Ebből kiderül, hogy a követ igen erélyesen szólította fel Őfelségét, tartsák meg a békét Erdéllyel, ám semmi erre vonatkozó ígéretet nem volt képes kicsikarni II. Mátyásból. A csasz bécsi közlendőjének figyelemreméltó eleme az, hogy rendkívül ügyesen felhasználta II. Mátyás előtt a szászok által Konstantinápolyba küldött segélykérő üzeneteket, illetve a padisah erre adott válaszát.<sup>80</sup> A szászok felvetődése a tárgyalási témák között semmi esetre sem lehetett a véletlen műve. Kétség sem férhet hozzá, a szászokra gyanakodtak Konstantinápolyban, ezt igazolja egy későbbi árulkodó eset is, 1614 áprilisából. Úgy tűnik ugyanis, hogy a márciusban Brassón áthaladó Hüszejin csasz — aki nem mellékesen a szászokat ismét megbékélésre szólította fel a szultán nevében — nem állt meg Erdélyben, hanem tovább utazott Magyarországra, Thurzó nádorhoz, állítólag az elvett várak ügyében.<sup>81</sup>

78 Johannes Benkner Naszúh pasának. Brassó, 1614. március 15. ÖStA HHStA Turcica I. 97. Konv. 1. fol. 7.

79 Bethlen Gábor levele Dóczy Andrásához. Medgyes, 1614. március 19. EOE VI. 427–428. p.; Bethlen Gábor a nagyobb nyomaték kedvéért hűségesnek vélt tanácsurát, Kendy Istvánt küldte el Dóczy Andrásához, igyekezzen sürgetni a császár követeit. Kendynek, az 1610 márciusában történt széki merénylet főszereplőjének első nagyobb hivatalos megbízatása volt ez azt követően, hogy a fejedelem a kora tavaszi medgyesi országgyűlésen törölte a száműzöttek sorából, visszahelyezte birtokába és tanácsosai közé fogadta. Nem tudhatta, hogy Kendy ismét az erdélyi fejedelem ellen fordul, s Dóczy és Forgách kegyeit keresve II. Mátyás környezetében a megbuktatására törő csoport elkötelezett tagjává válik.

80 Melchior Khlesl véleménye a Titkos Tanácsnak a török ügyekről. Linz, 1614. május 10. ÖStA HHStA Turcica I. 98. fol. 68–83.

81 Szilágyi Sándor az Erdélyi Országgyűlési Emlékekben Mehemet csaszról beszél. Véleményem szerint azonban Hüszejinről van szó, aki 1614. március 3–4. között tartózkodott Brassóban, majd átvonult az országgyűlésre, onnan pedig a szultán és Szkender pasa által ugyancsak

A nádor azonban nem volt hajlandó fogadni,<sup>82</sup> Kassán őrizetbe vetette, a mellé adott erdélyiekkel együtt. Az öreg csausz természetesen igencsak fölháborodott a „hallatlan eseten”, dühében pedig a vele együtt tisztos rabságban ülő kísérőjét, Angyalossyt — bizonyára Angyalossy Mihályt — átkozta, a tőle telhető legnagyobb sértéssel: nem igaz magyar, hanem szász.<sup>83</sup> Az is elképzelhetetlen, hogy ne tudták volna a Portán, Benkner a szászság nevében felajánlkozott Starzernek még 1612–13 fordulóján kivitelezett követsége során.<sup>84</sup> Végso aduként a Bécsbe delegált csausz által bemutatott szultáni levélben elhangzott az is, hogy a németek által többszörösen átvett és megnyomorított szászok a legutóbbi incidens alkalmával — Báthory „német ösztönzésű tirannussága idején” — a jelenlegi fejedelem, Bethlen Gábor révén könyörögtek megváltásért a Portán, és mivel pártfogójukat, Bethlent méltónak találták a fejedelemségre, most hát a szászok is legyenek hűségesek hozzá. A szultán ezzel párhuzamosan többször és komolyan figyelmeztette a szászokat, mindenben engedelmeskedjenek Bethlen Gábornak, mint ahogyan erre a hozzájuk delegált levélvivő, Hüszejin csausz is inti őket. Maga Hüszejin csausz, aki egyfajta békítő szerepre volt hivatott a fejedelem és háborgó szász alattvalói között, megjelenésével és küldetésével voltaképpen csak tovább szította az ellenségeskedés tüzét, ennek pedig végzetes következményei lettek. Mivel az 1614 kora tavaszi szultáni kommunikációkban szó sincs a szász jogokról és azok biztosításáról, csak hosszas dorgálásról, hogy ne feledkezzenek meg a Bethlen és a szultán iránti kötelezettségeikről,<sup>85</sup> nyilvánvalóan ez is a

---

az országgyűlésre delegált Mehmed aga kapucsi levelével tovább indult Biccse. Tokajnál feltartóztatták, s Kassán a kíséretében lévő erdélyiekkel együtt fogságra vetették, ahonnan április végén vagy május elején szabadulhatott, mert Hegyes szerint május 13-án ért vissza Erdélybe, Várad felől közelítve meg az országot. A számadáskönyvekben május 16–17-én említik ismét, határozottan azt állítva, hogy Magyarországról érkezett. Vö.: *Hegyes*, 1909, 496. p.; ANR FB Stadthannenrechnungen V/20, 350. fol. 407–408.

82 Thurzó György Forgách Zsigmondnak. Biccse, 1614. április 4. EOE VI., 441–442. p.

83 „Az Angyalosit gyakorta nevezi murtatnak, amaz csak hallgat szegény, hol szásznak nevezi, hol cigánnak, hazuknak nevezi, nemigaz magyarnak, hanem szásznak nevezi és azt mondja neki, ha te Konstantinápolyba jössz, bemártatlak tengerbe.” Gyulay István Forgách Zsigmondnak. Kassa, 1614. április 12. EOE VI., 444. p.

84 Michael Starzer Hans von Molartnak. Konstantinápoly, 1612. december 7. ÖStA HHStA Turcica, 95. Konv. 1. fol. 178–186.

85 „Nach ableiben aber des Botschkhay und der Bathori Eur Fürst worden, hat er nach seinem fleischelichen (sic!) wollusten anfangen zuleben, unsern gebotten nicht gefolgt, und über die Teutsche Tyranei, das Joch über Euch schwärer gemacht, solches nun Unnß zuverstendigen, habt Ier Jezigen Euren Fürsten, den wolgebornen Betlehem Gabor zu unser durch[euchtigisten]

Habsburgok karjaiba hajszolta a kétségbeesetten támogató után kutató százszokat. Végső soron ez, a fejedelemmel szemben is érvényre jutó szultáni pártfogásba vetett bizalom elvesztése billenthetette el a mérleg nyelvét az összeesküvés irányába Szászföldön. A Bécsbe delegált csauusz által közölt információk még egy fontos üzenetet közvetítettek: ismét csak azt szűrték le belőlük az udvarnál, hogy Bethlen a szultán embere, és nem lehet megbízni benne, ráadásul a százszokat, reménybeli szövetségeseiket is komolyan szorongatják Konstantinápolyból, Erdély és a Magyar Királyság pedig végveszélyben van. A helyzetet csak tovább súlyosbította, hogy menet közben az Erdélybe irányított fő követ, Lassota személye ellen is kifogások merültek fel. Közvetlen forrás hiányában csak következtethetünk arra, hogy Lassota bizonyos, pontosabban nem ismert aggályoknak merészelt hangot adni küszöbön álló küldetésével kapcsolatban, ami meglehetősen nagy felháborodást váltott ki Bécsben.<sup>86</sup>

---

*Porten abgefertigt, Nach dem derselbe ankhomen, hat Er nach notturft euren Zustand Unnß zuverstehen geben*” A szultán levele az erdélyi százszoknak. Translation. Adrianopolis, 1614. február 3. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 164. Konv. C. fol. 20–22.

- 86 Az uralkodó már említett utasításán túl fennmaradt egy olyan levél is, melyben II. Mátyás környezetének egyik befolyásos, ám aláírás hiányában azonosíthatatlan tagja — a szóhasználat alapján talán Melchior Khlesl — adott hangot Lassota iránt érzett csalódásának. A levél különös érdekessége, hogy a hátán található megjegyzés szerint sohasem küldték el a címzettnek. Hozzá kell tenni azonban, hogy a levélből két példány maradt meg, a másikon nincs ilyen jegyzet. A levélíró panaszkodott afelől, hogy Lassota nem ad hírt magáról, és kifejtette, „*vil anders ist der herr vom herrn von Molärd und andern commendiert und gerhuet worden, Sich auf so gemeyßen Bevelch anderen zuunterwerffen, haisset sich selbst an seiner wolfart verhindernen*”, majd finom célzásként megjegyzi „*ich weiß, wie Zart Ir M[ajestät] Irer Commissarien Actiones examiniren, und noch darzu inquiren, wie hoch aber dieselben, so Ire sachen wol verrichten, von Irer M[ajestät] wegen remunerirt werden*”. A szerző nyilvánvalóan a pártját fogta Lassotának, hiszen bátorította volna, még nincs minden veszve, s biztos, ami biztos, röviden összefoglalta az Erdély körül kialakult helyzet veszélyeit a Habsburg Monarchia számára. Különösen érdekes a levél szövegében fennmaradt háttérinformáció, mely szerint a szultántól érkezett csauusz felbukkanása olymértékben igazolta Konstantinápoly háborús terveit, hogy valamennyi Habsburg-funkcionáriust a követektől az egyszerű kengyelfutóig tájékoztatták, közvetlen háborús veszély fenyeget, ezért megbízatásuknak is ebben a szellemben tegyenek eleget. Továbbá szigorúan intette Lassotát, úgy traktál, ahogy akar, de az uralkodó parancsát kövesse, mindenek előtt pedig vigye véghez a százszok és — talán Kendyék híreszteléseinek következtében — a székelyek beszervezését. Rationes wegen Sibenbürgen. Sine nomine. Linz, 1614. április 5. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 164. Konv. C. fol. 1–4.; Ugyanattól a szerzőtől származik egy április 12-én kelt levél is, melyben megerősíti, Bethlen Gábor veszélyes, éppen ezért kell kicsikarni tőle olyan biztosítékokat, melyek szavatolják a Habsburgok érdekeit, füg-

Mindezek folyományaként a magyarországi veszteglés arra szolgált, hogy a követek itt várják be azt az újabb utasítás-csomagot, amelyet II. Mátyás küldött el számukra március 12-én Linzből. Az uralkodó ebben ismét megparancsolta követeinek, ne sajnálják a fáradságot, igyekezzenek felmérni a helyzetet, hogyan viszonyulnak az erdélyiek általában a háború kérdéséhez, harcolni akarnak-e vagy megbékélni. Emellett továbbra is arra buzdította Lassotát és Daróczyt, igyekezzenek megbízható szövetségeseket keresni az országban. Bethlent pedig biztosítsák afelől, Bécs és keresztény szövetségesei nem fogják megtorlás nélkül hagyni azt a módot, ahogyan a fejedelmet a törökök trónra segítették. A felesleges vérontás elkerülésére II. Mátyás egyelőre nem látott más módot, csak a Báthoryval kötött egyezmény megújítását, vagyis Bethlen egyértelmű elköteleződését a keresztény világ mellett. A császár a továbbiakban óvatosságra intette követeit: követeléseikkel, a Bethlentől várt „zálogok” dolgával csak akkor álljanak elő, ha szép szavaikkal már megpuhították a fejedelmet és meggyőződtek hajlandóságáról, akkor pedig nem marad majd más hátra, mint hogy plenipotenciáriusait kiküldje Bécsbe és megkössék a szerződést. II. Mátyás egyébként határozottan ingerült hangot ütött meg Lassotával szemben: megróttá, miért kérdezi újra a biztosítékok dolgát, azt már eldöntötték Báthorynál is a pozsonyi országgyűlésen, sőt a neki adott titkos pontokban is világosan szerepel, Váradot meg kell szerezni, legalábbis arra az időre, amíg meg nem bizonyosodnak Bethlen hűségéről. Őfelsége azt is nyomatékosította, hogy ha minden veszni látszik is, legalább annyit járjanak ki Bethlennél, adja írásba, török haderő felvonulása esetén nem adja a kezükre Váradot.<sup>87</sup>

A tárgyalással kapcsolatos tervek arra engednek következtetni, hogy sem a saját békepartí csoportjai és a kedvezőtlen anyagi helyzet miatt szorongatott Bécs, sem pedig a szászok nem rontottak ajtóstól a házba. Először a könnyebbik úttal, Bethlen megnyerésével próbálkoztak, illetve megvárták, hogy ő maga tegye meg az első lépést a nyílt szakítás felé. A szászok Szeben visszaadásától és jogaik restitálásától, a Habsburgok a konföderáció megújításától, a biztosítékok szavatolásától tették függővé, tovább lépnek-e a hitük szerint Erdély megmaradásáért szőtt összeesküvés útján. Ezt minden jel szerint Bethlen Gábor is világosan látta, ezért a „jóságos fejedelem” utóbb misztifikált erdélyi

---

getlenül attól, hogy éppen ki uralkodik Erdélyben. Sine nomine. Linz, 1614. április 12. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 164. Konv. C. fol. 25–26.

87 Instructio für herrn Daroczy und Lassotta Abgesandten in Sibenbürgen. Linz, 1614. március 12. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 164. Konv. B. fol. 18–23.

békepolitikájának és a rendek kiegyezését célzó döntései hátterében leginkább az állhatott, hogy — gondoljunk Szeben visszaadására és a szász jogok restituálására — megkísérelte kifogni a szelet a Habsburgok erdélyi vitorlájából. Mindez azonban nem sikerült maradéktalanul, hiszen — mint utóbb Lassota is megtapasztalhatta — a magyarok és szászok között olyan súlyos ellentétek feszültek, hogy a fejedelem képtelen volt a kívánalmaknak minden félt kielégítően eleget tenni.

Egy április 9-én kelt levél alapján tudjuk, Daróczy és Lassota ekkor még Fábíánházán, Ecsed környékén vesztegeltek Dóczy Andrásnál, ahol a szöveg tanúsága szerint leginkább a vitatott hovatarozású erősségek, Várad és Kővár kérdésével voltak elfoglalva. Ide érkezett meg Őfelségétől a követek által kikért újabb, korábban már idézett, pótlólagos instrukció is.<sup>88</sup> Maga a vendéglátó — Dóczy András — később arról számolt be, itt igyekezett a lehető legalaposabban felkészíteni a követeket a várható nehézségekre, és általában az erdélyi helyzetre. Ezen felül adott melléjük egy titkos küldöttet is, valószínűleg Szombathelyi Márton, akinek az volt a feladata, hogy II. Mátyás érdekében lelkesítse a szászokat.<sup>89</sup> Megérkezésüket követően a két követ Erdélyben azzal a helyzettel szembesült, hogy Bethlen fejedelemségét olyan erők ássák alá, amelyeknek határozott elképzelése, mi több, kész haditerve van a Habsburgok segítségével remélt hatalomváltásról. Név és dátum nélkül maradt fenn, mégis egy későbbi levél alapján Kendy Istvánnak tulajdonítható<sup>90</sup> az dokumentum, mely tartalma alapján megvilágítja a Bethlen-ellenzék koncepcióját.<sup>91</sup> A hajdúk megnyerése, Radu Șerban trónra segítése, valamint Kővár, Huszt és még három erdélyi erősség elfoglalása mellett ebben a szászokról is szó esik: „*Az Zaß Uraim ha hitt leveleket nemis de feő polgarok tarsait ky küldik ky megh esküdgyek eő kepekben, Doczy*

88 Dóczy András, Daróczy Ferenc, Erich Lassota levele II. Mátyásnak. Fábíánháza, 1614. április 9. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 164. Konv. C. fol. 68.

89 Dóczy András II. Mátyásnak. Szatmár, 1614. április 29. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 165. fol. 81–82.

90 Vö.: Erich Lassota Melchior Khleslnék. Kassa, 1614. június 8. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 166. fol. 83–88.

91 „*Latvan Erdeljben feőkeppen az Zaß nemzetsegh de az feő embereknekis teőb es nagiob reszeis, hogy Erdeljre ujobban Teőreők es Tatar segetseget hozvan reővid nap utolso veszedelme keövetkezik beleőle Erdeljne. Eő Feőlsegenek essedezik hogy kegyelmes gondoth visseljen reaiok, hogy Fejedelmeknek Valakyt Valaszszanak, ha eő Feől[se]g[e] azt az Uthanra halasztanais, az mikor minden dologh veeghez menne, de eő Feől[se]g[e] ezeketaz occasiokath benigne amplectallia, meljek most hertelenebe, addigh lehetne megh, meddigh az Teőreők es Tatar ky nem erkezik, azuthan az Electio legyen az Eő Feől[se]g[e] kegyelmes akarattia szerint bator.*” Sine dato et nomine. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 165. fol. 6–7.

*Andras Uram kezen, hogy valmihelt eö Feöl[se]ge neve alath ezek el kezdeödnék, eökis minden erejekkel, ereössegekkel es varassakkal az eö Feöl[se]ge nevet keövetik.*<sup>92</sup>

Egy másik levél alapján tudjuk, a követek mellett forgolódó Szombathelyi Mártont Bethlen Gábor környezetében folytatott kémkedéssel és szükség esetére a császári követekkel való kapcsolattartással bíztak meg. Valószínű, hogy az előbb idézett helyzetjelentés szerzője is ugyanő lehetett. 1614. május 10-én kelt leveléből kiderül, Bethlen udvari hadai között is talált a császár pártjára csábíthatókat, akik Kolozsváron ígéretet tettek neki, signo dato Bethlen ellen fordulnak. Megnyerték Putnoki Jánost is, aki Báthory Gábor régi katonái között toborzott embereket II. Mátyás hűségére. Mi több, az éppen a tatár kánhoz delegált Putnoki azt is felajánlotta, Bethlen levelezését Moldván keresztül kiszolgáltatja a felső-magyarországi uraknak. Szombathelyi azzal magyarázta készségességét, hogy birtokát, mely korábban a Daróczy-család tulajdonát képezte, most a fejedelem odaígérte Daróczy Ferencnek.<sup>93</sup> Szombathelyi állítása szerint a havasalföldi követtel is tárgyalt Bethlen udvarában, aki azt állította, országában annyira bíznak a lengyelek moldvai sikereiben, hogy készek Radu Șerban mellé állni. Radullal kapcsolatban egyébként fokozott óvatosságra intett: mert a török és Bethlen Gábor is igen fél tőle, behelyezéséből azonnal háborúság keletkezhet. Egyébként a levél alapján kiderül az is, Bethlen Gábor bizonyos volt afelől, forrallnak valamit ellene. A fejedelem ugyanis figyeltette Szombathelyit, s elfogására, a nála levő levelek elkobzására is parancsot adott, a császári kém pedig csak nagy nehézségek árán tudott Várad felé, erdőkön-hegyeken keresztül kijutni Erdélyből.<sup>94</sup>

A követek első hivatalos fellépése Kolozsvárhoz kötődött, ahol Bethlen — talán kellemetlen késlekedésüket viszonzva — hosszasan várakoztatta őket

92 Uo.

93 Szombathelyi állításai alapján körvonalazódik, miért nem bíztak a szászok a magyar követben. Miután Bethlen ősei elvesztett, Lápos nevű birtokaival „kínálta meg”, megingott a személye iránti bizalom. Szombathelyi május első napján már azt jelentette, a fejedelem maga iktatta be Daróczyt régi-új birtokába, s erősen kétséges, hogy a követ ezek után visszatér-e Magyarországra. A kém az erdélyi zavaros helyzetet igen találóan summázta: „*It ebben az birodalomban mindenutt igen kezulnek az hadban, de magok sem tugiak hova.*” Szombathelyi Márton Dóczy Andrásnak. Zsibó, 1614. május 1. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 165. fol. 120.

94 Szombathelyi Márton relatiója. Sine loco. 1614. május 10. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 165. fol. 66–67.

április 14–21. között.<sup>95</sup> A hiábavaló várakozásban türelmét vesztett fejedelem ugyanis már Fogarason volt, mire II. Mátyás két követe nagy sokára Kolozsvárra érkezett. Fogarásról pedig Brassóba utazott, ahol a moldvai követekkel folytatott tárgyalásait intézte, illetve felügyelte az új erdélyi követség elindítását Konstantinápolyba. Innen Marosvásárhelyre vonult, és végül ide rendelte a várakozó Lassotát és Daróczyt is.

A két követ nem tétlenkedett a kolozsvári kényszerpihenő alatt, igyekeztek értesüléseket szerezni minden őket érdeklő dologban. Lassota április 16-án Kolozsvárról kelt levelében tájékoztatta II. Mátyást az Erdélyben uralkodó hangulatról: Bethlen Gábor komoly támogatottságnak örvend országában, annak dacára, hogy állandóan török megbízottak ténykednek az oldalán. A török jelenlét kifejezetten nyugtalanította a követet, és annak a reményének adott hangot, hogy hamarosan az egész ország belátja majd, mekkora hibát követnek el a török patrocíniummal.<sup>96</sup> Mindazonáltal a követség már Kolozsvár felé közeledtében értesült azokról a rémhírekről, amelyek rettegésben tartották Erdélyt, különösen pedig a szászokat. Néhány órával Kolozsvárra érkezésük előtt már az a híresztelés is fülükbe jutott, mely szerint török segédhadakért küldtek Erdélyből, akiket Bethlen Gábor a szászok megregulázására kívánna bevetni.<sup>97</sup> Első hallásra talán túlzásnak tűnhet a szászok félelme a törököktől. Rettegéseiket azonban megmagyarázza az, hogy a Habsburg udvarhoz fűződő gyanús kapcsolataik híre eljutott Konstantinápolyba is. Időről időre felbukkantak olyanok a Portán, akik árulással és németbarátsággal vádolták a szászokat. Erről tanúskodik egy brassói levél 1614 februárjából, melyben a szászok kikelnek az öt rágalmazók ellen, s arra kéri a címzettet, Naszúh pasát, ne adjon hitelt az efféle mendemondáknak.<sup>98</sup>

95 Daróczy Ferenc és Erich Lassota jelentése II. Mátyásnak. Marosvásárhely, 1614. április 28. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 164 Konv. C. fol. 157–158.

96 Erich Lassota II. Mátyásnak. Kolozsvár, 1614. április 16. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 165. fol. 2–3.

97 Daróczy Ferenc és Erich Lassota jelentése II. Mátyásnak. Marosvásárhely, 1614. április 28. ÖStA HHStA Hungarica Fasc. 164. Konv. C. fol. 157–158.

98 Brassó levele Naszúh pasának. Brassó, 1614. február 4. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 166. fol. 34.; A brassóiak levele, Hans Benkner Naszúh pasának 1614. március 14-én kelt jelentésével együtt a Habsburgok portai ágense, Michael Starzer révén jutott el Bécsbe 1614 májusának végén. Vö. Michael Starzer követjelentése. Konstantinápoly, 1614. április 17. Érkezett: 1614. május 31-én. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 166. fol. 30–46.



Úgy sejtjük, a szászoknak a törökök szemében tapasztalható hitele valóban nem lehetett túl nagy.<sup>99</sup>

Kolozsváron egyelőre még nem került sor tárgyalásra a szászok és Lassota között. Üzenetváltásra azonban igen, hiszen a követ itt értesült nagy örömmel arról, hogy Benkner is a tárgyaló partnerek között lesz.<sup>100</sup> Április 17-én is még csupán arról tájékoztathatták Őfelségét, hogy találkoztak ugyan a fejedelem néhány főemberével, de érdemi tárgyalásokra nem kerülhetett sor.<sup>101</sup> A két követ Marosvásárhelyre 23-án érkezett meg, majd 26-án kaptak lehetőséget, hogy személyesen keressék fel Bethlen Gábort. A fejedelem a hosszú várakoztatás után szívélyesen fogadta a Habsburg követeket, Daróczy meg is jegyezte egyik Forgách Zsigmondhoz intézett jelentésében, annyit köszöntötte rá a fejedelem a poharát, hogy két éve nem ivott ennyit vendégasztalnál.<sup>102</sup> Míg azonban Daróczy uram az asztali örömmel foglalatoskodott, követtársa akcióba lépett: április 28-án titokban találkozott Benknerrel és a szászok képviselőivel, akikkel II. Mátyás Bethlen ellen kilátásba helyezett segítségéről, valamint a titkos követutasításból már megismert együttműködési feltételekről tárgyalt. Lassota utóbb kissé csalódottan értesítette urát az eseményről, hiszen a szászok közül mindössze heten voltak jelen a találkozón, azok is igencsak bizalmatlanul méregették egymást és a Habsburg követet. Emellett kifejezetten kérték Lassotát, nehogy beavassa követtársát, mondván, egyetlen magyarban sem bíznak meg.<sup>103</sup> Sőt azt is kikötötték, hogy II. Mátyással kizárólag saját futáruk, Forgách Zsigmond 1611. évi beavatkozása során, a Habsburg oldalon már komoly érdemeket szerzett

---

99 Lásd fentebb, a 82–83. jegyzetekben.

100 Erich Lassota II. Mátyásnak. Kolozsvár, 1614. április 16. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 165. fol. 2–3.

101 Erich Lassota és Daróczy Ferenc II. Mátyásnak. Kolozsvár, 1614. április 17. ÖStA HHStA Hungarica Fasc. 165. fol. 41.

102 Daróczy Ferenc Forgách Zsigmondnak. Marosvásárhely, 1614. április 30. EOE VI., 456–457. p.

103 Utóbb Lassota számára is világossá vált, valójában mi szolgáltatja a Daróczy ellen irányuló bizalmatlanság alapját: követtársának 400 jobbágylelket számláló birtoka húzódott Erdélyben, Lapos nevű faluban Nagybánya környékén, amit korábban ugyan elveszített, de a kiváló taktikai érzékkel rendelkező Bethlen Gábor jóvoltából visszanyert erdélyi tartózkodása idején. Mindazonáltal később elismerte, bár éberrel figyelte Daróczy magatartását, semmi sem utalt arra, hogy kételkedni kellene hűségében. Erich Lassota II. Mátyásnak. Kassa, 1614. június 9. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 166. fol. 91–92.

szebeni királybíró, Valentin Seraphin révén hajlandók csak a kapcsolattartásra.<sup>104</sup> Mindez Lassota szemszögéből talán kellemetlenkedésnek tűnhetett, Benknerék azonban úgy hitték, nyilvánvalóan árulásnak minősülő tettük a török befolyás alatt álló Erdélyben a halálos ítélettel egyenlő, mi több, a Báthory Gábor idején már megismert általános szászellenes fellépéshez vezethet. Nem is csoda, ha a szászok többségének komoly aggályai voltak a „földalatti mozgalommal” szemben, ezt pedig az éles szemű Habsburg-követ is észrevette. Az, hogy egyáltalán megjelentek a titkon szervezett találkán, Lassota sejtése alapján annak volt köszönhető, hogy Bethlen Gábor épp az előző nap utasította el a szászok néhány beadványát, ez pedig roppant felháborodást eredményezett körükben. Mindazonáltal megjegyezte, voltaképpen csak két ember van, aki valóban elkötelezettnek tűnik a Habsburg ügy iránt: Hans Benkner és Johann Rhener szebeni polgár.<sup>105</sup>

Hogy mit is végzett a Habsburg követ a szászokkal, arról pontosan értesülhetünk II. Mátyásnak tett jelentéséből.<sup>106</sup> Lassota először is átadta a szászok képviselőinek II. Mátyás levelét, amelyben támogatásáról biztosította őket. Ezen felül azzal a határozott kéréssel fordult a szász nációhoz, hogy Erdély és a Magyar Királyság biztonsága érdekében feltétlenül támogassák az országgyűlésen a követek azon előterjesztését, amely a végházak biztosítására irányul.<sup>107</sup> Őfelsége levelének átadása annál nagyobb jelentőséggel bírt, minthogy Benkner nyíltan megvallotta Lassotának, Bethlen uralma olyannyira megosztotta a szászokat is, hogy már maguk sem tudhatják, kiben is bízhatnak meg. Valóban nagy lehetett a félelem és a bizalmatlanság a szászok között, hiszen több napig is eltartott, míg Lassota meggyőzte őket, hogy II. Mátyás megvédi őket akár Bethlen Gábor ellen is. A félelem nem is volt alaptalan, mert még aznap, hogy Lassota írásos másolatot készített II. Mátyás leveléről Valentin Seraphin, illetve

104 Erich Lassota II. Mátyásnak (?). Marosvásárhely, 1614. április 30. ÖStA HHStA Hungarica Fasc. 164. Konv. C. fol. 157–158.

105 Uo.; Johannes Rhenerről tudjuk, hogy 1614 februárjában maga is járt Bethlen Gábor megbízásból Bécsben, ám ott átvált az összeesküvők oldalára. Georg Kraus úgy tudta, ebben Sarvasági Zsigmondnak és Kornis Zsigmondnak volt legnagyobb szerepe, de összejátszott velük Valentin Seraphin is. Rhener Bécsben császári tanácsos lett, ott is nősült meg, majd 1625-ben Bethlen Gábor kegyelmével visszatért Erdélybe, ahol rövidesen elhunyt. Vö.: Kraus, 1994. 97–98. p.

106 Erich Lassota relációja. Sine dato et loco. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 167. Konv. A. fol. 96–112.; EOE VII., 139–147. p.

107 *Mein Erichen Laßota den Sachsen in Siebenbürgen zu Vasarhely übergebne schriftt.* Sine dato et loco. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 167. Konv. A. fol. 105–106.

a szebeni és a brassói városbíró számára, a fejedelem a rendek tanácskozásán szász tanácsura, vagyis Benkner orra alá dörgölte, biztosan tudja, hogy a szászok leveleznek a császárral. Benkner meg sem próbálta letagadni, hogy valóban így történt. A fejedelem környezetében a hangulat ennek következtében a szászok ellen fordulhatott, mert erre hivatkozva sorra utasították el a náció kérvényeit.<sup>108</sup> Ez természetesen a szászok között is hatalmas felzúduláshoz vezetett, a jelenlévő szász képviselők sértetten jelentették be, hazamennek, s Kolozsvárra se várják őket.<sup>109</sup> Az elmérgesedett helyzet egyértelműen a Habsburgok malmára hajtotta a vizet, hiszen az addig bizalmatlan szászok most készségebbnek mutatkoztak az együttműködésre.<sup>110</sup>

Mindezek természetesen a hivatalos tárgyalásokkal párhuzamosan zajlottak, ahol Bethlen Gábor és országa előjárói azon fáradoztak, hogy elismertessék az új erdélyi uralmat a Habsburg Monarchiával is. Mivel azonban a nyilvánvalóan időhúzásra berendezkedett követekkel nem sikerült dűlőre jutni, a tárgyalásokat tovább halasztották a kolozsvári törvénykezési ciklusra, ahova Bethlen Gábor udvarával és a Habsburg-követséggel együtt vonult át május elején. Lassota, ismét csak Daróczy bevonása nélkül, újból kapcsolatot létesített a szászokkal. Akikkel Marosvásárhelyen nem sikerült találkoznia, azok most az elsők között keresték fel Kolozsváron, természetesen szigorúan az éj leple alatt, mert napközben erősen figyelték őket, nehogy kapcsolatba lépjenek egymással. A titkos találkozókon a szászok úgyszólván kiöntötték a szívüket a Habsburgok követének. Panaszáradatukban kikeltek a magyarok rajtuk elkövetett visszaélései és a

108 Uo.

109 Mint utóbb kiderült, ezt az ígéretüket a szász atyák nem tartották be. Elmentek Kolozsvárra, sőt Lassotával is tárgyaltak, mint ahogyan ez a követ jelentéséből is kiderül. Uo.

110 Lassota alaposan tájékozódott afelől, pontosan kire is számíthatnak a szászok között. Benkner a következő személyeket nevezte meg: Szebenből Gallus Lutsch polgármester, Johannes Roth jegyző, Hans (Johann) Rhener volt kamarai tanácsos, Kolomann Gotzmeister királybíró — bár utóbbiról megállapította, hogy képtelen titkot tartani –, Segesvárról Martinus Orent királybíró, Paulus Literatus Roth polgármester — Lassota régi jó ismerőse még az 1597. évi havasalföldi hadjáratból –, Brassóból Johannes Greissing bíró, természetesen Hans Benkner és Valentinus Seraphin, Besztercéről az itáliai származású és kiterjedt lengyel kapcsolatokkal rendelkező Franz Koch. Franciscus Graff besztercei bírót ellenben megbízhatatlannak találta. Benkner állítása szerint a medgyesiekre és szászvárosiakra egyáltalán nem lehetett számítani, olyannyira ki voltak szolgáltatva a magyaroknak. David Weyrauch köhalmi királybíróról pedig az volt a véleménye, hogy bár jó és becsületes ember, sajnálatos módon túlságosan is kedveli a magyarokat. Erich Lassota titkos jelentése II. Mátyásnak. Sine dato et loco. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 167. Konv. A. fol. 96–112.; EOE VII. 139–147. p.

fejedelem be nem tartott választási ígéretei ellen. A körülöttük zajló eseményekből azt a következtetést vonták le, a magyar náció a szászok megsemmisítésére szánta el magát, hogy annál könnyebben tehesse rá a kezét gazdag városaikra. A szászok nem mindennapi retorikai készségről tanúságot tevő panaszának konklúziója az volt, hogy ilyen körülmények között nem maradt más választásuk, mint II. Mátyáshoz fordulni, könyörögve, ne hagyja pusztulni ezt a kicsiny, ám ősi és hűséges német népet. A szászok egyébként a császári támogatás megnyerése érdekében igen ügyesen pendítették meg a diplomácia húrjait. Finoman céloztak ugyanis arra a Bécsben is gyakorta felemlgetett érvre, hogy Bethlen Gáborral és a rajta keresztül megvalósuló török hatalommal nemcsak a Magyar Királyság, de a cseh korona tartományai — Csehország, Morvaország és Szilézia — is elvesz a kereszténység számára, ez pedig hovatovább a Német-római Birodalmat is végromlásba taszítja majd.<sup>111</sup>

Rendkívül érdekfeszítőek, bár kétségtelenül kissé elrugaszkodottak azok az intézkedések, amelyeket a szászok a kereszténység és Erdély védelmében vártak volna II. Mátyástól. Nemcsak jelentős német katonaság ide irányítását és német helyőrségek létesítését kérték, hanem német telepésekkel feltöltött kolóniák alapítását is, amelyek a magyarokkal szemben biztosították volna az erdélyi németek megfelelő számarányát. Természetesen nem mulasztották el szóba hozni a Forgách Zsigmond által 1611-ben tőlük felvett összeg visszafizetését sem, hogy a szükséges eszközökkel és tartalékokkal ellátva, felkészülten várhassák városaikban a császári beavatkozást. A Habsburg-ház és a szászok viszonyának legproblematisabb pontja is terítékre került azáltal, hogy protestáns vallásuk háborítatlanságát kérték. A szászok abban is bíztak, Öfelsége helytartót vagy vajdát nevez majd ki Erdély élére, székhelyéül pedig Szebent ajánlották. A szabad fejedelemválasztásról alkotott véleményüknek is hangot adtak: inkább károsnak tartották, mint hasznosnak, hiszen Erdélyben dinasztikus alapokon nyugvó hatalmi rendszer híján valamennyi fejedelem azzal volt elfoglalva leginkább, hogy saját és családja boldogulását biztosítsa, bármi áron. Ezek alapján úgy tűnik, a szászok nem sok különbséget láttak a román vajdaságok és Erdély hatalomgyakorlási tendenciái között. Példaként meg is említették Bethlen fejedelmet, aki állítólag rövid regnálása alatt minden mozdítható kincset Déva várába hordatott.<sup>112</sup>

Különösen érdekes az a burkolt fenyegetés, amelyet a szász képviselők fogalmaztak meg Lassotának. Ha másképp nem megy, hajlandók akár az

---

111 Uo.

112 Uo.

„Erbfeind” törökkel is tárgyalni érdekeik érvényesítés végett. A szászokkal folytatott beszélgetést követően Lassota ráébredt, panaszait hasonló vehemenciával adták elő a török félnek is. A követ véleménye szerint a ravasz és mindenre elszánt Szkender pasa például le is csapott a szászok és magyarok ellenségeskedésére, és azt ajánlotta, éves adó ellenében kiveszik Szászföldet az erdélyi fejedelem hatásköre alól és közvetlenül a Porta alá rendelik. Állítólag Magyaroglítólt indult ki az ötlet, aki 1613 őszén csodálkozását fejezte ki afelett, hogy bár az ország valamennyi érdemleges városa a szászok kezén van, mégis hagyják, hogy a magyarok diktáljanak nekik. Hogy ebből mi volt igaz és mi nem, ma már nem tudhatjuk. Annyi azonban bizonyos, a szászok meggyőző fellépése alapján 1614 tavaszán Erich Lassota valóban azt hitte, Erdélyben ütött a végítélet órája, a magyar és szász náció mély ellenségeskedése a Portának érlel gyümölcsöket. Nem is tanácsolt egyebet II. Mátyásnak és környezetének, mint hogy ragadják meg a Kendy Istvánék és a mellőlük szegődött magyar urak javasolta lehetőséget, és egyszer s mindenkorra tegyenek rendet Erdélyben, ne hagyják, hogy ez a gazdag ország ebek harmincadjára jusson.<sup>113</sup>

Figyelemre méltó az is, Lassota milyen egyszerűen megvalósíthatónak látta mindezt 1614 kora nyarán. Jól érzékelt, Bethlen trónja rendkívül ingatag országában, sokan ellenzik uralmát. Egyedül a törökök leszerelése adott okot a fejtörésre, de ha igaz volt a szászok Szkenderről terjesztette információja, a velük való megegyezés sem látszott teljesen reménytelennek. Erre a célra a követ egy jelentősebb pénzösszeg felajánlását látta szükségesnek, éves adó gyanánt. Mindent összevetve Kendyék — Lassota egyértelműen Kendy Istvánt támogatta az erdélyi uralomra törő Homonnai Györggyel szemben — és velük párhuzamosan Radu Șerban beavatkozása Erdélyben a szászok által javasolt módszerekkel Lassota számára teljesen kivitelezhetőnek tűnt. Különös módon nyilatkozott Lassota Sükösdí Miklósról, a szászok egyik összekötőjéről. Úgy tudta, a fejedelem embereivel és Benkner nyílt ellenségeivel is cimborált. Ő volt az, aki — egyébként a Bethlennel való kiegyezést támogató brassói Greissing bíróval egyetemben — bizonyos dolgokat Daróczynak is kiszivárogtatott, így például a német katonaság elhelyezésének kérdését a szász városokban. Lassota erre azt tanácsolta Benkneréknek, a továbbiakban lehetőleg a legapróbb részletbe se avassák be Sükösdit és Daróczyt.<sup>114</sup>

---

113 Uo.

114 Uo.

A két Habsburg követ május végén hagyta el Erdélyt. Lassota 31-én arról értesítette II. Mátyást, hogy ő maga május 27. óta ugyan már Kassán van,<sup>115</sup> követára azonban Szatmáron elvált tőle és Bereg megyén keresztül birtokaira utazott. Ameddig Daróczy nem futott be Kassára, a követjelentés nem készülhetett el. Levelében arról is tájékoztatta urát, hogy vele van a szászok „titkos megbízottja”, Valentin Seraphin is.<sup>116</sup> Az említett jelentés végül június elején, Daróczy megérkezését követően született meg, és — természetesen — egyetlen szóval sem tesz említést a titkos megbízatásról — sem a szászokról, sem pedig a Benknerrel folytatott tárgyalásokról nem értesülhetünk belőle.<sup>117</sup> A követek júniusi kassai tartózkodása egészen más szempontból tarthat számot érdeklődésünkre. A szászokkal folytatott eredményes tárgyalások folytatásaként Lassotánál igen becses vendég jelentkezett be: Kendy István, aki ekkor már Bethlen Gábor kegyelmét élvezte és a fejedelem képviselőjeként tartózkodott Kassán. Lassota elmondása szerint a főúr június 5-én kereste fel őt kassai szállásán este 9 és 10 óra között. A bizalmas beszélgetés alkalmával Kendy ismét tanújelét adta az uralkodóház iránti hűségének, egyben arra kérte Lassotát, Melchior Khlesl útján teremtsen kapcsolatot számára II. Mátyáshoz. Kendy hosszasan ecsetelte aggodalmát Bethlen elhibázott politikájára vonatkozóan, utalt arra is, hogy sokan ellenzik uralmát, mint ahogyan Kolozsváron Lassota is megtapasztalhatta,<sup>118</sup> a fejedelem saját katonái és bizalmas főemberei között is.

115 Erről Forgách Zsigmond is nyomban hírt adott a császárnak. Forgách Zsigmond II. Mátyásnak. Kassa, 1614. május 27. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 166. fol. 10.

116 Erich Lassota II. Mátyásnak. Kassa, 1614. május 31. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 165. fol. 298.; Seraphint hivatalosan is azzal bízták meg, hogy „curierweis” kézbesítse Lassota jelentését Öfelségének, és adja elő a szászok üzenetét is. Erich Lassota II. Mátyásnak. Kassa, 1614. június 9. ÖStA HHStA Hungarica Fasc. 166 fol. 91–92.; 1614. július 24-én érkezett be Seraphin révén a szászok panaszgyűjteménye, amely tartalmát tekintve semmi újat sem mondott, voltaképpen a Báthory óta elszenvedett sérelmeket és a Bethlen uralkodása miatt érzett csalódásukat, a török befolyás erősödése miatti félelmüket ismételte. *Pia postulata Saxonum Transylvanorum ad Sacratissimam Caesaream*. Sine dato et loco. Khlesl kézírásával: 24. July. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 166. fol. 97–98.

117 *Gesandten in der Sibenburghen Hauptrelation*. Kassa, 1614. június 7. Érkezett: 1614. június 21. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 166. fol. 52–60.; A jelentést egy nappal később kiegészítették. Ekkor — megkésve — kapták ugyanis kézhez II. Mátyás május 22-én kiküldött utasítását, amelyet természetesen már nem tudtak figyelembe venni a tárgyalások során. Vö.: Erich Lassota és Daróczy Ferenc II. Mátyásnak. Kassa, 1614. június 8. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 166. fol. 81–82.

118 Lassota Kendytől teljesen függetlenül, a beszercei Franz Koch révén szerzett tudomást azokról a személyekről, akik készségüket fejezték ki Bethlen megbuktatása iránt: Kun Miklós Bel-

Mi több, már Lengyelországból is szerzett segítséget egy esetleges beavatkozás megsegítésére, egy bizonyos Domaraczky lengyel nemes útján.<sup>119</sup> Lassota megbízhatónak tartotta Kendyt és azt ajánlotta, bocsátkozzanak tárgyalásokba vele, lehetőleg Forgách útján, de tartsanak mindent a legnagyobb titokban, csupán Ferdinánd főherceget és Molartot értesítsék, a magyar főembereket semmi esetre se avassák be az ügybe. Lassota elárulta azt is, hogy Kendy Seraphint is bevonta az elképzeléseibe, nem is beszélve arról, hogy a szászok hűségéről a lehető legnagyobb elismeréssel nyilatkozott. Mindezek alapján feltételezhető, hogy a főúr és a szászok képviselői között már korábban sor került valamiféle megállapodásra. Levelében Lassota kifejtette a küszöbön álló Habsburg-oszmán békével kapcsolatos aggodalmait is: ha sor kerül az egyezsége, azzal Ófelsége mindörökké elveszíti Erdélyt és Havasalföldet. A töröknek a megállapodást követően első dolga az lesz — és itt visszacsengenek a korábban Benknertől hallott rémképek —, hogy török helyőrséget helyeznek a szászok erősségeibe és onnan uralják majd a beglerbégséggé alakított tartományt, hovatovább egész Magyarországot hatalmukba kerítik. Lassota megjegyezte, sürgősen meg kell szerezni a Partiumot az erdélyi vajda behelyezését előkészítendő, ami Kendy állításai szerint nem lesz nehéz, hiszen „egész Bihar” elégedetlen már Rhédey Ferenc uralmával.<sup>120</sup>

Bár szigorúan véve nem tartozik Erich Lassota titkos erdélyi küldetéséhez, mégsem mehetünk el szó nélkül Kendy István 1614 nyarán tanúsított magatartása mellett. Az Erdélyből gyanús körülmények között távozó főúr ugyanis nem csupán

---

ső-Szolnok megye ispánja, sógora Török István, valamint Mochony Gergely és Folti Gergely, velük együtt pedig Vécs és Görgény is a császár kezére hajlana. Erich Lassota titkos jelentése II. Mátyásnak. *Sine dato et loco*. ÖStA HHStA Hungarica Fasc. 167. Konv. A. fol. 96–112.

119 A lengyel kapcsolat olyannyira kedvező fogadtatásra lelt az udvarnál, hogy június hónap folyamán Forgách Zsigmond Ófelsége zsoldjába is fogadott egy csapat lengyel katonát. A „polnische confederation” jegyében 10.000 forintot kapott Ferdinánd főhercegtől a katonák felszerelésére és zsoldjára, akiket egyébként egy esztendőre szerződttetett azzal a feltétellel, hogy a határ menti erősségekben és Erdélyben egyaránt az uralkodó rendelkezésére állnak majd. Ferdinánd főherceg jelentése II. Mátyásnak. Bécs, 1614. július 1. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 167. Konv. A. fol. 1.; A lengyel szövetség patronálása egyébként Ferdinánd és Miksa főhercegek hatáskörébe tartozott, mint ahogyan ez Lassota és Daróczy egyik jelentéséből is kiderül. Erich Lassota és Daróczy Ferenc relációja. Appendix. *Sine dato et loco*. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 167. Konv. A. fol. 107–108.

120 Lassota egyben mellékelte Kendy javaslatait is, amelyeket még Kolozsváron nyújtott át Daróczynak, ő maga azonban csak most értesült róluk. Erich Lassota Melchior Khleslnék. Kasza, 1614. június 8. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 166. fol. 83–85.

Lassotánál tette tiszteletét, hanem rögvest hozzálátott a régi jó kapcsolatrendszer felelevenítéséhez is. Nemcsak Homonnaiékkal lépett kapcsolatba, hanem 1614. július 5-én Radu Şerbant is megkereste levelével, Homonnáról.<sup>121</sup> Ekkor már meggyőződött a császár iránta való jó szándékáról és támogatásáról, saját bevallása szerint már Bethlentől sem volt semmi félnivalója, így feljogosítva érezte magát arra, hogy tárgyalásokba bocsátkozzon a volt havasalföldi vajdával. Kendy azon a véleményen volt, hogy őfelségének soha jobb alkalmja nem adódik az erdélyi beavatkozásra, mint most. Ennél fogva, ha katonát nem is tud adni, csak engedje ki Radu Şerbánt némi pénzzel, Kendy tud annyi hajdút és lengyelt szerezni, amennyi elég lesz Erdély és Havasalföld kézre kerítéséhez. Érvelésében újra és újra felmerül az az elem, hogy az erdélyi fejedelemnek mennyi ellensége van a saját környezetében is. Mi több, ingatag hatalmához a Portáról sem remélhetett támogatást. A szökött főúr úgy tudta, onnan megüzenték Bethlennek, csináljon békét a császárral, mert a szultán most semmi esetre sem tud segítségére lenni egy esetleges konfliktus esetén. Kendy ügyesen kijátszotta a brassói szász kártyát is: „*az Brassaiakkal zörnien veződik az Havaseli Vaida [Radu Mihnea], es mostis az Brassaiak zörnien tudatiak töllem, mit hallok Na[gysago]d feleől, mert alig varnak, hofi Isten Na[gysago]dat Orzagaba vinne*”.<sup>122</sup> Radu Mihneáról melleleg megjegyezte, maga is annyira retteg a törököktől, hogy már kincseit is kimenekítette az országból. Mindezek dacára Kendy felbukkanása korántsem keltett általános meglepetést az erdélyi beavatkozás pártján állók körében. Forgách és Lassota is hangot adtak azon aggodalmaiknak, hogy megjelenése — pontosabban látványos eltűnése Erdélyből — nagy feltűnést fog kelteni, és természetesen felszítja Bethlen Gábor gyanúját is. De ha már így esett, nincs más út, csak a háború, traktálják csak Bécsben az erdélyi követeket, amíg le nem jár a türelmi idő Bethlen Gábor felé, addig pedig készítsék fel Kendyt — Lassota augusztus 15-ét javasolta az expedíció elindításához — és a szászokat, akikkel legutóbb megállapodtak, tehát bizton számíthatnak rájuk.<sup>123</sup>

121 Kendy István Radu Şerbánnak. Homonna, 1614. július 5. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 167. Konv. A. fol. 5–6.

122 Uo.

123 Erich Lassota Melchior Khleslnak. Kassa, 1614. július 14. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 167. Konv. A. fol. 21–22.; Lassota egyébként éppen ebben a levelében adott tájékoztatást egy korábbi beszélgetésről, amely közte és Péchy Simon kancellár között játszódtott le. A követ nagy reményeket fűzött a II. Mátyás által követelt „biztosítékok” megszerzéséhez, hiszen így látták garantálva a Magyar Királyság helyzetét, függetlenül attól, hogy milyen érzelmi fejedelem ül Erdély trónján. Ilyen körülmények között azt sugalmazta a kancellárnak, Bethlen Gábor nagy



Minden jel arra utal tehát, hogy 1614 júliusától már helyükön voltak azok a kulcsfigurák — Forgách és Dóczy koordinálása mellett Kendy István és néhány menekült erdélyi főúr, Radu Șerban és a havasalföldi emigránsok, a lengyel szövetségese, valamint a háttérben Homonnai Drugeth György, utóbb erdélyi vajdajelölt<sup>124</sup> –, akik két évvel később a Bethlen Gábor elleni fegyveres fellépés vezetői voltak. Ekkor, 1614 nyarán az udvar ugyan jó néven vette felajánlkozásukat, ám a törökkel és Bethlen Gáborral kötendő béke lehetőségét sem zárta ki egyértelműen, amelynek okát leginkább a birodalmi rendek háborút elutasító magatartásában és a roppant pénzhányban kell keresnünk.<sup>125</sup> Ilyen körülmények között valójában a csodával határos, hogy 1616-ban — a tervekhez képest jelentős késéssel — mégis sor került egy katonai beavatkozásra Erdélyben. Bár a Homonnai György vezetésével megvalósuló hadjáratot a Hofburg „magánkezdeményezésnek” igyekezett beállítani, mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy honnan is fúj a szél. Nem véletlen, hogy a Lassotával együttműködő, Bethlen-ellenes csoport felszámolására is ekkor, 1616 őszén került sor.<sup>126</sup>

### Lassota titkos küldetésének jelentősége

Erich Lassota erdélyi küldetése mindazonáltal e ponton véget ért, a továbbiakban nem szerepel a neve a „nagy háborúra” vonatkozó, eddig feltárt dokumentumok között. Nem is csoda, hiszen az 1611 óta császári tanácsosi címmel megtisztelt, harminc éve Habsburg szolgálatban álló idős uraság 1616-ban meghalt.<sup>127</sup> Minden bizonnyal tehát az erdélyi megbízatás egyik utolsó feladata lehetett, mely során

---

érdemeket szerzett II. Mátyásnál a szász jogok restituálása és Szeben visszaadása folytán, tehát nagyon is valószínű, hogy őfelségének nem lesz kifogása Bethlen uralma ellen. Uo.

124 Név és dátum nélkül, ám bizonyosan 1614 júliusából maradt fenn az a lajstrom, amely az udvar e szereplőkhöz intézett leveleit foglalja össze. Sine nomine, dato et loco. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 167. Konv. A. fol. 29–30.

125 Maga Lassota és követőitárs, Daróczy Ferenc is elismerte 1614 nyarán kelt jelentésében, hogy az Erdély elleni akciónak komoly nehézségek állnak útjában, többek között az ország — Erdély — erőforrásainak teljes kimerülése, Bethlen portai támogatottsága, amit még a szászok és az erdélyi katolikusok készségessége és Radu Șerban fellépése is nehezen kompenzálhat. Erich Lassota és Daróczy Ferenc II. Mátyásnak. Sine dato. A Titkos Tanácsban felolvasva: 1614. augusztus 12. ÖStA HHStA Hungarica, Fasc. 167. Konv. A. fol. 61–63.

126 *Cziráki*, 2010. 144–152. p.

127 *Kraack*, 2002. 70. p.

előnyére váltak az elmúlt évtizedekben szerzett tapasztalatai. A küldetés ugyanis nem csekély jelentőséggel bírt: a Habsburg Monarchia és Erdély viszonyában a Lassota-epizód is fontos építőköve volt annak a folyamatnak, amely a zsitvatoroki békével vette kezdetét és egészen 1619-ig, Bethlen Gábor Habsburg-ellenes háborújáig terjedt,<sup>128</sup> és amelynek gyújtópontjában a Hofburg részéről az erdélyi vajdaság Magyar Királyságon belüli helyreállítása állt. Ennek kapcsán igen figyelemre méltó a II. Mátyás titkos instrukciói alapján, korábbi alapokra építő titkos szervezkedés Erdélyben, mely Lassota felbukkanásával újabb lendületet vett. A fejedelmi hatalommal szembehelyezkedők között különleges szerep jutott az erdélyi szászok egyes csoportjainak, akiket a Bethlen közvetlen környezetéhez tartozó brassói szász szenátor, Johannes Benkner fogott össze. A Benkner körül tömörülő szász vezetők tragédiája azonban ugyanaz volt, mint a tizenöt éves háborúban, illetve 1551–52 folyamán: a Habsburgok ebben az esetben sem voltak képesek semmilyen érdemleges erőfelmutatni arra irányulóan, hogy az Oszmán Birodalom ellenében is sikerüljön megtartani Erdélyt a magyar király hűségén. Az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy — Lassota jelentései ezt egyértelműen igazolják — a szászok körében is sokan voltak azok, akik Benknerékkal ellentétben soha nem hittek a Habsburg tervekben, és szilárdan kitartottak Bethlen Gábor, illetve az erdélyi nációk közötti megbékélés mellett. Ezek szerint nem tartható az a régebbi szakirodalomban fel-felbukkanó álláspont, mely szerint a szászok egyöntetűen a „németes párthoz” tartoztak volna Erdélyben.<sup>129</sup> Lassota jelentései azonban nem csupán az erdélyi viszonyok összetettségéről alkotott képet árnyalják. Világosan kiolvasható a sorok között Bethlen Gábor fejedelemségének kezdeti ingatag volta, a Porta viszonylagos visszahúzódása, illetve a két nagyhatalom közötti kényszerű békefolyamat számos visszássága is. A feltárt dokumentumok egyúttal újabb kutatásokra is ösztönözhetnek: a Kendy Istvánra, illetve a Habsburgok közreműködésével remélt lengyel-moldvai-havasalföldi keresztény szövetség tervére vonatkozó adatok ugyanis arra utalnak, hogy a harminc éves háborút megelőző években a Hofburg Erdély-koncepciója kapcsán megmozgatott szálak sokkal messzebbre nyúlhatnak, mint eddig gondoltuk.

---

128    Vö.: Papp, 2011.

129    A régebbi magyar nyelvű, szászokkal foglalkozó irodalomban különösen elfogult: Lovas, 1944., illetve Lovas, 1940.

### Kiadatlan források

ANR FB Stadthannenrechnungen	Arhivele Naționale ale României Filială Brașov; Fondul Primaria municipiului Brașov, Fondul Primaria municipiului Brașov, seria socoteli alodiale
ANR Doc. turc.	ANR București. Arhivele Naționale ale României Documente Turcești
MOL E 173	Magyar Országos Levéltár, Archivum Familiae Dóczy
ÖStA HHStA Hungarica	Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Allgemeine Akten
ÖStA HHStA Turcica	Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Staatenabteilungen Türkei

### Kiadott források

<i>Bojti Veres</i> , 1980	<i>Bojti Veres Gáspár</i> : A nagy Bethlen Gábor viselt dolgairól. In: Bethlen Gábor emlékezete. Szerk.: Makkai László. Bp., 1980. 58–59. p.
<i>Borsos</i> , 1972	<i>Borsos Tamás</i> : Vásárhelytől a Fényes Portáig. Emlékiratok, levelek. Sajtó alá rendezte: Kocziány László. Bukarest, 1972.
<i>Daróczy</i> , 1993	<i>Daróczy Ferenc</i> : Vera descriptio rerum in Transylvania post Moldavicam gestarum, 1600. [Prága, 1600.] In: Szabó Károly — Hellebrant Árpád: Régi magyar könyvtár III. Bp., 1993.
EOE VI.	Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. VI. Bp., 1880.
<i>Hegyes</i> , 1909	Diarium des Andreas Hegyes. In: Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt V. Chroniken und Tagebücher II. Brassó, 1909.

- Kraus*, 1994                      *Georg Kraus*: Erdélyi krónika 1608–1665. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: Vogel Sándor. Bp., 1994.
- Lassota*, 1866                      Tagebuch des Erich Lassota von Steblau. Nach einer Handschrift der von Gersdorff-Weicha'schen Bibliothek zu Bautzen herausgegeben und mit Einleitung und Bemerkungen begleitet von Reinhold Schottin. Halle, 1866.
- Mikó*, 1861                      Vita, vel potius peregrinatio totius vitae Thomae Borsos de Maros Székely Vásárhely. In: Gróf Mikó Imre: Erdélyi Történelmi Adatok II. Kolozsvár, 1861.

### Felhasznált irodalom

- Cziráki*, 2010                      *Cziráki Zsuzsanna*: „Senkinek pénzen vött rabjai nem voltunk, sem nem vagyunk...” Brassó és a fejedelmi hatalom viszonya a fejedelmi szolgáltatások tükrében, Bethlen Gábor uralkodása idején (1613–1629). Doktori disszertáció. Szeged, 2010.
- Cziráki*, 2011                      *Cziráki Zsuzsanna*: Brassó és az erdélyi szászok szerepe Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalásában (1611–1613). In: Századok 145. (2011) 4. sz. 847–876. p.
- Erdély története                      Erdély története három kötetben. Főszerk. Köpeczi Béla. Második kötet. 1606-tól 1830-ig. Szerk. Makkai László, Szász Zoltán. Bp., 1986.
- Hammer-Purgstall*  
1847–1851                      *Joseph Hammer-Purgstall*: Khlesl's, des Cardinals, Directors, des geheimen Cabinetes Kaiseres Mathias, Leben: in vier Bänden. Wien, 1847–1851.

- Ila, 1934 *Ila Bálint*: Az 1614-iki linzi egyetemes gyűlés. In: A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. 4. (1934) 231–253. p.
- Kenyeres*, 2008 *Kenyeres István*: Hans Unterholtzer felsőmagyarországi hadi fizetőmester és ismeretlen számadásai (1594–1602). In: Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. Szerk. Krász Lilla – Oborni Teréz. Bp., 2008. 221–238. p.
- Kraack*, 2002 *Detlev Kraack*: Reisen für Habsburg. Die autobiographischen Aufzeichnungen des schlesischen Adligen Erich Lassota von Steblau (um 1550–1616). In: Welt-Macht-Geist: das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526 bis 1635. Ausstellung städtische Mussen Zittau. Szerk.: Joachim Bahlcke — Volker Dudeck. Görlitz, 2002.
- Lovas*, 1940 *Lovas Rezső*: Báthory Gábor és a szászok. Debrecen, 1940
- Lovas*, 1944 *Lovas Rezső*: A szász kérdés Bethlen Gábor korában. In: Századok, 78. (1944) 7–9. sz. 419–462. p.
- Mika*, 1893 *Mika Sándor*: Weiss Mihály. Egy szász államférfi a XVII. századból. Magyar Történeti Életrajzok sorozat. Bp, 1893.
- Neck*, 1950 *Rudolf Neck*: Andrea Negroni. (Ein Beitrag zur Geschichte der österreichisch-türkischen Beziehungen nach dem Frieden von Zsitvatorok. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 3. (1950) 166–195. p.

- Oborni*, 2009                      *Oborni Teréz*: Báthory Gábor megállapodásai a Magyar Királysággal. In: Báthory Gábor és kora. Szerk.: Papp Klára — Jeney-Tóth Annamária — Ulrich Attila. Debrecen, 2009. 111–123. p.
- Oborni*, 2011                      *Oborni Teréz*: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615). In: Századok, 144. (2011) 4. sz.
- Papp*, 2006                        *Papp Sándor*: A zsitvatoroki békéhez vezető út. Egy állítólagos Habsburg ígért háttéréhez. In: A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VIII. Debrecen, 2006. 267–298. p.
- Papp*, 2011                        *Papp Sándor*: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta (1619–1621). In: Századok 144. (2011) 4. sz. 915–973. p.
- R. Várkonyi*, 2006                *R. Várkonyi Ágnes*: A Bocskai-szabadságharc nemzetközi háttére. In: „Frigy és békesség legyen...” A bécsi és zsitvatoroki béke. Szerk.: Papp Klára és Jeney-Tóth Annamária. Debrecen, 2006. 21–28. p.
- Rausch*, 2009                    *Rausch Petra*: A szatmári bányavidék bérlői Báthory Gábor uralkodása alatt (1608–1613) — Gerhard Lisbona tevékenysége (?–1618). In: Báthory Gábor és kora. Szerk.: Papp Klára — Jeney-Tóth Annamária — Ulrich Attila. Debrecen, 2009.
- Sturmberger*, 1953                *Hans Sturmberger*: Georg Erasmus Tschernembl. Zur Geschichte der Gegenreformation. Linz, 1953. 231–236. p.
- Teutsch*, 1899                    *Georg Daniel Teutsch*: Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk. Band 1. Hermannstadt, 1899.

## VARGA SZABOLCS

### AZ ATYINAI FERENCES KOLOSTOR ALAPÍTÁSÁNAK HÁTTERE (MEGJEGYZÉSEK A FERENCES KOLOSTOROK ÉS A VÁROSFEJLŐDÉS KAPCSOLATÁRÓL KÖRÖS VÁRMEGYE PÉLDÁJÁN KERESZTÜL)\*

A tanulmányban az atyina ferences kolostor helyét mutatom be Körös vármegye szakrális térszerkezetében és városhálózatában.<sup>1</sup> Régóta ismert tény, hogy a kolduló rendi kolostorok és a középkori városok között szoros kapcsolat van, a ferencesek, domonkosok, ágostonosok, kármeliták szívesen telepedtek le a fontosabb településeken.<sup>2</sup> Mivel legtöbbször olyan helyet választottak, amely már amúgy is fontos regionális központnak számított, a történettudomány már a megtelepülést is a fejlettség bizonyítékának tartotta. A kolduló rendek jelenlétükkel, személyi állományukkal a városfejlődés kibontakozását tovább segítették, így őket a polgárosodás szempontjából sem lehetett figyelmen kívül hagyni. Jellemző, hogy miközben Kubinyi András folyamatosan finomított kritériumrendszerén, a kolduló rendek szerepét soha nem kérdőjelezte meg.<sup>3</sup>

Van azonban néhány eset, amely nem illik bele ebbe az elképzelésbe. Amíg Franciaországban azt tapasztaljuk, hogy nincsen város kolduló rend nélkül, illetve ezen rendházak csak városokban léteztek, addig a Magyar Királyságban a ferencesek 51 kolostorából csak 33 működött városias településen, a többit nemzeti monostor számára falvakban alapították tehetős nagybirtokosok.<sup>4</sup> A kérdés most az, hogy miképpen értékeljük az atyina rendház alapítását, találunk-e összefüggést a település városias jellege és a kolostor között.<sup>5</sup>

---

\* A tanulmány a Bolyai János Kutatás Ösztöndíj (BO/00387/10/2), a MÖB 10/b zágrábi kutatási ösztöndíj és a Magyar Tudományos Akadémia csereprogramjának támogatásával készült.

1 A tanulmány a 2011 decemberében Voćinban megrendezett konferencián elhangzott előadás bővített, jegyzetekkel ellátott változata.

2 Fügedi, 1981. 57–89. p.

3 Kubinyi várostörténeti kutatásairól Szende, 2008., Nézetei legteljesebb összefoglalása Kubinyi, 2004.

4 Fügedi, 1981. 57–71. p.

5 A településre vonatkozó legújabb szakirodalom: Šuvak, 2000. További szakirodalom: Šuvak, 2005. 179–181. p.

A 247, 6 négyzetkilométer területű uradalom központjának számító település az 1430-as években került a Garai család kezére.<sup>6</sup> Atyina ekkor még falunak számított, először 1476-ban említették mezővárosként.<sup>7</sup> A következő két évtizedben nehezen rekonstrálható a birtokosok cseréje. Garai Jób halála (†1481) után úgy tűnik, Hunyadi Mátyás kezébe került. Ennek azonban ellentmond, hogy Jagelló (II.) Ulászló még 1490-ben is csupán megígérte Korvin Jánosnak, hogy Atyinát neki adományozza, amint az akkori birtokosok elhaláloznak.<sup>8</sup> Tehát az uradalom és a város, ha Mátyás meg is szerezte azt, már nem került Korvin János kezébe,<sup>9</sup> hanem a XV. század végéig Újlaki Katalin és Eufrozina birtokolták. Egy 1495-ben kelt oklevél alapján úgy tűnik, hogy Katalin tartózkodott itt állandóan, akit Eufrozina gyakran meglátogatott és hosszabb időt töltött el vele.<sup>10</sup> Nem tudjuk pontosan, hogy mikor és mi módon került Atyina Somi Józsa temesi ispán kezébe, de 1498-ban már az ő birtokaként írták össze,<sup>11</sup> és az 1502-ben kelt végrendeletében szintén a sajátjaként említi.<sup>12</sup> Az ispán halála után a Batthyányaké lett, kezdetben talán Boldizsár<sup>13</sup> tartotta rajta a szemét. 1504-ben legalábbis az ő kérésére írtak át egy a birtokkal kapcsolatos korábbi oklevelet,<sup>14</sup> 1510-ben pedig Kemléki Bálint atyinaí gvárdián neki köszönte meg mint patrónusnak, hogy a zágrábi püspök adományát a rendháznak juttatta.<sup>15</sup> 1512-ben már bizonyosan

---

6 MOL DL 37 598.

7 MOL DL 17 875.

8 MOL DL 37 668.

9 1491-ben szintén Újlaki Katalin birtokaként említették. MOL DL 33 454.

10 MOL DL 88 796.

11 Engel, 2001. 1500-ban Somi Józsa panaszt tett Ulászló királynál, hogy az atyinaí váruradalom több részét el akarják idegeníteni, és ezt a császári káptalan vizsgálata is megerősítette. MOL DL 88 855.

12 MOL DL 30 241.

13 A Batthyányiak szlavóniai kapcsolataira *Pálosfalvi*, 2008. 267–313. p.

14 MOL DL 107 153.

15 „...nobis administravit eleomosinam reverendissimi domini episcopi et missas per eodem dicemus...” MOL DL 104 224. Batthyány Boldizsár jó viszonyt ápolt Lukács zágrábi püspökkel, ugyanis 1509-ben ifjabb Boldizsár a püspök Katalin nevű unokahúgát jegyezte el. MOL DL 101 416.



Benedek királyi kincstartóé volt,<sup>16</sup> a következő évben 55 adózó portát írták itt össze,<sup>17</sup> és a családtól foglalták el a törökök a várat 1543-ban.<sup>18</sup>

Szűz Mária tiszteletére az említett birtokosok közül Újlaki Katalin és Eufrozina alapított vallási buzgalomból ferences kolostort legkésőbb 1496-ban.<sup>19</sup> Előbbi Korbáviai János özvegye volt, férje már 1470 körül eltűnt a szemünk elől. 1490-ben Pozsegaújvár birtokosa, 1493-ban pedig Racsára telepítette le férje egykori szervitorait.<sup>20</sup> Újlaki Eufrozina férje Garai Jób volt, aki már szintén korábban elhunyt.

Maga az alapítás látszólag sok problémát vet fel. Bár az oklevél ferencesekről szól és 1510-ből egy gvárdiánról van tudomásunk, 1512-ben Rozgonyi Klárának egy szervitora atyina apácákról írt, akik vásznat szőttek az asszony számára.<sup>21</sup> Egy női kolostor sok mindenre választ adhatna, hiszen ők Magyarországon is csak városokban telepedtek le,<sup>22</sup> de a későbbi források csak elvétve említik az apácákat. 1535-ben Szentlászlai Egyed ferences az ő gyóntatójuk volt,<sup>23</sup> 1660-ban pedig egy beszámoló megemlékezik a beginák atyina házáról, amely a ferences kolostorral szemközt állt.<sup>24</sup> Ezzel párhuzamosan van adatunk a ferences kolostor működéséről.<sup>25</sup> 1501-ben a törökök elleni keresztes hadjáratról szóló bullát az itteni rendházba is megküldték,<sup>26</sup> és ismerjük a ferences rendház néhány tagját is.

---

16 MOL DL 24 871., 33 230.

17 *Popisi i obračuni*, 64. p.

18 A Batthyány Orbán kezében lévő vár áprilisban esett el. *Szakály*, 1996. 152. p.

19 MOL DF 275 535. Azaz nem Korvin János, ahogy az eddigi szakirodalomban több helyen megjelent. *Horvat*, 1971. 16. p. A rendház történetének alapos összefoglalása: *Karácsonyi I.* 355–356., 387–399. passim., *Karácsonyi II.* 10–12. p.

20 MOL DL 20 043.

21 MOL DL 25 541.

22 *Fügedi*, 1981. 64. p.

23 A ferencesek fontosnak tartották az apácák lelki gondozását. 1524-ben Besenyő Mihály ferences szerzetes nekik készítette el a Constitutiókat tartalmazó kódexet. *Fáy*, 2012. Itt köszönöm meg Romhányi Beatrixnak a tanulmány megírásához nyújtott segítségét.

24 *Karácsonyi II.* 10–12. p.

25 A szakirodalomban felbukkan, hogy 1499-ben generális káptalant tartottak Atyinán, de ez valószínűleg a Duna parti Šarengradon történt. *Fáy*, 2012.

26 „*in oppido dicto Vochino, sub arce Turcarum, ubi manent ipsi, sunt numero parvo chisticolae commorantes ibidem; fuit olim grande monasterium, forsan nostrum, desertum manet, et etiam prope eundem apparent vestigia alterius (monasterii) vel ordinis alterius vel monachorum s. Clarae.*” *Fermendžin*, 1892. 496. p. idézi: *Karácsonyi II.* 11. p.

1531-ben Iváncsi István, 1533-ban Szemcsey Mihály, 1535-ben Jalsovai István volt a gvárdián. Ekkor összesen 16 fő élt a kolostor falai között, köztük a fent említett Szentlászlai Egyed. Ezek alapján szinte biztos, hogy a ferences rendház mellett beginák is megtelepedtek a településen. Mivel Engel Pál, Kubinyi András és Fügedi Erik sem vette figyelembe a két rendház párhuzamos meglétét, sőt, utóbbi még az Újlaki család rendház alapításai között sem vette számba az atyina kolostort,<sup>27</sup> érdemes végiggondolni az alapítás lehetséges motivációit és a településre gyakorolt hatását.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon Atyina fejlettsége hozta magával a ferencesek itteni megtelepedését vagy inkább földesúri akarat révén épült fel a rendház? Esetleg mindkettő kimutatható egymást erősítve? A válaszhoz először Körös vármegye mezővárosi fejlődését vizsgálom meg.

A magyar történetírás szerint a XV. században Körös vármegye a Magyar Királyság legfejlettebb területei közé tartozott.<sup>28</sup> Ezt az állítást igazolja a vármegye városiasodásának folyamata. A magyar történetírásban régóta problémát okoz a városok fogalmának meghatározása. Csánki Dezső minden olyan települést annak tartott, ahol vásárt tartottak.<sup>29</sup> Mályusz Elemér viszont csak a szabad királyi városokat (civitas) tartotta valódi városnak.<sup>30</sup> Ha ez utóbbi állítást elfogadnánk, akkor a térségben csak Körös város tartozna a valódi városok közé, ugyanis Rojcsa, Kapronca és Racsa a század folyamán földesúri hatalom alá került. Én Kubinyi András állítását fogadom el, miszerint a mezővárosok (oppidum) városi funkciót töltöttek be és valódi központok voltak, így ezt a csoportot is a városok közé számítottam.

A XVI. század elején Körös vármegyében kilencven városra találtam adatot, ebbe beletartozik minden 1526 előtt civitasnak és oppidumnak említett település.<sup>31</sup> Kontovc (Rašenica) első igazolható említése csak 1529-ből származik, ezért nem számoltam vele, bár lehetséges, hogy már korábban is oppidumnak számított.

---

27 Fügedi, 1981. 84–85. p.

28 Kubinyi, 1997. 107–108. p.

29 Csánki ez alapján készítette el Körös vármegyéről szóló művét. Csánki, 1893.

30 A téma historiográfiáját összefoglalja: Kubinyi, 1971. 58–62. p.

31 Kubinyi megkülönböztette a városokon belül a központi helyeket, a magasabb szinten levő centrális helyektől, amelyekből az ország egész területére százötven darabot feltételezett. Kubinyi, 2004. 23. p. A Körös megyében fekvő kilencven város még a központi helyek csoportjánál is tágabb kör, ám ebben az esetben abból indultam ki, hogy a nemzetközi szakirodalomban érvénnyel bír az a terminus, hogy minden városnak számít, amit annak neveznek. Ezt a Magyar Királyságra is érvényesnek tartom. Uo. 6–7. p

Az adóösszeírásokban mindenesetre nem szerepel városként.<sup>32</sup> A 90 város többsége megtalálható az Engel Pál által készített térképen.<sup>33</sup> Kivételt képez Garics (Garić) és Sztreza (Pavlin Kloštar), amelyek falvakként szerepelnek nála. Előbbi település a zágrábi püspök kezében volt, és egy 1415-ből származó forrás oppidumként nevezi.<sup>34</sup> A horvát szakirodalomban felmerült a közeli Garignicával való azonosítás, ami nem véletlen, hiszen ez a település is előfordul Garig névváltozattal a forrásokban.<sup>35</sup> Az 1415. évi oklevél azonban Borbála királyné birtokaként említi, ezért jogos Josip Adamček állítása, aki két külön mezővárosként említi őket.<sup>36</sup> Sztreza esetében szintén szegényesek a forrásaink. Míg az 1373-tól működő pálos kolostor működéséről számos irat maradt fenn, magáról a településről alig tudunk valamit. Az biztos, hogy 1465-ben heti és országos vásártartási jogot szerzett, és Csánki Dezső,<sup>37</sup> valamint Josip Adamček is egyértelműen mezővárosnak számította.<sup>38</sup> Sztreza példája egyébként jól mutatja, hogy nehéz egyértelműen elkülöníteni a falvaktól a városias településeket. Hiszen például Jugovo Polje, Viljevo, sőt, az oppidumnak említett települések többsége is kevesebb kiváltsággal bírt, legtöbbjüknek a környékén sem találunk kolostort, mégis egyértelműen városnak tartjuk.

Garics és Sztreza abban is hasonlítanak, hogy mindkét település életében komoly szerepet kaptak a pálosok.<sup>39</sup> A remeterendből koldulóvá váló pálosok az uralkodó dinasztiák és a nemesi családok támogatása révén a XIV–XV. században éltek virágkorukat, a XVI. század elején 63 rendházuk működött,<sup>40</sup> míg összesen

---

32 *Popisi i obračuni*, 32., 64., 101. p.

33 *Engel*, 2001.

34 MOL DL 103 460.

35 *Regan*, 2011. 34. p.

36 *Adamček*, 1980. 173. p.

37 *Csánki*, 1893. 18. p.

38 *Adamček*, 1980. 175. p.

39 *Paulina*, 1989. 73–74., 83. p.

40 *Hervay*, 1984. 170. Másutt 68 kolostorról olvasni, és ehhez még hozzá kell számolni a szlavóniai hét, és a horvát-dalmát területen működő nyolc rendházat. *Pálosok*, 2006. 17. p. Engel Pál térképén 74 monostor szerepel, de ez minden bizonnyal nem teljes. Érdekes, hogy a dobrakucsai pálos kolostort nem említi, helyette a tőle 6,3 km távolságra fekvő Szentanna néven külön szerepelteti. Annyiban igazat lehet neki adni, hogy a korabeli adóösszeírások is a „*Heremitarium Sancte Anne*” 9 telkét külön írták össze. *Popisi i obračuni*, 30. p.

92 kolostort alapítottak a Kárpát-medencében.<sup>41</sup> A rend 1418-tól prédikálhatott, a következő évtől temethetett, így sok tekintetben hasonult a kolduló rendekhez. Ez indokolta a búcsújáró központok kialakítását a részükről. Sztrezának Alsáni Bálint püspök már 1386-ban egy évi és nyolcvan napos búcsút engedélyezett a prior kérésére, hasonlóan János győri püspökhöz, aki negyven napos búcsút tett lehetővé.<sup>42</sup> Két évvel később György zágrábi vikárius a pálosok itteni egyházát a felsorolt ünnepeken felkeresőknek negyven napos búcsút engedélyezett.<sup>43</sup> 1500-ban Garics is megkapta ezt a kiváltságot.<sup>44</sup> A települések közvetlen szomszédságában, jól megközelíthető helyen álló pálos kolostorok minden bizonnyal fontos szerepet tölthettek be a mezővárosok vallási életében, a búcsúk pedig jelentős tömegeket mozgattak a távolabbi környékről is. A devotio moderna erősen meghatározta a késő középkori pálos kultúrát.<sup>45</sup> Mindezzel arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy a pálos rendházakat is érdemes bevonni a vizsgálatba, mert a késő középkorban erősen bekapcsolódtak a lelki gondozásba, és emiatt az alapvetően remete életmódjuk sok tekintetben módosult.<sup>46</sup> Alapításuk eredendően főúri indíttatású, őket tehát elsősorban egy arisztokrata rezidencia közelsége, és nem egy városi közösség ereje hívta életre. A XV. század második felében ugyanis gyakran előfordult, hogy mágnások a lakhelyük mellett pálos kolostort alapítottak.<sup>47</sup> Ez a motiváció jelen van a késő középkori ferences rendházak alapításánál is, amint arról később még lesz szó. A kolostorok miatt tehát Garics és Sztreza egyértelműen a városias települések közé sorolhatók.

A vármegyében talált kilencven mezőváros nagyon soknak tűnik, mert az ország egész területén körülbelül kilencszáz ilyen település volt. Azaz az összes mezőváros tíz százaléka a vármegyében feküdt, miközben, a vármegye területe csak az ország három százalékát tette ki.<sup>48</sup> Megvizsgáltam Baranya és Somogy megye mezővárosait is, hogy talán itt is hasonló eredménnyel találkozom.

---

41 *Romhányi*, 2000. Meg kell említeni, hogy a magyar szakirodalomban általában nem foglalkoznak a szlávóniai és horvát rendházakkal, és emiatt elmondhatjuk, hogy máig hiányzik egy a pálosok középkori történetével foglalkozó modern monográfia.

42 MOL DL 34 650.

43 MOL DL 34 651.

44 *Urbán*, 2009. 67. p.

45 *Mályusz*, 1945. 53. p.

46 *Guzsik*, 2003. 25. p.

47 *Kubinyi*, 1989. 87–93. p.

48 *Kubinyi*, 1997. 109. p.

Baranyában huszonhárom, Somogyban pedig harmincnycolc oppidum volt ebben a korban,<sup>49</sup> és ez még akkor is jóval kevesebb, ha figyelembe vesszük, hogy ezen vármegyék területe kisebb volt Körösénél.<sup>50</sup>

Beszédesek a népsűrűségi adatok is. A Magyar Királyságban a XV. század végén átlagosan tíz fő élt egy négyzetkilométeren, Szlavóniában ez a szám tizennégy körül volt. A legsűrűbben lakott vidéknek a Dél-Dunántúl és a vele határos szlavóniai vármegyék számítottak. Itt több mint tizennyolc fő lakott átlagban egy négyzetkilométeren. Baranyában 24,8, Varasd megyében 20,2, Körösben pedig 19,9 volt ez az érték.<sup>51</sup> Ezt követte Pozsega 17,5, Somogy 16,6, és az ártéri erdőkkel teli Verőce 12,3 fő/négyzetkilométer népsűrűséggel. Ettől élesen elüt Zágráb, ahol a XVI. század elején csak 5,9 volt a népsűrűség, amelyben közrejátszott a földrajzi adottság mellett az évtizedes oszmán pusztítás is. A portaszámokból a vármegyék lélekszáma is lehet következtetni. Kubinyi András számításai szerint a régió legnépesebb megyéje Körös volt, ahol akár 199 000 fő is élhetett, ezt követte Baranya 150 000, Somogy 112 000, Zágráb 46 000, Varasd 41 000 és Pozsega 36 000 lakosa. Ezek mellett eltörpül Verőce 8000 fős lélekszáma. Zágráb és Varasd esetében azonban nem szabad elfelejteni, hogy előbbi 7400 négyzetkilométeres területén alig éltek többen, mint az 1895 négyzetkilométernyi Varasdon.<sup>52</sup>

Körös vármegyében körülbelül 3500 adózó portát találunk a mezővárosokban a XVI. század elején.<sup>53</sup> 1495-ben közel 9600 telket írtak itt össze,<sup>54</sup> ez alapján a lakosság több mint 30 százaléka lakott városias településen. Ez országos átlagban is kimagasló, a királyság más területén húsz százalék volt az arány.<sup>55</sup> Az adatok bizonyítják, hogy Körös vármegye a Magyar Királyság legnépesebb és leginkább

---

49 Engel, 2001.

50 Körös megye területe 9424, Baranya megye 5717, Somogy megye 6339 négyzetkilométer volt.

51 Ezek szerint a mezővárosok száma önmagában nem elegendő egy nagy népsűrűség eléréséhez. Baranya megyében rengeteg apró faluban élt a lakosság döntő többsége, és ez is elegendő volt ahhoz, hogy Pilis vármegye után az ország legsűrűbben lakott megyéjének számíton.

52 Kubinyi, 1997. 107–109. p.

53 Ahol lehetett, ott az 1495. évi összeírást vettem alapul. Ahol nem volt, ott az 1507., vagy az 1513. évi, ha még ez is hiányzott, akkor az 1517. évi adatokat vettem alapul. Több mint húsz év adatsorai azonban minden bizonnyal torzítanak, ennek ellenére jobb megoldást nem tudok. Az adatokat lásd: *Popisi i obračuni*, 7–105. p.

54 *Popisi i obračuni*, 7–14. p.

55 Fügedi, 1981. 79. p.

városias területének számított a késő középkorban. A kérdés azonban továbbra is az, hogy mindez mennyire hatott a ferencesek itteni megtelepedésére. Vajon egy erősödő mezővárosi polgárság hívta őket erre a vidékre, vagy ezt továbbra sem lehet ennyire kategorikusan kijelenteni.

A fentebb említett kilencven városias település között elsősorban Kubinyi András kutatásaira támaszkodva felállítottam egy sorrendet. Ő észrevette, hogy nincsen igazán jelentős város a vármegyében. Ennek magyarázata az lehet, hogy a sok kisebb központi hely megakadályozta a nagyobb központok kialakulását.<sup>56</sup> Körös (Križevci) hiába kapott szabad királyi városi kiváltságokat, egyáltalán nem számított a megye abszolút központjának.<sup>57</sup> Ezzel a kijelentéssel nem kívánom a város jelentőségét eliminálni, hiszen 1325-ben ágostonos kolostor működött a falai között,<sup>58</sup> 1419-ben tartományi ítélőszéket tartottak a falai között,<sup>59</sup> 1511-ben pedig itt gyűlt össze a szlavón nemesség tanácskozni.<sup>60</sup> A XV. század végén százötvenöt adózó portát írtak össze az alsó- és felsővárosban.<sup>61</sup> Tudunk egy iskola itteni működéséről is, és nem lehet véletlen, hogy a Körösről származó Mikulics György deák éveken keresztül elláthatta Zágráb bírói hivatalát.<sup>62</sup> Ám ami mégis erősen lefelé húzza a város megítélését, hogy iparosokról alig van adatunk, és senkit nem ismerünk, aki innen vállalkozott volna külföldi tanulmányokra.<sup>63</sup> Ebben az is szerepet játszhatott, hogy 1476-ban egy portyázó oszmán sereg felégette a várost, és a pusztítás éppen a városfejlődés legvirágzóbb évtizedeiben akasztotta meg Körös gyarapodását.<sup>64</sup> Összességében a város továbbra is jelentős helyet foglalt el a megye városszerkezetében, ám korántsem akkorát, amit egy szabad királyi várostól az ország más területein megszokhattunk.

---

56 Kubinyi, 2004. 27. p.

57 Körös helyzetének pontos meghatározása még várat magára.

58 Ez a rend erős uralkodói támogatást élvezett, rendházaik többségét az uralkodó alapította. Romhányi, 2005., A szlavóniai kolostorokról Dobronić, 1987.

59 Csánki, 1893. 6–7. p.

60 Tkalčić, 1896. 95–96. p.

61 Popisi i obračuni, 15. p.

62 Tkalčić, 1896. 25., 27., 28., 33., 46., 63., 74. p.

63 Budak, 1992. 175. p.

64 Pálosfalvi, 2008. 300. p. A XVI. század elején tudunk arról, hogy a bánok igyekeztek a városból minél több hozzájárulást kicsikarni a védelem költségeihez. II. Ulászlónak figyelmeztetnie is kellett Beriszló Pétert, hogy tartsa tiszteletben Körös kiváltságait. Iványi, 1942. 44. p.

Köröshöz hasonlóan nivellálódott a XIV. században még királyi civitasként emlegetett Rojcsa (Rovišće)<sup>65</sup> és Racsa (Rača),<sup>66</sup> amelyek egyáltalán nem tartoztak a vármegye legfontosabb települései közé, fokozatosan elvesztették kiváltságait, és a XV. században már oppidumként találkozunk velük a forrásokban.<sup>67</sup>

Csázma (Čazma), Kapronca (Koprivnica) és Dombró (Dubrava) sok tekintetben megelőzte a XIV. században még civitasként emlegetett településeket. Előbbiből például tizenkilenc, a másikkól tizenhét, míg Dombróból tizenhat fiatal iratkozott be a bécsi vagy a krakkói egyetemre. Egész Szlavónia területéről csak Zágrábból (30 fő) és Varasdról (25 fő) ismerünk többet.<sup>68</sup> A megye három legfejlettebb települését követte Ivánc (Kloštar Ivanić) és Izdenc (Zdenci Mali), ám országos viszonylatban valójában egyik sem tűnt jelentősnek. Nyugaton Zágráb,<sup>69</sup> északon pedig inkább Pécs számítottak a régió komolyabb településének.<sup>70</sup>

Ezt megerősítették a saját vizsgálataim is. A kilencven oppidum mindegyikénél megnéztem, hogy uradalmi központ volt-e, illetve volt-e vár a településen. Felmértem az adózó telkek számát, illetve, hogy az adott településen volt-e bíróság, vagy hiteleshely, illetve tartottak-e ott nemesi gyűlést, netán tartományi ítélőszéket. Feljegyeztem a templomok, kolostorok és ispotályok számát, valamint hogy volt-e vám az adott településen, illetve milyen vásárokat tartottak a területén. Ezek alapján különbséget lehetett tenni a kilencven város között, mert

---

65 A településre vonatkozó legfontosabb adatok, évszámokkal: királyi civitas (1380), oppidum (1398–1520), országos vásár, keddi hetipiac (1402), vám. 1473-ban szlavón tartományi gyűlés színtere, fortalitium (1543). Az 53,7 négyzetkilométernyi uradalom központja. Királyi birtok, szlavón báni honor (1382). Szerdahelyi Dersfi családé (1393–1543). 20 adózó porta (1520). Engel, 2001., *Pálosfalvi*, 2007. 875. p., *Popisi i obračuni*, 27. p.

66 A településre vonatkozó legfontosabb adatok, évszámokkal: királyi civitas (1396), 1414-ben szlavón tartományi gyűlés színtere. oppidum (1459–1517). castellum. Az Újlakiké (1453–1524). Móre Lászlóé (1525–1542). 42 adózó porta (1513). *Pálosfalvi*, 2007. 875. p., *Popisi i obračuni*, 62 p.

67 Bár Rojcsáról ismerjük Georgius prebendáriust, aki Rómában egy zarándoklat alkalmával beiratkozott a Szentlélek-társulat tagjai közé. *LC*, 1889. 57. p. A külhonba zarándoklók száma bár nem szerepel a városiasodás fokmérői között, ám ha elfogadjuk Csukovits Enikő azon meglátását, miszerint a Szentlélek-társulat anyakönyveiben olyan megyékből bukkannak fel nagyobb számban, ahol a reformáció is korán elterjed, akkor érdemes lenne a két jelenség között összefüggést találnunk. *Csukovits*, 2000. 239. p.

68 *Kubinyi*, 1971. 72. p.

69 *Varga*, 2008.

70 *Kubinyi*, 2001.

nagy részük valóban a városiasodás alacsony szintjén állt, sok esetben hiányoztak a vallási intézmények, és piacközponti szerepük is gyenge volt.

Körös megye legfejlettebb települései főleg egyházi kézben voltak. Ezek közé tartozott Csázma és Dombró, amelyek már Kubinyi kutatásaiban is szerepeltek. Rajtuk kívül további tizenhét város volt a zágrábi püspök,<sup>71</sup> a csázmái káptalan,<sup>72</sup> a vranai perjel,<sup>73</sup> vagy a galgoncai prépost,<sup>74</sup> illetve a bélai apát kezében.<sup>75</sup> Azaz a városok több mint húsz százaléka volt egyházi birtok, és közülük tartozott a legfontosabb települések zöme. Közülük az első Csázma volt.<sup>76</sup> Bár oppidumként csak 1455-ben említették először, minden bizonnyal már korábban is a vármegye fontos központjának számított.<sup>77</sup> 1513-ban harmincöt adózó és ötvenhat, egy tűzvész miatt adómentességet kapó portát írtak itt össze.<sup>78</sup> Itt székelt a csázmái káptalan, itt volt a zágrábi püspök rezidenciája és egy olyan uradalom központjának számított, ahol további négy mezőváros feküdt. A településen vár, domonkos kolostor és ispotály is volt, gazdasági erejét pedig jelzi, hogy három országos vásár és hetipiac is működött a falai között.<sup>79</sup> Erős volt a kézművesipar is, a bécsi egyetemre innen iratkoztak be a legnagyobb hányadban kézművesek gyermekei

---

71 Garics (Garić), Garicsalja (Podgarić), Nart (Narta), Szerdahely (Sredska), Szisecsán (Siščani), Obedszentkereszt (Križ), Szentmihály (Miholec), Szentlászló (Vlajislav), Szalatnok (Podravska Slatina)

72 Szlobocsina (Korenovo). A szlobocsinai uradalom központja, oppidum (1440–1491). Castellum, amit Jan Vitovec építtetett 1460 körül. MOL DF 299 443. Országos vásár (1474), vám. Engel, 2001. Engel szerint 1490–1519 között a Batthyány család birtoka. Az adóösszeírások szerint azonban 1507–1520 között a csázmái káptalané. 1513-ban 41, 1520-ban 42 adózó portája van. *Popisi i obračuni*, 61., 129. p.

73 Lesnákhegy (Okučani), Raszosja (Trnakovac mellett elpusztult település), Pekrec (Pakrac), Csáktornya (Čakovec). Bár Szentandrás (Temennica) egy rövid ideig, 1500–1503 között bizonyíthatóan a perjel birtokában volt, mégsem számoltam ide, mert utána világi kézbe került. Az 1472-től castellummal bíró, 1493-tól oppidum Engel szerint 1513-tól a Batthyányak kezébe került, ennek azonban ellentmond, hogy 1507-ben „*domine Bathoris*” szerepelt az itteni 22 porta birtokosaként. 1517-ben azonban már biztosan Batthyány Boldizsáré. *Popisi i obračuni*, 31., 100. p.

74 Golgonca (Glogovnica)

75 Béla (Bijela), Bujovc (Bujavica)

76 Történetére lásd: Čazma, 1979.

77 MOL DL 252 173. A XIII–XV. századi nagyságára: *Adamček*, 1980. 170. p.

78 *Popisi i obračuni*, 55. p. 1480-ban is száz portáról jutott jövedelemhez a püspökség. *Adamček*, 1980. 128. p.

79 *Engel*, 2001.



Szlavóniából. A tizennégy itteni hallgatóból négyen származtak ruhaiparban érdekelt családból.<sup>80</sup> Ez természetesen összefügg azzal, hogy nagy számban éltek egyháziak a városban, akik komoly keresletet jelentettek a városban. A szintén száz adózó portával bíró Dombró jelentősége inkább a késő középkorban nőtt meg,<sup>81</sup> 1485-től említik oppidumként, és kastély is állt itt.<sup>82</sup> Súlyát az adhatta, hogy virágzó uradalom központja volt, ahol a 236 prediális portával együtt 431 telek fizetett földesúri járadékot.<sup>83</sup> Szintén nem elhanyagolható, hogy kisnemesi települések vették körbe, délen Ebresen (Obreška) egyházi nemesek laktak, északról a Brodaricsok által birtokolt Kebeľ (Kabal) volt elérhető távolságban. Báni törvényszék megtartására is van adatunk.<sup>84</sup> Bár 1513-ban kisebb tűzvész pusztított a városban, jelentősége megmaradt, Mohács után a zágrábi püspök gyakran tartózkodott itt, és falai között több esetben tartottak szlavón nemesi gyűlést.<sup>85</sup> Bár ferences kolostor itt nem működött, néhányan a helyiek közül beléptek a rendbe. Az 1540-es években Dombrai Márk az ormosdi kolostor gvárdiánja, míg az 1535-ben még Iváncon szolgáló Tamás 1542-ben a szlavón őrség feje, 1548-ban már Remetinc (Remetinec) előjárója volt.<sup>86</sup> 1487-ben Dombrói Mátyás és Lukács zágrábi kanonokok Rómában a felvételüket kérték a Szentlélek-társulat tagjai közé,<sup>87</sup> a vélhetően innen származó Balázs pedig 1508-ban főesperes és kanonok volt.<sup>88</sup>

Iván nem szerepel Kubinyi felsorolásában, ennek ellenére én a fontosabb egyházi települések közé számítom. Ivánc, Csázma és Dombró mellett ugyanis a harmadik nagy püspöki uradalom központja volt, a XVI. század elején pedig a legnépesebb egyházi településnek számított,<sup>89</sup> 1513-ban százharminckilenc adózó

---

80 Kubinyi, 1971. 75. p.

81 Adamček, 1980. 128. p. 1507-ben már csak 62 telket írtak össze, míg 1512-ben 109-et. *Popisi i obračuni*, 25. p.

82 1485-ben Apathi István, 1505-ben vinodoli Horvát Péter volt a dubravai castellanus. MOL DL 93 570., MOL DF 255 550.

83 Adamček, 1980. 128. p.

84 Egervári László bán 1490. aug. 27-én tartott itt törvényszéket. MOL DL 101 112.

85 1527-ben és 1537-ben is. Šišić, 1912. 71–77. p., Šišić, 1915. 79–81. p.

86 Karácsonyi I. 402. p., II. 82., 131., 144. p.

87 LC, 1889. 4. p.

88 Tkalić, 1896. 62. p.

89 Adamček, 1980. 170. p.

portát írtak össze.<sup>90</sup> A középkor folyamán női cisztercieknek volt itt rendházuk, majd az elhagyott épületet Szegedi Lukács zágrábi püspök adományozta az obszerváns ferenceseknek.<sup>91</sup> Innen származott Simon, aki 1535-ben Remetincen szolgált, majd 1537-ben a váraljai (Jelenska) rendház vezetője lett.<sup>92</sup> András 1535-ben még Iváncon élt és 1542-ben lett remetinci gvárdián. István 1531-ben az atyinaí rendház vezetője, négy évvel később pedig váraljai gyóntatóként találkozunk vele a forrásokban.<sup>93</sup> A laikus Balázs fia Tamás pedig innen jutott el a Szent Városba 1490-ben.<sup>94</sup>

A világi birtokok közül már nehezebb kiválasztani a legfontosabb településeket. Az adatsorok alapján Kapronca tűnik a legfejlettebb városnak, hiába vesztette el kiváltságai jelentős részét.<sup>95</sup> Uradalmi központ volt, vár állt a területén, és konventuális ferences kolostor is működött a falai között. Országos vásárra is van adat, és tizenhárom diák kereste fel Bécs vagy Krakkó egyetemeit.<sup>96</sup> Hasonlókkal büszkélkedhetett Atyina is, amely szintén uradalmi központ volt. A több mint háromszáz adózó porta tekintélyes tartományt sejtet, bár a közel kétszázötven négyzetkilométeres területen nem volt több városias település.<sup>97</sup> Emellett vár, ferences kolostor és begina rendház meglétéről van tudomásunk, így ezek alapján nem szabad lebecsülni jelentőségét. 1493-ban például egy személy beiratkozott innen a krakkói egyetemre, azaz minimális szinten a tanulmányi peregrináció is működött.<sup>98</sup> Atyina a XVI. század elején a közepes nagyságú települések közé tartozhatott. 1507-ben ötvenkét adózó portája volt itt Újlaki Lőrincnek, igaz ez kevesebb, mint a szintén ebben az uradalomban összeírt Rosonc falu ötvenöt portája. A zágrábi püspök tizedjegyzékei azonban arról árulkodnak, hogy már az 1480-as években komoly összegeket sikerült beszedni ebből a tizedkerületből, különösen

---

90 1513-ban 139 adózó portát írtak itt össze. *Popisi i obračuni*, 54. p.

91 *Karácsonyi* II. 81–83. p.

92 *Karácsonyi* II. 120., 144. p.

93 *Karácsonyi* II. 11., 120. p.

94 *LC*, 1889. 10. p.

95 Legújabban: *Pavleš*, 2001.

96 *Kubinyi*, 1971. 72. p.

97 Egy 1435-ben kelt forrás alapján azonban nem zárhatjuk ki más mezővárosok létét. „*castrum nostrum Athyna cum universis oppidis ac possessionibus*” idézi: *Adamček*, 1980. 176. p.

98 1496-ban a ferrarai egyetemen is megfordult egy Nicolaus de Athina, de az azonos név miatt, ugyanis Krakkóból is egy Miklóst ismerünk, nem kizárt, hogy ugyanarról a személyről van szó. Ha nem, akkor két külföldi egyetemen tanuló személyt könyvelhetünk el a településről. *Andrić*, 2000. 104–105. p.

a bor és a sertés aránya kiugró.<sup>99</sup> Feltűnő az egyházi birtokok magas száma is. Az itteni plébánosnak ötven, Lőrinc, János és Demeter prebendáriusoknak pedig összesen huszonkét telke állt itt. A településen három templom is működött, egy-egy a ferencesek és a beginák számára, a harmadik pedig plébániatemplomként funkcionált.<sup>100</sup> Továbbá az uradalomhoz tartozó Bresnicán a plébánosnak öt, a Szent Kozma templom papjának nyolc és egyéb prebendáriusoknak három portája volt. Innen György fia Lőrinc presbitert ismerjük, aki 1482-ben belépett a római Szentlélek-társulat tagjai közé.<sup>101</sup>

Atyinához hasonló a szintén Újlaki birtok Rahlca (Orahovica), amely a XV. század második felében a család egyik központi rezidenciájaként szolgált. Innen keltezte egyik levelét Újlaki Miklós erdélyi vajda és macsói bán 1453-ban,<sup>102</sup> és itt is végrendelkezett 1471-ben.<sup>103</sup> Úgy tűnik, hogy tervezte a ferencesek letelepítését is, az itteni Szent Katalin templomot akarta nekik adni, ám ez végül nem valósult meg.<sup>104</sup> A város komoly károkat szenvedhetett 1494-ben, amikor az Újlaki Lőrinc megbüntetésére küldött királyi csapatok elfoglalták.<sup>105</sup> A XVI. század elején körülbelül ötven adózó porta volt a településen,<sup>106</sup> és az uradalomban is csak kétszáztizzenhat telket írtak össze. A szomszédos Jalseva (Jošava) oppidum hat prebendáriusa komolyabb hitéletet feltételez. Igaz, Rahlcán a kápolnamesternek

---

99 Adamček, 1980. 148. p.

100 A plébániatemplom védőszentje a XIV. században Szent Miklós volt, 1481-ben azonban Johannes Krajachych de Kamarja tíz forintot hagyott az itteni Szent Pál templomra. „*Item lego ecclesiae Sancti Pauli in Athina florenorum decem.*” MOL DL 37 166.

101 LC, 1889. 7. p.

102 MOL DL 14 661.

103 MOL DL 17 162.

104 Fedeles, 2011. 385. p. A szerző felveti, hogy az Orahovica melletti Pestenyén (Donja Pištana) Miklós szintén ferenceseket kívánt letelepíteni, azonban az oklevélben szereplő civitate Perstyen nem vonatkozhat erre a falura, nagy valószínűséggel inkább a Nyitra megyei Pöstyén mezővárosra utal, amely az Újlakiak egyik legnépesebb városa volt Galgóc után a környéken. Neumann, 2006. 16. p.

105 Istvánffy, 2001. 88–91. p.

106 1507-ben 50, 1513-ban 56 Újlakiaknak adózó portát írtak össze. *Popisi i obračuni*, 33., 65. p.

tizenöt,<sup>107</sup> a plébánosnak tíz, Péter prebendáriusnak pedig öt telke volt.<sup>108</sup> Úgy tűnik azonban, hogy a város az Újlakiak Körös megyei birtokain jelentőségében a középkor végére Atyina mögé szorult, és talán nem véletlen, hogy a ferencesek letelepítésére Raholca ostroma után került sor.<sup>109</sup>

Szintén ebbe a kategóriába tartozik Gorbonok (Kloštar) és Ludbreg is. Előbbi a Belosovci, majd a Tahy család rezidenciája volt, 1494-ben már Gorbonoki Istvánnak egy kastélya állt itt.<sup>110</sup> A Mátyás halála utáni esztendőkből idegen kezekbe került, majd újabb fellendülése a XVI. század elején következett be. 1506-ban említették először oppidumnak a települést, ahol 1513-ban hetvenöt telket vettek lajstromba. 1507-től tudunk az obszerváns ferencesek itteni működéséről, akiknek 1517-ben négy adózó és két pusztá telkük volt,<sup>111</sup> 1533 körül pedig itt temették el a szintén Gorbonokról származó Budor család András nevű tagját.<sup>112</sup>

Hasonló jelentőségű Ludbreg is.<sup>113</sup> A hatvan négyzetkilométer kiterjedésű uradalom központjának számító településen 1373-tól működtek konventuális ferencesek. Itt haladt át a Körösről és Kaproncáról Varasd felé vezető országút, és talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1418-ban vasárnapi hetipiac tartására kapott engedélyt. Mivel a környéken más mezőváros nem volt — Raszinyakeresztúr csak 1502-től szerepel oppidumként a forrásokban — a vármegye északnyugati régiójának legfontosabb településének számított. 1421-ben a Ludbregi családnak egy kastélya állt itt.<sup>114</sup> 1461-től oppidum, három évvel később a Túróci család kezébe került. Az uradalom portáinak húsz százaléka feküdt mezővárosokban, ez inkább átlag alatti teljesítménynek számít.<sup>115</sup> 1510-ben Túróci Bernát varasdi

107 Ez talán a család számára oly fontos Szent Katalin oltár gondozására szolgált. 1507-ben ugyanis Pestenyei Gáspár fia Gergely a fehérvári konvent előtt tiltakozott az ellen, hogy Újlaki Lőrinc bizonyos Körös megyei birtokokat az orahovicei plébániatemplom Szent Katalin oltárának adományozott. MOL DL 94 313. Az Újlakiak vallásossága kapcsán érdemes lenne a Szent Lőrinc-hez és Szent Katalinhoz fűződő áhítatot vizsgálni.

108 *Popisi i obračuni*, 33.

109 Mivel a két alapító már hosszú ideje megölte, így nem valószínű, hogy a férjek elvesztése szerepelt volna a motivációk között.

110 MOL DF 268 262.

111 1292-ben konventuálisok telepedtek itt le, az 1552-ig folyamatos működésükre azonban nincsen írásos forrás. *Cvekan*, 1990. 23–35. p., *Karácsonyi I.* 173–174. p., *Popisi i obračuni*, 104. p.

112 *Laszowski*, 1934. 50–57. p. A Budorokra lásd: *Pálffy*, 2002.

113 *Adamček*, 1983. 81–85. p.

114 MOL DL 101 712.

115 *Adamček*, 1980. 182. p.

ispán és Mangui Antal ferences szerzetes, teológiai professzor elérték, hogy a Szentháromság és a Szűz Mária plébániatemplom is száz napos búcsúban részesüljön.<sup>116</sup> Előbbi már az 1420-as évektől búcsújáráhelynek számított, X. Leó pápa pedig 1512-ben elismerte az itteni Szent Vér relikviáinak valódiságát.<sup>117</sup> Mindez nagyban megnövelte a város jelentőségét, hiszen az ötvenhat adózó portával és a százhatvanhat telkes uradalommal inkább a közepes birtokok közé tartozott.<sup>118</sup> Ludbreg tehát búcsújáró központként tett szert a vármegye települései között nagyobb jelentőségre.

Ágostonos rendháza<sup>119</sup> miatt a fontosabb települések közé számolom Velikét (Kraljeva Velika) is. A város a róla elnevezett uradalom központja volt, már 1427-ben oppidumnak nevezik a források. A XVI. század elejére már megkülönböztették Ó- és Újvelikét,<sup>120</sup> utóbbi területén kastély állt. Ez kezdetben a király kezében volt, majd a Maróti családhoz került. Alattuk hoztak létre ispotályt a városban 1443-ban. A század végén az Egervári, majd a Kanizsai család birtoka volt, 1507-ben hetvenöt portát írtak itt össze. Az uradalmon belül átlagban a lakosok harmada számított mezővárosi polgárnak, ez kifejezetten jónak mondható,<sup>121</sup> és György, a Szent Kereszt templom plébánosa 1492-ben eljutott Rómába is.<sup>122</sup>

Bár nem volt uradalmi központ, mérete és a közelben álló ágostonos kolostora miatt Pekerszerdahely (Sredjani Donji) is kiemelendő.<sup>123</sup> A Maróti majd Kanizsai birtokon már valamikor 1460 előtt megtelepedtek a szerzetesek, az oppidum rangot 1476-ban nyerte el a település. 1495-ben harmincöt adózó portája volt az ágostonosoknak, öt a plébánosnak, és száztizenöt a nagybirtokosnak.<sup>124</sup> Lélekszámát tekintve tehát Monoszló mögött, Ivánccsal együtt a vármegye legnépesebb oppidumának számított.

A vallásos intézmények megléte miatt még idesorolhatjuk Monoszlót (Moslavina) és Vasmegyericét (Medjurić). Ezek, bár kolostorral nem rendelkeztek,

---

116 MOL DL 101 807–101 808.

117 MOL DL 101 810.

118 *Popisi i obračuni*, 94. p.

119 *Romhányi*, 2005. 97. p.

120 Oppidum Novum Velike, Oppidum Antiquum Velike. *Popisi i obračuni*, 29. p., *Adamček*, 1980. 172. p.

121 *Adamček*, 1980. 182. p.

122 *LC*, 1889. 15. p.

123 A XVI. században készült összeírás Peker néven említi a rendházat. *Romhányi*, 2005. 96. p.

124 *Popisi i obračuni*, 9. p.

mindkettőben működött ispotály. A hatalmas uradalom központjának számító Monoszló kétszázötven adózó portájával a vármegye legnépesebb településének számított.<sup>125</sup> A Csupor, majd az Erdődy család kezében levő településen kastély is épült, 1493-ban pedig országos vásárra kapott engedélyt. Plébániatemploma mellett egy újabb is épült a XVI. század elején a Mindenszentek tiszteletére.<sup>126</sup> A 4,5 kilométer távolságban fekvő váraljai ferences kolostor valószínűleg valamilyen formában bekapcsolódott a település vallási életébe. A távolság azonban jelzi, hogy Monoszló esetében a kolduló rendek nem játszottak komoly szerepet a városi fejlődésben. Vasmegyericse (Medjuric) egy gazdag uradalom központja volt, a közelében feküdt Pekerszerdahely és Miholc (Gaj kod Pakraca) is. Emiatt az uradalom lakosainak negyvenöt százaléka mondhatta magát mezővárosi lakosnak. Ennek ellenére viszonylag későn, 1476-ban nevezték először oppidumnak. Ekkor már Drágffy Bertalan tulajdonába került, az ő idejében rendszeresen tartottak itt tartományi gyűléseket, 1474 és 1496 között öt alkalommal.<sup>127</sup> Az ispotály vezetőjének 1507-ben négy telkét írták össze, míg az egész városban negyvenhárom adózó portát regisztráltak.<sup>128</sup>

További három települést sorolhatunk a megye jelentősebb városai közé. A Batthyány család kezébe kerülő Újudvar (Novi Dvor) városában hetipiac és vám is volt. Az 1477-től oppidumnak nevezett településen 1507-ben hatvanöt adózó portát írtak össze, ezzel a lista első felébe számít. Izdenc falai között szintén tartottak szlavón nemesi gyűlést,<sup>129</sup> emellett az uradalmi központban hetipiac is működött. A polgárosodás jeleként két fő iratkozott be a bécsi egyetemre,<sup>130</sup> és sokat nyom a latban, hogy az uradalomban élők negyven százaléka lakott mezővárosban.<sup>131</sup> A XVI. századra a Báthori család kezébe kerülő száztizenhárom adózó porta tekintélyes súlyt biztosított a településnek.<sup>132</sup> Hozzá képest a szentléleki uradalomban álló Szentlélek (Sveti Duh, Duhova) hetvenegy telke szerénynek számított, ám a Kasztellánffy család rezidenciájaként mégis rangot

---

125 *Popisi i obračuni*, 24. p.

126 1513. „*Plebani Omnium Sanctorum ad Monozlo*” hat adózó portája volt. *Popisi i obračuni*, 55. p.

127 *Pálosfalvi*, 303. p.

128 *Popisi i obračuni*, 29. p.

129 *Laszowski*, 1916. 81–87.

130 *Kubinyi*, 1971. 72. p.

131 *Adamček*, 1980. 182. p.

132 *Popisi i obračuni*, 134. p.

szerzett magának település, amelyet 1489-től említenek oppidumként a források. 1468-ból ismerjük a várnagyot,<sup>133</sup> de a kastélyra csak 1487-ből találtam adatot.<sup>134</sup>

A kilencven településből tehát ez a tizenöt vált ki, és tett szert egyre nagyobb szerepre a megye gazdasági életében. Mind a tizenöt településen volt vár vagy kastély, a világi kézben levő városok mindegyike uradalmi központ és több esetben rezidencia is volt. Csázma illetve Ivánc rangját a domonkos illetve ferences kolostor emelte. A világi kézen levő birtokok közül kiemelkedett Kapronca, rajta kívül pedig további három város, Atyina, Ludbreg, Gorbonok büszkélkedhetett ferences kolostorral. A legfejlettebb tizenöt településből öt esetben találunk ferenceseket. Csázmán a domonkosok miatt még beszélhetünk koldulórendi hatásról, Velikén és Szerdahelyen az ágostonosok hatását is beszámíthatjuk, ám hét oppidumnál nem beszélhetünk ilyenről. A vármegye mezővárosi fejlődésére tehát csak mérsékelt hatással voltak a ferences rendházak.

Érdekes az adatok mögé nézni. Vizsgáljuk meg, hogy a vármegye mezővárosainak száma mennyire függ össze a ferences rendházak terjedésével. Fügedi Erik szerint az obszervánsok terjeszkedése egybeesik a mezővárosok tömeges megjelenésével.<sup>135</sup> Ez Körös megyében a XV. század utolsó harmadára és a XVI. század elejére esik. 1400-ban öt,<sup>136</sup> 1460-ban huszonnégy,<sup>137</sup> 1526-ban pedig kilencven mezővárost ismerünk.<sup>138</sup> Igazolva Fügedi állítását, az összes mezőváros hetvenhárom százalékáról tehát ebből az időből van az első adatunk. Ezen települések közül a XIV. században Ludbregban és Kaproncán alapítottak konventuális ferences kolostort. Ezek után hosszú szünet következett, majd a XV–XVI. század fordulóján Gorbonok, Atyina és az egyházi birtok Ivánc területére költöztek ferencesek. Fügedi szerint a XV. század végén legalább minden tizedik mezővárosban működött kolduló rendi kolostor.<sup>139</sup> Körös megyében azonban ennél jóval rosszabb az arány, hiszen Csázmával együtt is csupán minden tizenharmadik településre jut egy rendház.

Még ennél is érdekesebb a helyzet, ha csak a vármegye északkeleti járásába tartozó 16 oppidumot vizsgáljuk. Idetartozik Atyina mellett Bezőcszentgyörgy

---

133 MOL DL 100 773.

134 MOL DL 101 039.

135 Fügedi, 1981. 83–84. p

136 Lásd első térkép.

137 Lásd második térkép.

138 Lásd harmadik térkép.

139 Fügedi, 1981. 84–85. p.

(Bačevac), Berzöce (Brezovica), Ivánc (Ivanac), Szalatnok (Podravska Slatina), Szentmiklós (Mikleus), Darnóc (Slatinski Drenovac), Raholca (Orahovica), Jalseva (Jošava), északkeleten pedig Villyó (Viljevo), Szentmihály (Donji Mihojlac), Janevc (Jenjevci), Szentgyörgy (Sveti Đurađ), Marjanc (Marjanci) és Gersigorjanc. Ezek közül Darnócot leszámítva mindegyik 1470 után szerezte meg ezt a rangot, de közülük egyedül Atyinán telepedtek le a ferencesek és beginák. Az egész térségben nincsen tudomásunk más rendházról. Ez mindenképp kiemeli Atyina jelentőségét, de azt is hozzá kell tenni, hogy a város gazdasági súlyáról sajnos semmilyen adattal nem rendelkezünk. Sem vámról, sem országos vásárról nem tudunk, a térségben csak Szentmihályon és Darnócon volt biztosan hetipiac.<sup>140</sup> Ehhez hozzávehetjük, hogy a mezővárosi lakosság aránya is rendkívül alacsony. Amíg Podravska Slatina uradalmában ez negyvenkét százalék volt, addig Atyinán tizenhárom, Berzócén pedig mindössze hét százalék.<sup>141</sup> Ez az országos húsz százalékos arányhoz képest is kevés,<sup>142</sup> így joggal gyanakodhatunk, hogy nem a település városias jellege vonzotta ide a szerzeteseket.

A Magyar Királyságban nem csak városokban alapítottak ferences kolostorokat, ezzel valójában meg is dőlt a francia történetírásban megszülető tézis. Körös megyében négy olyan rendházról tudunk, amelyek falvakban működtek. Váralján (Jelenska)<sup>143</sup> és a köznemesi birtok Szentlászlón (Podbor, ma Daruvar része) 1460-ban,<sup>144</sup> a Szemcsei családhoz tartozó Szencsén (Novska) — itt konventuálisok — és Remetincen pedig 1516-ban alapítottak rendházat.<sup>145</sup> Az első Monoszló közelében, a második Dobrakucsa közelében, néhány kilométerre Héviz (Daruvar), Csütörtökhely (Daruvar Donji) és Dimicskfölde (Ljudevito Selo) oppidumoktól állt, Szencse tíz-tíz kilométerre feküdt Szencseszentdemetertől és Szombathelytől, míg Remetinc Magyarlak (Madžarevo) szomszédságában állt. Váralját a Csupor család, Szentlászlót a Nelepeciek, Remetincet pedig a Batthyányak alapították, Szencsére gyaníthatóan a névadó család hívta be ferenceseket. Mindegyiknél kimutatható a földesúri akarat, létüket tehát ennek, és nem a település fejlettségének köszönhették.

---

140 Engel, 2001.

141 Adamček, 1980. 182–183. p.

142 Fügedi, 1981. 79. p.

143 Karácsonyi II. 119–121. p.

144 Karácsonyi II. 174–175. p.

145 Karácsonyi II. 143–145. p.



Atyina esetében a település jelentőségét szintén a földesúri rezidencia biztosította. Miután Raholca 1494-ben komoly károkat szenvedett, az Újlaki családnak ez lehetett az itteni központja. Az ide telepített ferencesek valójában a nemzetségi monostorok feladatait vették át, családi temetkezőhelyek lettek,<sup>146</sup> a szerzetesek pedig a családtagok lelki üdvéért feleltek. A főúri rezidenciák spirituális igényei hívták tehát életre a ferences rendházak jelentős részét, és számukra épültek a várkápolnák, amelyek fontos bizonyítékai egy-egy kastély állandóan lakott voltára.<sup>147</sup> A kolostor templomának építészeti megoldásai is azt támasztják alá, hogy a megrendelőnek a család számított.<sup>148</sup> Gótikus formái az újlaki (Ilok)<sup>149</sup> és a visegrádi ferences templomokkal mutatnak hasonlóságot, sőt elképzelhető, hogy párhuzamait cseh területen is megtalálhatjuk.<sup>150</sup>

Atyina példája arra világít rá, hogy a ferences kolostorok alapításában fontos szerep jutott a földesúri akaratnak. Erre Fügedi Erik már rámutatott, amikor azt írta a ferencesekkel kapcsolatban, hogy *„terjeszkedésük fénykora a mezővárosok tömeges megjelenésével esik egybe, s talán ez is egyik oka annak, hogy az új kolostorok többsége mégis mezővárosban alakult ki, amiben nyilván a földesuraknak mint alapítóknak is megvolt a maguk szerepe.”* A hangsúly azonban nem mindegy. Körös vármegye várostörténetéből az derül ki, hogy a mezővárosi fejlődés is sok esetben földesúri akarat nyomán ment végbe, ezért itt nem beszélhetünk a földesúrtól független városfejlődésről. A megye más városaihoz hasonlóan Atyina is a földesúr jelenlétének köszönhette súlyát. Talán emiatt nem vett részt az itteni parasztság a Dózsa-féle parasztháborúban.<sup>151</sup> Pedig az oppidumok nagy száma alapján ez elvárható lett volna. Atyina példája komoly tanulsággal szolgál: Körös vármegye városiasodásában nem a polgárosodás, hanem a földesúri akarat volt a meghatározó, és a ferences kolostorok alapításában is inkább az arisztokraták vallásossága játszott közre.

---

146 Fügedi, 1981. 70–71. p.

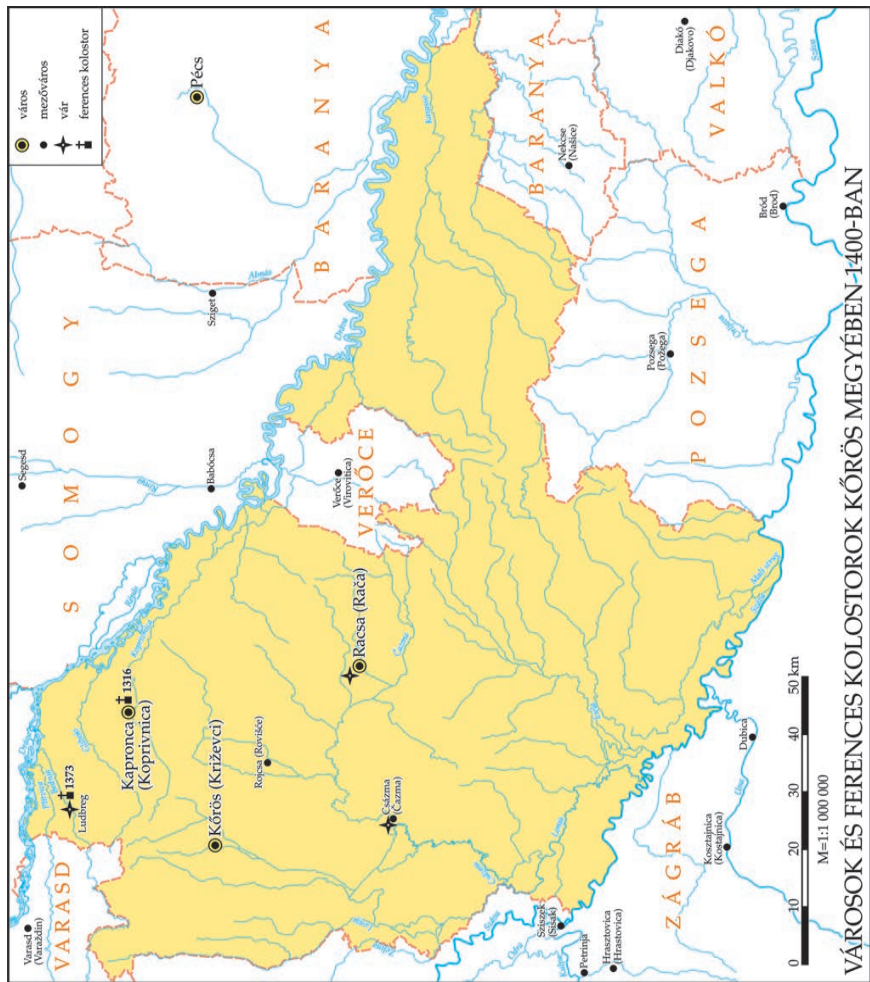
147 Horváth, 2009. 63–86. p. A szlavóniai várkápolnákra: Horvat, 1999.

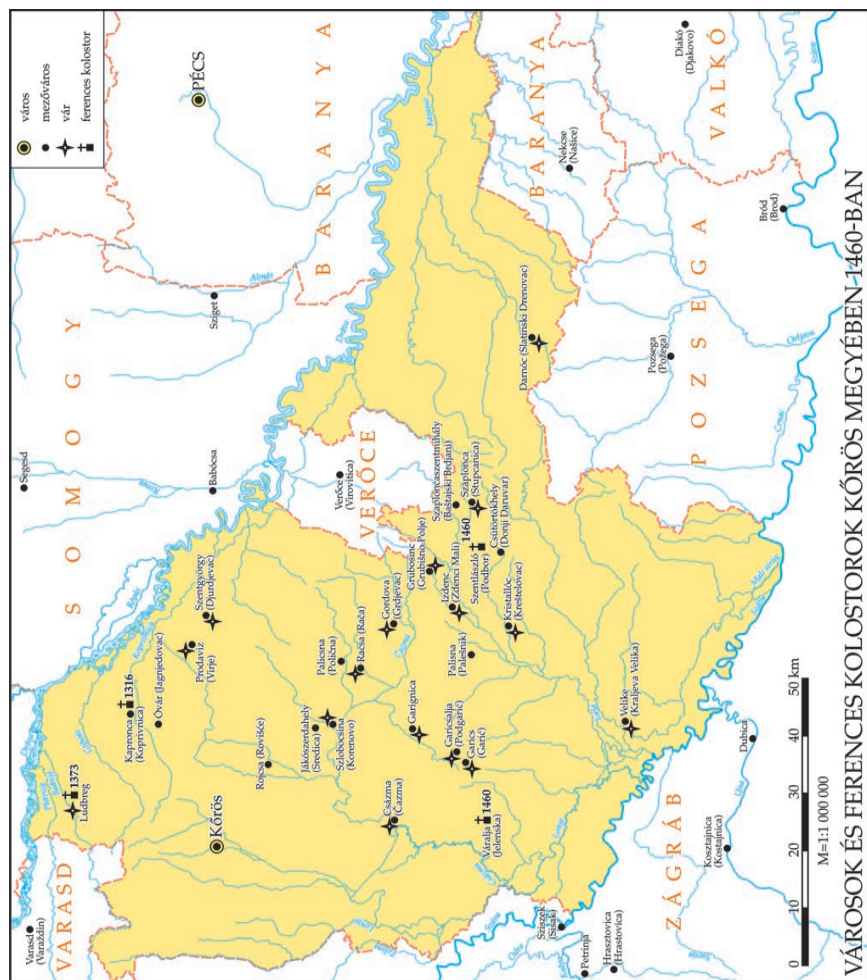
148 Minderről összefoglalóan: Buzás, 2000. 516–517.

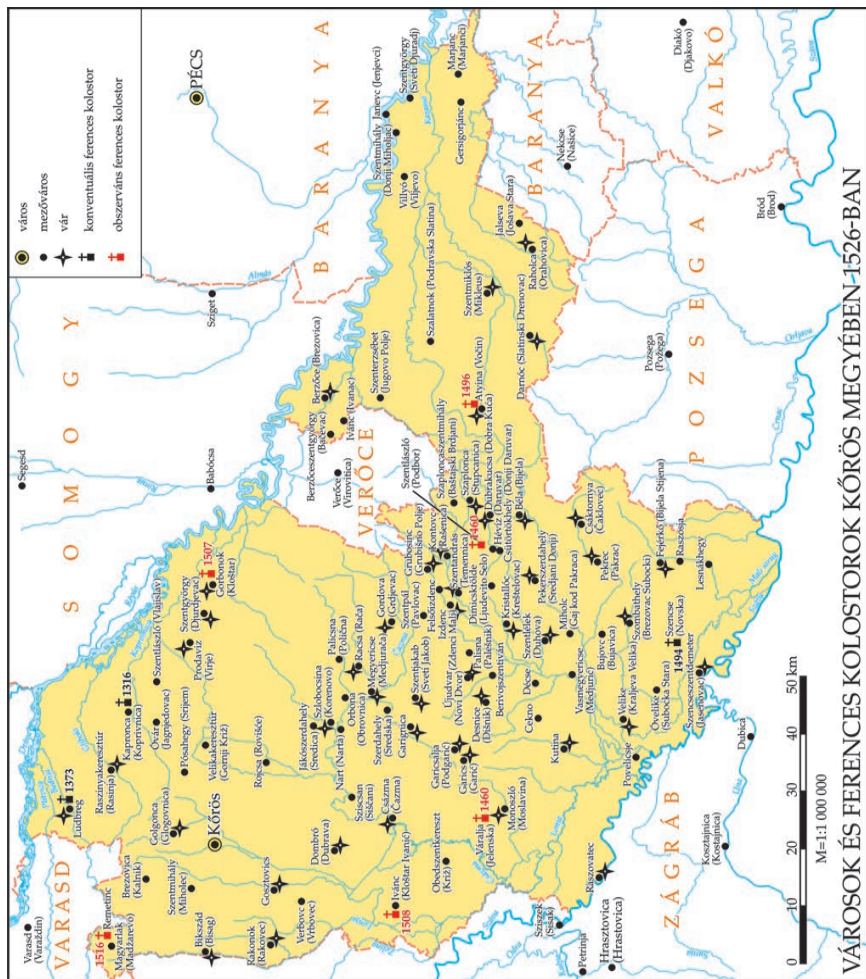
149 Samaržija, 2000.

150 Horvat, 1971. 18. p.; Buzás, 2000.

151 MRH, 1979.







**Kiadatlan források**

MOL	Magyar Országos Levéltár
DF	Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL	Diplomatikai Levéltár

**Kiadott források**

<i>Fermendžin</i> , 1892	<i>Eusebius Fermendžin</i> : Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752. Zagrabiae, 1892.
<i>Istvánffy</i> , 2001	Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/1. 1-12. könyv. Sajtó alá rendezte Benits Péter. (Történelmi források I.) Budapest, 2001.
<i>Iványi</i> , 1942	<i>Iványi Béla</i> : A körmendi levéltár Memorabiliái. (= Körmendi Füzetek 2.) Körmend, 1942.
<i>Laszowski</i> , 1916	<i>Emilij Laszowski</i> : Zaključci hrvatskoga sabora u Zdencima od 20. januara 1478. pogledom na obranu Hrvatske od Turaka. Vjesnik kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga Zemaljskoga Arkiva 18. (1916) 81–87. p.
<i>Laszowski</i> , 1934	<i>Emilij Laszowski</i> : Oporuka Andrije Budora od Budrovca g.1529. Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu VI. (1934) 50–57. p.
<i>LC</i> , 1898	Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe. A Római Szentlélek-társulat anyakönyve 1446–1523. Kiadja: Bunyitay Vince. (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. I/5.) Budapest, 1889.

- MRH*, 1979      *Monumenta rusticorum* in Hungaria rebellium anno MDXIV. Kiadja: Fekete Nagy Antal — Kenéz Viktor — Solymosi László. Budapest, 1979.
- Popisi i obračuni*      *Josip Adamček — Ivan Kampuš*: Popisi i obračuni porezau Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću. (Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, izvori za hrvatsku povijst 3.) Zagreb, 1976.
- Šišić*, 1912      *Ferdo Šišić*: Hrvatski saborski spisi /Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga prva: Od godine 1526. do godine 1536. (MSHSM XXXI.) Zagreb, 1912.
- Šišić*, 1915      *Ferdo Šišić*: Hrvatski saborski spisi /Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga. Knjiga druga: Od godine 1537. do godine 1557. Dodatak 1526-1539. (MSHSM XXXVI.) Zagreb, 1915.
- Tkalčić*, 1896      *Ivan Tkalčić*: Monumenta Historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Vol. III. Zagreb, 1896.

### Felhasznált irodalom

- Adamček*, 1980      *Josip Adamček*: Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća. Zagreb, 1980.
- Adamček*, 1983      *Josip Adamček*: Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma. In: Ludbreg. Gl. Ured. Vlado Mađarić. Ludbreg, 1983. 81–122. p.
- Andrić*, 2000      *Stanko Andrić*: Voćin u srednjem vijeku. In: Povijesna i kulturna baština Voćina. Pripemila i uredila Dragica Šuvak, Slatina, 2000. 97–109. p.
- Budak*, 1992      *Neven Budak*: Križevci u srednjem vijeku. In: Historijski Zbornik, 45. (1992) 169 — 178. p.



- Buzás* 2000 *Buzás Gergely*: Az újlaki Városi Múzeum középkori kőfaragványai: In: Középkori Dél-Alföld és Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000. 501–522. p.
- Cvekan*, 1990 *Paškal Cvekan*: Od Gorbonuka do Kloštra Podravske: povijesno-kulturni prikaz povodom 700. godina dolaska franjevacu u Gorbonuk. Virovitica, 1990.
- Csánki*, 1893 *Csánki Dezső*: Körösmegye a XV. században. Budapest, 1893.
- Čazma*, 1979 Čazma u prošlosti i danas 1226–1976. Zbornik. Radova čitanih na simpoziju o 750. obljetnici osnivanja Čazme održanom u Čazmi studenoga 1976, Čazma, 1979.
- Csukovits*, 2000 *Csukovits Enikő*: A római Szentlélek-társulat magyar tagjai. In: Századok, 134. (2000) 1. sz. 211–244. p.
- Dobronić*, 1987 *Lelja Dobronić*: Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj. In: Croatia Christiana Periodica, 20. (1987) 1–25. p.
- Engel*, 2001 *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén. CD-ROM. Budapest, 2001.
- Fáy*, 2012 *Fáy Zoltán*: Egy középkori könyvtár hétköznapijai. A letöltés helye: [http://mandarchiv.hu/cikk/223/Egy\\_kozepkori\\_konyvtar\\_Hetkoznapjai](http://mandarchiv.hu/cikk/223/Egy_kozepkori_konyvtar_Hetkoznapjai) (a letöltés dátuma: 2012. június 20.)
- Fedeles*, 2011 *Fedeles Tamás*: Egy középkori főúri család vallásossága. Az Újlakiak példája. In: Századok, 145. (2011) 2. sz. 377–419. p.
- Fügedi*, 1981 *Fügedi Erik*: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. In: Uő: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest, 1981. 57–89. p.

- Guzsik*, 2003                      *Guzsik Tamás*: A pálos rend építésze a középkori Magyarországon. Budapest, 2003.
- Hervay*, 1984                      *Hervay Ferenc*: A pálos rend elterjedése. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva — Fügedi Erik — Makkai Ferenc. Budapest, 1984. 159–173. p.
- Horvat*, 1971                      *Anđela Horvat*: Novi pogledi na gotičku crkvu u Voćinu. In: Rad JAZU, 360. (1971) 13–18. p.
- Horvat*, 1999                      *Zorislav Horvat*: Kapele u burgovima 13.-15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj. In: Prostor, 7. (1999) 181–198. p.
- Horváth*, 2009                      *Horváth Richárd*: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. In: Honoris Causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk: Neumann Tibor és Rácz György. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 40.) Budapest — Piliscsaba, 2009. 63–105. p.
- Karácsonyi I–II.*                      *Karácsonyi János*: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, I. Budapest, 1922., II. kötet. Budapest, 1924.
- Kubinyi*, 1971                      *Kubinyi András*: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. In: Településtudományi Közlemények 23. (1971) 58–78. p.
- Kubinyi*, 1989                      *Kubinyi András*: Főúri rezidenciák a középkor végén. In: A Dunántúl településtörténete, VII. Szerk. Somfai Balázs. Veszprém, 1989. 87–93. p.
- Kubinyi*, 1997                      *Kubinyi András*: A magyar királyság népessége a 15. század végén. In: Magyarország történeti demográfiája (896–1995) Millecentenáriumi előadások. Szerkesztette Kovacsics József. Budapest, 1997. 93–110. p.



- Kubinyi, 2001* *Kubinyi András*: Pécs gazdasági jelentősége és városiassága a késő-középkorban. In: Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon. Szerk. Font Márta. (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) Pécs, 2001. 43–53. p.
- Kubinyi, 2004* *Kubinyi András*: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. In: Történelmi Szemle, 46. (2004) 1-2. sz. 1–31. p.
- Mályusz, 1945* *Mályusz Elemér*: A pálos rend a középkor végén. Egyháztörténet 3 (1945) 1–65. p.
- Neumann, 2006* *Neumann Tibor*: A Korlátóviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a XV–XVI. században. Piliscsaba, 2006.
- Paulina, 1989* Kultura paulina u Hrvatskoj 1244–1786. Slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, umjetnički obrt, književnost, glazba, prosvjeta, ljekarstvo, gospodarstvo. Ured. Đurđica Cvitanović et alii. Zagreb, 1989.
- Pavleš, 2001* *Ranko Pavleš*: Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo. Povijest, topografija, organizacija. Koprivnica, 2001.
- Pálffy, 2002* *Pálffy Géza*: Egy szlavóniai köznemesi família két ország szolgálatában: a budróci Budor család a XV–XVIII. században. In: Hadtörténelmi Közlemények, 115. (2002) 4. sz. 923–1007. p.
- Pálosfalvi, 2007* *Pálosfalvi Tamás*: Grebeni Hermanfi László alnádor. I. közlemény. In: Századok, 141 (2007) 4. sz. 843–877. p.
- Pálosfalvi, 2008* *Pálosfalvi Tamás*: Grebeni Hermanfi László alnádor. II. rész. In: Századok, 142. (2008) 2. sz. 267–313. p.

- Pálosok*, 2006 Pálosok. Szerk. Aczél László Zsongor — Legeza László — Szacsvey Péter — Török József. Budapest, 2006.
- Regan*, 2011 *Krešimir Regan*: Plemički grad Garić. In: Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, br. 4. (2011) 15–62.
- Romhányi*, 2000 *Romhányi Beatrix*: Kolostorok és társaskáptalanok Magyarországon. Budapest, 2000.
- Romhányi*, 2005 *Romhányi Beatrix*: Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon. In: Aetas, 20. (2005) 4. sz. 91–101. p.
- Samaržija*, 2000 *Diana Vukičević Samaržija*: A középkori Újlak és műemlékei. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000. 475–501. p.
- Šuvak*, 2000 Povijesna i kulturna baština Voćina. Pripemila i uredila Dragica Šuvak, Slatina, 2000.
- Šuvak*, 2005 Voćin. Novi prilozi za povijesnu i kulturnu baštinu. Urednica: Dragica Šuvak, Slatina, 2005.
- Szakály*, 1996 *Szakály Ferenc*: Pécs török uralom alá kerülésének történetéhez. In: In Memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerkesztette Lengvári István, Pécs, 1996. 149–165. p.
- Szende*, 2008 *Szende Katalin*: Kubinyi András, a várostörténész. In: Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv III. Budapest, 2008. 15–39. p.
- Urbán*, 2009 *Urbán Máté*: Pálos zárandokhelyek a késő középkori Magyarországon. In: Vallástudományi Szemle, 5. (2009) 1. sz. 63–85. p.
- Varga*, 2008 *Varga Szabolcs*: Zágráb szerepe a magyarországi városhálózatban a késő középkorban. In: Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv III. Budapest, 2008. 249–275. p.

# CSÍZI ISTVÁN

## MAGYAR ARISZTOKRATA NŐK CÍMERHASZNÁLATA A XVI–XVII. SZÁZADBAN

### A nők címerviselése Nyugat-Európában

A középkorból eredő felfogás szerint a nők a férfiakhoz képest nem számítottak teljes jogú személyeknek, születésüktől kezdve atyai, házasságuk esetén férji (adott esetben gyámi, stb.) felügyelet alatt álltak. Ebből következően a címernyeréshez és -viseléshez kapcsolódó jogok és kötelezettségek elsősorban a férfiakhoz kapcsolódtak. Noha a nők több tekintetben hátrányos jogi helyzetben voltak a férfiakhoz képest, ugyanúgy adhattak ki magánokiratokat, — idővel saját pecsétjük alatt, mely pecsétek címet hordoztak. Kérdés azonban, hogy milyen?

A címertani szakirodalom fő vonalaiban már feltárta a nők címerhasználatát, rámutatva — elsősorban nyugat-európai és középkori példákon — annak sajátosságaira. Nők címereire már a XII. századból van példa, a címerek történetének e kezdeti idejében apjuk, vagy férjük címerpajzsát viselték.<sup>1</sup> Azonban már a következő században megjelentek a kimondottan női pecsétek, mégpedig többnyire heraldikai elem nélkül, amelyeken álló, vagy térdelő női alakok láthatóak, ha címer fordul elő, akkor az csak az ellenpecséten található.<sup>2</sup> A későbbi századokban a nők által használt címeres pecséteken továbbra is a házastárs, vagy az apa címere fordult elő, leggyakrabban külön pajzsos, vagy helyhiány esetén ugyanazon. Néha egy harmadik pajzs is szerepelt, amely az anyáé, vagy a hűbérbirtoké volt. Több pajzs alkalmazása esetén a díszhelyen a férj pajzsa volt, de a középkorban, akárcsak később, számos változat fordult elő. Azon területeken, ahol nem a száli örökösödési sorrend, tehát a tisztán apai leszármazás volt érvényben (Franciaország), hanem nőági örökösödés is (Anglia, Kasztília) ott a női címerviselés is gyakoribbnak mutatkozik.<sup>3</sup>

---

1 *Hildebrandt, Adolf Matthias*: Wappenfibel: Handbuch der Heraldik. Neustadt an der Aisch, 2002<sup>19</sup>. 153. p., *Galbreath, Donald L. – Jéquier, Léon*: Lehrbuch der Heraldik. München, 1977. (a továbbiakban: *Galbreath, – Jéquier*, 1977.) Uo.

2 Uo., 230. p., továbbá *Nyáry Albert*: A heraldika vezérfonala. Bp., 1886. (a továbbiakban: *Nyáry*, 1886.) 216–217. pp.

3 *Neubecker, Otto*: Heraldik. Wappen, ihr Ursprung und Wert. Frankfurt am Main, 2002<sup>2</sup>. (a továbbiakban: *Neubecker*, 2002.) 234. p.

A középkor vége, illetve a XVI. század jelentős formabeli módosulást hozott e téren, ekkor terjedt el — különösen Franciaországban, Németalföldön és a Rajna vidékén — a rutapajzs használata nők esetében, illetőleg előfordult az is, hogy speciálisan csak özvegyet, vagy hajadont jelentett ez a pajzsforma.<sup>4</sup>

A másik fontos változás, hogy a házasszonyok esetében ekkor vált általánossá, hogy címerükként férjük és apjuk (saját családjuk) címerét viselték osztott címerpajzsban, vagy két ugyanolyan pajzsban házassági címerként. Az utóbbi esetben alkalmazták az ún. „szeretetsomó”-t, mint külső dísz, amely szimbolikusan és plasztikusan kifejezte az összeköttetést.

A házassági címer<sup>5</sup> megjelenése szerint két címerpajzs egymás mellé helyezése volt egyenes, vagy egymásnak dőlő formában, heraldikai jobb oldalon a férj, heraldikai bal oldalon a nő címerével, úgy, hogy a férj címere minden részében a nőé felé fordult, a heraldikai udvariasságnak való megfelelésként.<sup>6</sup> A női címerek sisakdísz általában nem viseltek, házassági címereknél viszont előfordult, hogy mindkét címer egy sisak, ti. a férjé alatt található. (Az önmagára tekintés szabálya másfajta kettős címereket is eredményezett, amelyek azonban nem házassági címerek.)

A fentiek szerint a nők családi állapotát ugyan igyekeztek heraldikai elemekkel is kifejezésre juttatni, általános szabály nem alakult ki. Gyakoriságát tekintve a rutapajzs és a házassági címer azonban ténylegesen meghatározó volt a XVI–XVII. század folyamán.

Az itt írtakból az is szembetűnő, hogy a női címer, vagy inkább a nők által használt címerek önmagukban címerváltozatokat jelentettek, amelyeket egyének egy meghatározott — bizonytalan hosszúságú — életszakaszban használtak, használhattak.

---

4 *Galbreath – Jéquier; 1977. 231. p.*

5 A szakirodalom egy része ennek jelölésére használja az „Alliance-wappen” fogalmát, melyet a magyar szakirodalom is leginkább ebben a jelentésben vett át, — legalábbis „szövetség-címer” fogalmával a honi szakmunkákban nem találkozni. Egyes szerzők viszont ennél tágabban, minden szövetséget, valamilyen összeköttetést kifejező összetett címerre értik, így például az uralkodók címereire, különösen perszónálunió esetén, ld. *Neubecker; 2002. 234. p.*

6 Sajátságos, hogy noha a férfi címere van előkelőbb helyen, mégis megváltozik — ha csak irányára nézve is — a házassági címerekben.

### **Források és tendenciák a magyarországi gyakorlatban**

A magyar arisztokrata családok női tagjai címereivel leggyakrabban címeres pecsétken találkozhatunk, emellett minden olyan tárgyon, amely egyáltalán címert hordozhatott az adott korszakban, számolhatunk a címerek feltűnésével, csak jóval ritkábban, mint a férfiak körében. Egyes források, forráscsoportok esetében ugyanakkor kisebb a valószínűsége annak, hogy a családi címer egy női családtaghoz kapcsolódik. Női halotti címert ugyan ismerünk a korszakból,<sup>7</sup> egy nő temetésekor használt tárgyak között azonban nem számolhatunk olyanokkal, amelyek egy férfi elhunytakor általában jelen voltak, és feltételezték a címeres díszítést (halotti zászló, mortuárium ló takarója, stb.). De szűkíti a források körét az is, hogy például az epitáfiumcímerek szorosan kapcsolódtak a vitézi kultuszhoz, lévén, hogy a temetésekor vitt fegyverek, vagy azok másolatainak kompozíciója vette magát a címert körbe. A nők possessor, mecénási tevékenysége is korlátozottabb volt, illetve leginkább csak férjükkel együtt lett megjelenítve. A szerepek megoszlásából következett, hogy például a könyvgyűjtés, és így címeres ex libris készítése is a családok férfi tagjaira volt elsősorban jellemző (bár igaz, hogy magyarországi viszonylatban ez így is csak a XVIII. századtól válik jelentőssé).

A XVI. századtól az íráshasználat egyre jelentősebb elterjedésével az iratokra helyezett címeres emlékek gyakorisága is megnőtt. Elsősorban a levelezésnek, illetve — főként özvegyek, házastársak esetében — különböző magánjogi, közéleti, illetve földesúri jogokhoz kapcsolódóan keletkezett iratoknak köszönhetően hitelesítő és záró funkcióban számos címeres pecsét maradt fenn nőktől is. Az iratok fennmaradását, illetve már keletkezésük gyakoriságát tekintve az arisztokrácia tagjai szolgáltatják a legtöbb forrást.

A címeres pecsétek nagy száma mintegy legitimizálja a rajtuk szereplő címert, de az egyedi címeres emlékek is tanulságosak lehetnek, arról árulkodnak ugyanis, hogy miként gondolták kifejezni a nőt, házastársat a heraldika nyelvén kiemelt esetekben.

Mint a szakirodalom áttekintéséből is kiviláglott, bizonyos területeken idővel kialakult a nők címere megkülönböztetésének formája, ami elsősorban a rutapajzs használatát jelentette. Amennyiben nem erről van szó, és nem is

---

7 Bethlen Farkas felesége, Ostrosith Borbála halotti címerét ld. *Baják László: A Magyar Nemzeti Múzeum címeres halotti emlékei*. Bp., 2007. (Bibliotheca Humanitatis Historica XIX.) 45–46. pp., 110. p. 4. kép.

két címerpajzs egymás mellé helyezéséről, úgy — bármilyen esetben — csak a címert kísérő egyéb, elsősorban írásos információkból tudható meg a címer tulajdonosának kiléte, azaz, hogy a családi címet melyik családtag használta. Ez különösen a pecsétanyag vizsgálatok fontos tudnivaló. A korabeli gyakorlatot kicsit is ismerve egyértelmű, hogy a levelek lezárására sokszor nem saját pecsétet használt az író, hanem azt, amelyik — olykor szó szerint — „kéznél volt”, így családtagok, vendéglátók, íródeákok, vagy a levélíró környezetében tartózkodó személyek egyikének pecsétnyomóját. Ez arra is utal, hogy az elsődleges hitelesítő az aláírás volt. A magánokiratokon persze ilyen nem fordulhatott elő, de ezek száma csekélyebb, mint a leveleké. A pecsétlenyomatok rongálódása, összeadódva a források fennmaradásának esetlegességével azt eredményezi, hogy csak azokat a címeres pecsétet lehet egyértelműen személyhez rendelni, amelyeket tulajdonosukkal a körirat, monogram is azonosít.

A magyarországi címerhasználatban a XVI–XVII. század folyamán az arisztokrata nők címerei háromféle formában jelennek meg. Legáltalánosabban a családi (apai) címer használata fordul elő, azt is mondhatnánk, hogy ez tekinthető a szabályszerűnek, sőt, jogszerűnek. A korszak elején, a Mohácsot megelőző évtizedekben még kimutatható ugyanis, hogy a férj címerét — a címereslevelekben szereplő rendelkezésekből következően — csak kifejezett királyi engedély alapján használhatta házastársuk.<sup>8</sup>

A második forma a férj címerével együtt való ábrázolás (házassági címer),<sup>9</sup> a harmadik pedig a feleség és a férj címerének közös pajzsban való egyesítése, amely a legritkábbnak mutatkozik. Az első két esetben a családi címer elsőbbségéről és állandóságáról van szó, míg a harmadik csoport esetei éppen ez ellen szólnak és lényeges heraldikai alapelveket fessegetnek. A címer egyik fontos tulajdonsága ugyanis az állandóság, az, hogy a családhoz, annak egészéhez köthető, és elvileg csak uralkodói adománnyal változtatható meg. A családon belüli egyéb viszonyok jelölésére a nyugati heraldikában kialakult a címertörés gyakorlata, amely a

---

8 *Ghyczy Pál*: Kanizsay Dorottya címereslevele 1519-ből. In: *Turul*, 46. (1932) 1–4. sz. 68–70. pp. 68. p. (a továbbiakban: *Ghyczy*, 1932.).

9 Bárczay Oszkár házassági címernek nevezi azon eseteket, amelyeknél valamely család címere a megadományozott feleségének címerével bővült (egy pajzsban) uralkodói adomány gyanánt, ld. *Bárczay*: A heraldika kézikönyve. Bp., 1897. 22. p. A fogalomnak ezen kiterjesztése azonban némiképp túlzó, talán nem véletlen, hogy Nyáry Albert „házassági frigy címernek” nevezi ugyanezt, ld. *Nyáry*, 1886. 143. p. A házasság nyilvánvalóan nagy szerepet játszott e címerek létrejöttében, de ezek akkor is családi címerek maradtak, a házassági címer hozzájuk képest egyéni és időleges és általában csak a feleség által használt volt.

legkitisztultabb formáját Angliában nyerte el. Magyarországon hasonló rendszer nem figyelhető meg, sohasem volt kétséges azonban, hogy egyes személyek, vagy akár családok ágai általában kisebb, ritkán nagyobb változtatásokkal használták családi címerüket. Ennek számos oka lehetett, igazán jelentős változás (mint például a pajzs felosztása) azonban csak királyi adományként jöhetett szóba. Ekkor azonban a család címere változott, újult meg, illetve bővült ki, több esetben az adományos édesanyjának címerével, tehát családi címerek végleges egyesítéséről volt szó, ellentétben azon ritka esetekkel, amelyekben csak egy adott személy (a feleség) viselt ilyen összetett címet. Arisztokrata férfiak címerhasználatában is nagyon kevés olyan eset van, amelynél arról lenne szó, hogy csupán egy személy változtatja meg jelentős mértékben címerét. Nők, mint feleségek családi állapotuk folytán azonban éppen ezen időszakban kezdtek el több-kevesebb szabályszerűséggel egyéni címerváltozatokat használni.

### Házassági címerek, vagy házastársak címerei?

A fentebb már bemutatott házassági címerek a XVII. században jelentek meg a magyar arisztokrata hölgyek pecsétjein, de a pecsétek mellett ilyen, vagy nagyon hasonló heraldikai megoldást még két másik forrástípusnál is találni, ezek az épületeken látható, általában építtetést, átépíttetést megörökítő domborművű emléktáblák és a sírkövek. Mindkét típus a művészettörténet és rokon tudományai területére (is) esik, ezért sem kapott kellő figyelmet a címertani kutatásokban, legalábbis, ami átfogó feldolgozásukat illeti. Talán ebből is következik, hogy helyenként még a címerek azonosításával is adós a szakirodalom. Pedig a három forrástípusnál való előfordulása a házassági címereknek három különböző okra vezethető vissza, ami érdekes fényt vet ennek az amúgy is sajátos címertípusnak a használatára.

A címeres pecséteken a XVII. század közepén jelenik meg ez a forma, és bár minden bizonnyal nyugat-európai mintát követ ebben a magyar gyakorlat és természetesen nem lehet kizárni, hogy külföldi házastársak használták először a házassági címereket, az első ilyen jellegű források mindkét részről magyar házaspárok nőtagjai esetében bukkantak fel. Elsőként Forgách Zsigmond és Batthyány Erzsébet,<sup>10</sup> majd a század közepe után Rákóczi László és nagymihályi

---

10 8 mm-es nyolcszögletű gyűrűspecsét, a harántirányban egymásnak döntött címerek felett az S[IGISMVNDVS] F[ORGACH] és B[ORBALA] B[ATTHYANY] monogramok láthatóak, felettük a pajzs-

Bánffy Erzsébet címere szerepel együtt az asszony pecsétjén.<sup>11</sup> A Rákóczi-család következő generációjában is előfordul házassági címer: Erdődy Györgyné Rákóczi Erzsébet pecsétjén a fent említett egymásnak döntött pajzsos formában láthatók az Erdődy és a Rákóczi családok címerei az 1670-es évektől.<sup>12</sup> További példák a század végétől sűrűsödnek,<sup>13</sup> de nagyarányú elterjedésükre csak a következő században kerül sor.

A férj és feleség címerének egymás mellé helyezése azonban már egy századdal korábban megjelent más jellegű tárgyakon, nevezetesen a síremlékeken.<sup>14</sup> Érdekes módon a szakirodalom szerint ezen sírok egy része csak a feleségé, van olyan, amelyikben a házaspár nyugszik, és olyan is, amely elvileg csak a férj sírhelye. Az első ilyen síremlékek a Thurzó család tagjaihoz köthetők: az 1543-ban elhunyt Thurzó Elek sírján tűnik fel második felesége, kevéndi Székely Magdolna címere. Az elrendezés szabályszerű házassági címet mutat: heraldikai jobb oldalon a Thurzó-címer heraldikai baloldalra fordult alakokkal, baloldalon pedig a Székely család angyal által tartott címere jobbra fordulva.<sup>15</sup> A Bajmóc bárója címet birodalmi bárói címként 1550-től viselő Thurzó I. Bernát (Bernhard) — feltehetően az 1560-as években készült — síremlékére a bárói címmel együtt kapott négyelt címerpajzs került.<sup>16</sup> Viszont annak ellenére, hogy a címer

---

korona alatt (részben benne) C[OMES/OMITISSA] betűvel, ld. Batthyány Borbála Batthyány Ádámnak, Dobra, 1642. június 7., Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: Magyar Országos Levéltár), Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314 (a továbbiakban P 1314) nr. 3166.

- 11 Czobor Alfréd: A Rákócziak címere és pecsétjeik. In: Turul, 49. (1935) 3–4. sz. 49–65. p., 53–54. pp.
- 12 Uo. 54. p.
- 13 Ld. Czobor Mária Regina és második férje, Johann Jacob Löwenburg házassági címerét, 19 mm-es ovális pecsét, Batthyány Adámnak, Pozsony, 1687. április 29., MOL P 1314 nr. 9623.
- 14 Ezekre újabban átfogóan ld. Mikó Árpád: Késő reneszánsz és kora barokk síremlékek a Magyar Királyság területén (1540–1690). In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk.: G Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2005. 625–660. pp., illetve figyelemre méltó XVI–XVII. századi vonatkozásokkal Lővei Pál: Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria. Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához. (Akadémiai doktori értekezés.) Bp., 2009. [www.real-d.mtak.hu/381/1/Lovei\\_Pal1.pdf](http://www.real-d.mtak.hu/381/1/Lovei_Pal1.pdf)
- 15 Ludiková, Zuzana – Mikó Árpád – Pálffy Géza: A lőcsei Szent Jakab-templom reneszánsz és barokk síremlékei, építáriumai és halotti címerei (1530–1700). In: Művészettörténeti Értesítő, 55. (2006) 2. sz. 327–410. p. 344. p., a leírás szerint Székely Magdolnát nem ide temették.
- 16 Ebben az első és negyedik mezőben a Thurzó családi címer, a második és harmadik mezőben három (2, 1) koronás felröppenő helyzetű pacsirta található. A pajzsos két, egymással szembe forduló sisak, a jobb oldalin növekvő oroszlán, a bal oldalin egy koronás, felröppenő pacsirta



(heraldikai) bal oldalán ott van a feleség, Katharina von Neidegg, címere is, mind a mezők, mind a sisakdíszek címerképei a címer középvonala felé fordulnak, ez esetben tehát — feltehetően a négyelés miatt — nem érvényesült a heraldikai udvariasság szabálya. Feltehetően azért, mert Thurzó Bernát négyelt, kétsisakos címerpajzsának belső szimmetriáját nem akarták megbonatni.

A XVI. századból származik közös síremléke (1577), melyen az Illésházy címer madara heraldikai bal felé, Erdődy I. Anna címere felé néz.<sup>17</sup> Érdekessége ugyanakkor a feleség címerének, hogy az a család Bakócz Tamástól eredő „egyszerű” címere (lebegő kerékből növekvő, jobbra ágaskodó, nyelvét kiöltő szarvas), annak ellenére, hogy Erdődy Anna apja, Péter horvát-dalmát-szlavón bán 1565-ben grófi címével együtt a sisakdíszekre vonatkozó címerbővítést kapott.<sup>18</sup> Itt sisakdísz egyik címeren sem látható, azokat a személyek monogramjai helyettesítik. Balassa Ilona sírkövén szintén együtt látható férje, Wesselényi István címere a Balassák ősi, bölényfejes címerével,<sup>19</sup> ez esetben azonban csak a feleség nyughelyéről van szó.

Több kérdést vet fel Draskovich III. János nádor síremléke, amelyet 1648-ban állíttatott özvegye, Thurzó Borbála.<sup>20</sup> Ezen ugyanis a Draskovich grófi címer heraldikai bal oldalán a Thurzók „grófi” címere található ugyanolyan méretben, noha itt nincsen szó a feleség eltemetéséről. Ráadásul a Draskovich címer alakjai jobbra néznek, tehát nem mutatkoznak udvariasnak.<sup>21</sup>

---

látható, ld. Uo. 328. p. 2. kép., a színekre ld. *Csergheő Géza*: Der Ungarische Adel. (Heft 1–7 unter Mit-Redaktion des Iván von Nagy). I–II. Nürnberg. (Siebmacher’s grosses allgemeines Wappenbuch. IV. Band. 15. Abteil.) CD-ROM. (a továbbiakban: *Csergheő*, 1885–1894.) 1885–1894. Thurzó v. Bethlenfalva.

17 *Mikó Árpád – Pálffy Géza*: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század). In: Művészettörténeti Értesítő, 51. (2002) 1–2. sz. 107–172. p., (a továbbiakban: *Mikó – Pálffy*, 2002.) 129. p.

18 A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. Szerk.: Áldásy Antal (és Czobor Alfréd). I–VIII. Bp., 1904–1942. II. 152–157. pp.; ld. még „Paria diplomatvm variorum quae ex collectione diplomatica Caroli Feiervari [Fejérváry] descripta sunt.” Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Fol. lat. 2257. 342. skk.

19 *Mikó – Pálffy*, 2002. 151. p.

20 Uo. 160–161.

21 Így a címer ebben is megfelel az 1635. évi bővítéskor kapottaknak, mivel ezáltal nincsen belső szimmetriája a címerképeket egyszerűen meg lehetett volna fordítani. A címer, címerképek irányát a heraldikai udvariasság befolyásolhatta (vö. *Bertényi Iván*: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. In: Levéltári Közlemények, 59. (1988) 1. sz. 3–80. pp. (a továbbiakban:

A fenti esetekből arra is lehetne következtetni, hogy amennyiben a férj pajzsa osztott volt, úgy a címerképeket nem fordították meg, ha nem mondana ellent ennek két másik síremlék. Dóczy Zsuzsanna 1596-ban hunyt el, Késmárkon található sírján a férj címerállata hátat fordít a feleség címerének,<sup>22</sup> és ugyanez figyelhető meg Nyáry Istvánné Thelegdy Anna 1635-ös, kisvárdai sírján is.<sup>23</sup>

Mindkét utóbbi esetben női síremlékekről van szó, ezért joggal lehetne elvárni szabályos házassági címet. Az ilyen „udvariatlan” címerek túlsúlya a vizsgálat alá vont forrásoknál Csoma József és más heraldikusoknak a kora újkori magyar heraldikáról írt lesújtó véleményét igazolja. A másik elképzelhető megoldás az, hogy nem házassági címerekről van szó, csak a férj és a feleség családi címereinek egymás mellé helyezéséről.

Feltűnő viszont, hogy a síremlékeken a nők címere csak a férjével együtt, jelenik meg, tehát házassági címer (bár nem mindig szabályos) formájában. Ez nem is lenne meglepő, amikor csak a feleség, vagy a házaspár mindkét tagja sírjáról van szó. Előfordul azonban, hogy néha a feleség címere a síremlék állíttatásának jele, méretében mégis egyenrangú a férjével. Ez esetben nem is lehetne elvárni a házassági címer ismérveit, viszont ez azt jelenti, hogy a nőt mégiscsak egyedül a családi címere reprezentálja, egyenrangú felek tehát, és a két címer akkor sem tekinthető egynek, ha a házassági címer jellegzetességeit mutatja.

A valamely építmény építtetésére utaló domborművű emlékeket általában bejáratok felett helyezték el, a kísérő feliratban gyakran utalva az építtetésre — ilyenkor a házasság felek személyének hangsúlyozása mellett feltételezhető a nőági örökségre való utalás is. Ezen forrástípus kutatására csak egy-egy épület vonatkozásában,<sup>24</sup> illetve művészettörténeti, heraldikai kutatások keretében került sor,<sup>25</sup> síremlékekhez hasonló, akár csak megközelítően is átfogó számba vételükre nem.

---

Bertényi, 1988. 55–60., 74. p.) az, hogy egyik oldalának címerképei megfordulnak, a másikéi nem, már konkrét változtatásnak minősült a jelek szerint,

22 *Gervers-Molnár Vera*: Sárospataki síremlékek. Bp., 1983. (Művészettörténeti füzetek, 14.) (a továbbiakban: *Gervers-Molnár*, 1983.) 120. kép.

23 Uo. 119. kép.

24 *Mačuha, Maroš*: Heraldická vyzdoba hradu Sklabiňa. In: *Genealogicko-heraldický Hlas*, 7. (2007) 2. é. 23–29. p.

25 Pl. *Gervers-Molnár*, 1983., *Nyáry Zsigmond*: Nyáry de Bedegh et Berencs. Hét évszázad történetéből., Bp., 1996. [2004]. (a továbbiakban: *Nyáry*, 1996.) 146. p. (Nyáry Lajos és Vizkelethy Anna, 1636).

Ami a síremlékeken és az épületeken található házastársi címereket megkülönbözteti a pecséteken lévőktől az az, hogy a legtöbb esetben a pecséteken közös pajzskorona alatt, egymással érintkezve láthatóak a címerek. Ez a forráscsoport csupán formailag emlékeztet a házassági címerekre, hiszen kevésbé valószínű, hogy a szóban forgó módon és helyeken csupán az asszonyt jelölje. Heraldikailag is megőrzi a felek címeri különálló jellegüket, a férj címerének viszonylag következetes udvariasságát a szimmetriára való törekvés is magyarázhatja, hiszen ezen helyeken az esztétikának sokkal fontosabb szerepe lehetett, mint a síremlékeknél.

Természetesen még számos más tárgyon jelenhetnek meg a címerek, így nők címeri is, előfordulásuk a fenti csoportokhoz képest azonban jóval esetlegesebb. Ezen emlékek közül néhányat viszont mindenképpen érdemes kiemelni. Két, eredetileg világi célra — esküvőhöz kapcsolódóan — készült, de idővel egyházi használatba került textíliát érdemes itt megemlíteni. Az egyik, (az ún. „vajdahunyadi keszkenőn”) Zólyomi Miklós és Melith Klára címere van kihímezve a házassági címer formájának megfelelően, a címerek felett a tulajdonosok monogramjával, alatta pedig a házasságkötés évszámával (1658).<sup>26</sup> Az időpont tehát a házassági címereknek a pecsétes anyagban való megjelenéséhez látszik igazodni, de nem kizárt más minta használata sem. A másik tárgy sajátosabb heraldikai megoldással él ugyanazon tartalom megjelenítése okán, talán nem véletlenül két erdélyi családról van szó: itt a címerpajzsban a Lorántffy-címer látható, míg a sisakdísz a Kemény-címer szarvasa.<sup>27</sup>

Jóval tartósabb anyagból — fémről — észült emlék Nyáry Pál báró és Várday Katalin személyi érme.<sup>28</sup> A személyi érmek magyarországi személyek által készített darabjai közül nem mindegyiken található címer, ezen azonban mindkét fél szerepel az érme egyik oldalán. A szépen kidolgozott címerek közül szabályszerűen itt is a (heraldikai) jobb oldali a férjé: de nem csak a címerkép, — a koronából növekvő, három szál rózsát tartó koronás oroszlán — fordul balra a másik címer irányába, hanem a pajzsbeli korona is arra felé dől. Természetesen

---

26 Horváth Iringó: Két 17. századi textília összefonódó történeti vonatkozásai. In: Liber Discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára. Szerk.: Kovács Zsolt – Sarkadi Nagy Emese – Weisz Attila. Cluj-Napoca, 2011. 139–147. pp. 143. p. 8. kép.

27 Uo. 142., 5. kép.

28 Huszár Lajos: Személyi érmek. Bp., 1999. (A Museo Nationali Hungarico Digesta – a Magyar Nemzeti Múzeum művelődéstörténeti kiadványai.) 90–91. pp. A hátoldal ábrázolása is azt valószínűsíti, hogy a házasságkötésre, vagy ahhoz kapcsolódó alkalomra készült emlékérméről lehet szó. A házasságkötésre 1600 májusában került sor, ld. Nyáry, 1996. 66. p.

a sisak és a sisakdísz állása is ehhez igazodik. A két címer összetartozását a vésnök nem a pajzsok érintkezésével hangsúlyozta ki, hanem a heraldika nyelvén túlmenően a pajzsok egymás felőli alsó sarkait hosszabbította cirkalmasan meg, úgy, hogy keresztezzék egymást.

Ezen forrásoknál a címer funkcióját tekintve ténylegesen házassági jelkép, ami arra utal, hogy a többi, fent leírt esetben a férj és feleség családjának címere együtt sokáig nem a feleséget jelölő személyes szimbólum, jelvény volt. A házassági címereket akkortól kezdve és csakis abban az esetben tekinthetjük női címereknek, amikor a személyes használatú pecséteken is megjelennek.

### **Szabályt erősítő kivételek: nők összetett címerei**

Nem véletlen, hogy a nyugati szakirodalom is elsősorban a pecsétes emlékek vizsgálatából vonta le következtetéseit. Efemer diplomatikai források ugyanis — a nők fentebb már jelzett jogi helyzetéből kifolyólag — igencsak ritkák. Privilegium szerzésének elsősorban a családot tovább vivő férfiak voltak az alanyai, így címet is ők nyerhettek, vagy általuk kaphatott házastársuk. Egyetlen közismert kivétel ez alól II. Lajos címeradománya Kanizsai Dorottya részére 1519-ből.<sup>29</sup> Ebben az adománylevélben a Kanizsai címet az első férj, Geréb Péter címerével és egy új, a pajzstalpba helyezett mesteralakkal bővítette az uralkodó, olyan módon, hogy a vágott és hasított pajzs első, (heraldikai) jobb oldali mezejébe került a Geréb címer oroszlánja balra, a bal oldali mezőben található szárnyas sasláb felé fordulva. Megjegyzendő, hogy az oklevél nem tartalmazza a címerhasználat nevesített eseteit rögzítő formulát, sem az utódokra történő utalást, tehát kétségtelen, hogy egyéni női címerről van szó.

A Kanizsai család nőtagjai közül, ha ilyen adományban nem is részesült, de teljesen egyéni Nádasdy Tamás nádor feleségének, az utolsó Kanizsainak, Orsolyának a címerhasználat, úgy pecsétjein, mint más helyen is. A magyar könyvtörténet egyik legbecsesebb darabja Sylvester János Újszövetség-fordításának kiadása ugyanis sajátos heraldikai programot is hordoz.<sup>30</sup> A címlap két szélén heraldikai jobb oldalon egy pajzsban az országcímer hétszer vágott

---

29 Buda, 1519. június 25., MOL DI. 24.773., szövegét közölte *Ghyczy*, 1932. 69–70. pp. Az Osl nemzetség, illetve a Kanizsai család címereinek összefüggésében újabban ld. *Körmendi Tamás*: Az Osl nemzetség címerváltozatai a középkorban. In: *Turul*, 83. (2010) 1. f. 3–24. pp. (a továbbiakban: *Körmendi*, 2010.) 6–8. pp.

30 *Szabó Károly*: Régi Magyar Könyvtár. I–III. Bp., 1879–1898. I. 15.

mezeje, alatta a Nádasdy-címer (csak a vadkacsa került ábrázolásra balra fordultan, szárnyait kitérve), bal oldalon jobbra fordult pajzsokban a hármashalom kettős kereszttel, alatta a Kanizsai-címer (jobbra fordult szárnyas sasláb, a lábrésznél jobbról balra fordult félhold, balról hatágú csillag) látható. Az utolsó oldalra ugyanakkor egy szép, négyelt címerpajzs került két sisakkal. A pajzs első és negyedik mezejébe a Nádasdy-címer egy változata található: hármashalom két szélső halmáról egy-egy növény (egy hosszú szárról két oldalra kinövő levelekkel), köztük a középső halmon jobbra fordult szárnyait kitérő (felröppenő, de profilból ábrázolt) csőrét kitérő (vad)kacsa látható. A második és negyedik mezőben a Kanizsay-címer van a már fent leírt formában. A félprofilból ábrázolt, befelé forduló sisakokon nincsen sisakkorona, a jobb oldali sisak díszé a két leveles növény szár között a fent leírt (vad)kacsa, a bal oldalié a jobbra fordult sasszárny az égitestekkel együtt, a már leírt módon. Az egyes sisakdíszek mögött a vonatkozó személy monogramja (NT és VK) látható, míg fent a kettő között az 1537-es évszám. A házassággal való kapcsolatra egyértelműen utal a címer alatt olvasható jelmondat: „Quod Deus conuinxit, homo non separet”.<sup>31</sup>

Nyilvánvaló, hogy egyedi alkotásról van szó, amely talán csak a készítő és nem a készített elképzeléseit tükrözi. Használatára nincsen példa, de a pecsétanyag szolgálatott mintául megalkotásánál.

Talán nem véletlen, hogy Kanizsai Orsolya pecsétjei mutatják az egész korszakban a legegységesebb képet. A Sylvester János-műben látható címer ugyan nem fordul elő a pecséteken, az összetett, egyéni variációk meglete azonban szembetűnő: öt különböző pecsétjén szerepel legalább két különböző címervariáns. Mindegyik négyelt pajzs, az egyik változatban az első mezőben két nádbuga között balra felröppenő madár (vadkacsa) látható, a második mezőben szárnyas sasláb balra néző tollakkal, jobbra tőle balra fordult félhaddal, a lényegi változás a harmadik és a negyedik mezőben figyelhető meg, ugyanis azokban szembenéző bölényfej, illetve lebegő koronából kinövő növény,<sup>32</sup> az egyik esetben a harmadik, a másikon a negyedik mezőben látható, és fordítva. Minden esetben a pajzs felett látható V K betűk azonosítják a tulajdonost, noha a férj, Nádasdy Tamás is használta alkalmasint ezeket a pecséteket levelei lezárására.<sup>33</sup> A számos pecséten előforduló lenyomatok közül csak kevés a jó állapotú, azokon viszont

---

31 Máté evangéliuma 19,6.

32 Elvileg nádszál bugával.

33 Ld. pl. Léka, 1558. július 29., MOL Magyar Kamara archívuma, Archivum familiae Nádasdy, E 185 (a továbbiakban E 185) Nádasdy Tamás Egerszegi Mártonnak, nr. 44.

egyéb részletek is megfigyelhetők, így a második mezőben a pajzstalp hátuljában (a bal alsó sarokban) hatágú csillag látszik, továbbá az első mező madara hol felröppenő, hol csak álló, hol pedig vízen úszó, és talán onnan felröppenő.

Valószínűleg nincsen jelentősége a két alsó mező megcserélésének, de úgy tűnik, a korábban használtakon van a harmadik mezőben a bölényfej,<sup>34</sup> és a későbbiekben a negyedikben.<sup>35</sup> A felső két mező címerképének azonosítása nem kérdéses, egyértelmű, hogy azok a Nádasdy és a Kanizsai család (Osl nemzetség) címerei, mégpedig a házassági címerek szabályának megfelelően az előkelőbb helyen a férj címere a feleség címere felé fordulva, a második mezőben a feleségé szintén a címer középső hasítóvonalára, tehát a férj címere felé fordulva. A másik két mező, bár címerképileg egyértelműen azonosíthatóak, eredetük problémásabb.

Mivel a magyarországi nemesi, főnemesi címerhasználatban a területiális egységek címereinek ritka kivételektől eltekintve nem volt jelentősége, joggal kereshetők a harmadik és negyedik mezők címerképei a családi címerek között. Nem is okoz különösebb nehézséget azok azonosítása, hiszen a szembe néző bölényfej a Balassa és a Bánffy családok ismert címerképe, az ágból kihajtó (és koronán átnövő) hárslevél pedig a Rathold (Rátót) nemzetség címere, illetve annak egyik változatával hozható kapcsolatba. Több kérdést vet fel az egyesített címerbe való kerülés oka. A családi címerek egyesítésénél elsősorban az adományos, illetve címerviselő szüleinek címereit szokás egyesíteni, ezt a szabályt követve azonban a genealógiai szakirodalom eredményei alapján ez esetben nem találni pontos választ. Kanizsai Orsolya anyja, Kanizsai László vasi ispán felesége bélteki Drágffy Anna volt, akinek családja 1507-ben kapott címet II. Ulászlótól, amely viszont nem rokonítható Kanizsai Orsolya szóban forgó címerének egyik címerképével sem.<sup>36</sup> Kanizsai Orsolya nagyapjának, Kanizsai Györgynek az első

34 Ezek között két pecsét különíthető el a pajzsforma alapján, az egyik 15 mm-es ovális pecsét, első és utolsó előfordulása: 1545. július 21., Sárvár (MOL E 185 Nádasdy Tamásnak nr. 13.) — 1552. május 13. „ex Thermsi” (uo. nr. 41.); a másik szintén 15 mm-es ovális pecsét, 1545. július 15., Sárvár (uo. nr. 15.) — 1557. március 25. Sárvár (uo. nr. 70.).

35 Ennek három eltérő méretű és pajzsformájú változata került elő: 1. 13 mm-es ovális pecsét, 1553. április 24., Sárvár vára (MOL E 185 Nádasdy Tamásnak nr. 50.) — 1557. május 8., Léka (uo. nr. 75.); 2. 14 mm-es ovális pecsét, 1558. szeptember 29., Léka (uo. nr. 84.) — 1561. november 16., Sárvár (uo. nr. 118.); 3. 15 mm-es ovális pecsét, 1559. november 11., Sárvár (uo. nr. 94.) — 1569. július 8., Keresztúr (uo. Lőrinczfalvy Kristófnak, nr. 1.).

36 Kék pajzsmező alján felfelé fordított félhold, felette, a pajzs középvonalában hegyével felfelé fordított nyílvevő két oldalán egy-egy (16 ágú) csillaggal; a címerképek arany színűek, és lebegők — Id. Buda, 1507. március 28., MOL, DL 108.128. *Collectio Diplomatica Hungarica*. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.,

felesége viszont alóslindvai Bánffy Erzsébet volt, ami alapja lehet a bölényfejes címerképnek, a furcsa csak az, hogy a szakirodalom szerint Kanizsai László nem tőle, hanem a második feleségtől Rozgonyi Klárától született.<sup>37</sup> Mivel Kanizsai Orsolya felmenőinek áttekintése csak részleges, és abban sem problémamentes megoldást ad a címerképek eredetére, meg kell vizsgálni annak a lehetőségét, hogy a férj, Nádasdy Tamás részéről származik a még kérdéses címerkép. Ez esetben azonban még több a bizonytalanság. A nádor apjának, Nádasdy Ferencnek két feleségét ismerjük, akik közül az elsőnek, mint Nádasdy Tamás anyjának a családi címere jöhet szóba, csakhogy a család Rátót nemzetséggel való kapcsolata még csak fel sem merül a családtörténeti szakirodalomban, és ismert címerük is teljesen más.<sup>38</sup> A Nádasdy család esetében ráadásul a feleségek felmenőinek az azonosítására még nem került sor. Nádasdy Tamás apai nagyanyját ismerjük még a női felmenők közül, akitől viszont biztosan nem eredt a megnevezett címerkép, hiszen ő a Sánkfalvi család tagja volt, mely két címeradományozásban is részesült a középkor folyamán, és azok egyike sem rokonítható a Kanizsai Orsolya címerében látható címerképpel.<sup>39</sup>

Ezek alapján az is megkockáztatható,<sup>40</sup> hogy Kanizsai Orsolya családi címere Nádasdy Tamással való házasságkötése után megváltozott, négyelt pajzsú lett. Mivel nem csak a férj címere volt a bővítmény része, ezért nem beszélhetünk tisztán házassági címerről. A Sylvester János-féle bibliafordításban látható változat viszont arról tanúskodik, hogy házassági címernél is a pajzs felosztását választották. Kanizsai Orsolya négyelt címeres pecsétje mindenestre teljesen egyedülálló a korszakban: az apa és a férj címerének variálását később nem igazán merték túllépni.

Ez a megoldás annyira egyedülálló, hogy csupán egyetlen hasonló ismert a korszakból, XVII. század második feléből. Szunyogh Erzsébet, 1655-ben grófi címet nyert Nyáry Lajos felesége, címeres pecsétjein jelenik meg ugyanis

---

ld. még *Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad címerei. Wappen aus fünf Jahrhunderten. A Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Szekszárd, 1999<sup>2</sup>. XXXIV. tábláját és az ott szereplő, kapcsolódó irodalmat. Kanizsai Lászlóné Drágffy Anna pecsétje is valószínűleg ezt a képet hordozta, vö.: *Körmendi*, 2010. 24. p.

37 *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Osli nem 6. tábla: Kanizsai.

38 *Sinkovics István*: Nádasdy Tamás ősei. In: Turul, (1943) 3–4. sz. 45–55. pp.

39 Uo. 54. p.. A Sánkfalvi címerre ld. *Bertényi*, 1988. 45., 70–71. pp.

40 Az óvatosság azért indokolt, mert királyi adományról nem tudunk, tehát Kanizsai Orsolya címe — nagynénjétől eltérően, de talán arra a mintára — nem lett az uralkodó által legitimizálva, feltehetően azért, mert ő házasságban élt ekkor.

négyletű pajzs, amelyen két címer, a családé és a férjé variálódik. Az első és a negyedik mezőben a Szunyogh-címer változata (ugró ló, baljában zászlós kopját tartó lovassal, a ló feje felett [a pajzsfő elejében] két hatágú csillag, velük egy vonalban a lovas feje s a kopja között [a pajzsfő közepében] egy harmadik), a második és harmadik mezőben pedig a a Nyáry-címer (háromágú koronán lépő, vagy növekvő, jobbában pálcát [?] baljában valószínűleg három virágot tartó, egyfarkú oroszlán) látható, úgy, hogy mindegyik címerkép a pajzs középvonala felé fordul.<sup>41</sup> Figyelemre méltó, hogy az előkelőbb helyeken a nő családjának címere található, éppen ezért még inkább különös, hogy noha a feleség pecsétjein jelent meg ez a forma, mégis a férj családja vette használatba. Az biztosnak látszik, hogy önkényes, tehát az uralkodó által nem megerősített variánsról van szó, de hogy mi motiválhatta megalkotását, majd a Nyáryak általi átvételét, egyelőre nem tisztázható. Tartható speciális házassági címeregyesítés folytán létrejött személyes címernek, a fent említett Nádasdy-Kanizsai négyletű pajzsot leszámítva viszont teljesen egyedülálló. Amennyiben a Nyáry család ekkor megalkotott és nem később átvett, új családi címere lenne, úgy érthetetlen, miért a feleség címereként jelenik meg. A magyar heraldikai irodalomban mindenesetre ez a variáns úgy vonult be, mint az 1723. évi grófi rangemeléshez kapcsolódó címer, aminek viszont nincsen konkrét alapja.<sup>42</sup>

\*

Mint szó volt róla, a rutapajzs használata a korszakban Magyarországon egyáltalán nem terjedt el, feltehetően nem is volt igény az ilyen fajta megkülönböztetésre. Számos levelezés áttekintése után csupán egy esetet sikerült találni, az is

41 A különböző nagyságú (8–10–12 mm) pecsétlenyomatok közül a legnagyobbban egy vonalban a pajzskorona két oldalán, a másik kettőn a korona jobbán, felette és bal oldalán olvashatók a C[OMES] E[LIZABETH] és S[ZUNYOGH] betűk, MOL Magyar Kamara archívuma, Archivum familiae Szunyogh, E 195 2. tétel Szunyogh Erzsébet fol. 4., 7., 9., 15. Annak ellenére, hogy második férjével is legalább tíz évet élt együtt, nem tudunk más pecsétjéről, vagy címeréről, vö. *Csizi István*: A jeszenicei és budetini Szunyogh család, címerváltozatai a 16–18. században. II. In: *Turul*, 77. (2004) 3–4. sz. 87–98. pp. 95. p.

42 A grófi cím 1723-as adományozásának kérdését tisztázta *Nyáry*, 1996. 187. p. — ezek szerint az Nyáry Lajos 1655-ös címének kiterjesztése volt Nyáry Zsigmond és utódai számára. A címet egyik diploma sem írja le, illetőleg nem tartalmaz rá vonatkozó rendelkezést a szerzőnek a címerre vonatkozó megjegyzése végső soron *Csergheő*, 1885–1894. Nyáry, I. v. Bedegh u. Berencs. helyen található, nem kellően adatolt közlésére alapul. A Szunyogh Erzsébet által használt címer Nyáryak által való felvételének mikéntje további kutatásokat igényel.



meglehetősen felemás. Az egyedüli általam fellelt magyar arisztokrata pecsétjén szereplő rutapajzsos címer tulajdonosa ugyanis nem nő, hanem a férfi, Pálffy Pál, a későbbi nádor, aki feleségéhez teljesen hasonlóan, rutapajzsot, csúcsán pajzskoronával, használt egyik gyűrűspecsétjén.<sup>43</sup>

\*

A források áttekintése, és viszonylag széles körű feltárása után fő tendenciaként azt lehet mondani, hogy a nők — házastársként is — elsősorban családjuk (apjuk) címerét viselték, illetve használták címeres pecsétjeiken. Más forrástípusoknál ritkábban jelenik meg önállóan a nő címere, legtöbbször feleségként, férjük címere mellett, esetenként kifejezetten házassági címer formájában fordul elő. Úgy tűnik, hogy ami magánemberként elfogadható volt, az a nagy nyilvánosság előtt már nem annyira: azon források két legtipikusabb csoportja, amelyeken együtt szerepelnek a házasság címerei ugyanis a síremlékek és az épületekre (elsősorban várak, kastélyok kapui, bejáratai fölé) helyezett domborművek. A kimondottan házassági címerek, amelyeknél a pajzs érintkezik és a pajzsok felett közös pajzskorona látható — minden bizonnyal nyugati mintára — a XVII. században jelentek meg a feleségek speciális személyes címereiként. Ezeknél csak azok a ritka kivételek egyedibbek, amelyeknél egy pajzsban került egyesítésre a férj és feleség címere, de nem a család, hanem csak egy személy jelzésére. Kanizsai Orsolya esetében családi előképek, fiúsításából adódó jogi alapok mellett személyes döntés játszhatott szerepet, Szunyogh Erzsébet címere lehet, hogy inkább családok döntésének eredménye volt. Mindezen címerek nők házasságai következtében születtek meg, olyan általános, nőket jelző forma, mint a rutapajzs használata nem alakult ki sem belső fejlődés, sem külső átvétel következtében.

---

43 7 mm-es nyolcszögletű gyűrűspecsét, a pajzs felső oldalával párhuzamosan a P[AVLVVS] P[ALFFY] ? — C[OMES] P[ERPETVVS] D[ETREKO] betűkkel, Batthyány Ádámnak, Bécs, 1637. február 4., MOL P 1314 nr. 35242.



## Tartalom

### Tanulmányok

*Tózsza-Rigó Attila*

A pozsonyi városvezető elit politikai, rokoni  
és lakóhelyi hálózata ..... 279

*Cziráki Zsuzsanna*

Megjegyzések Erich Lassota zu Steblau 1614. évi titkos erdélyi  
megbízatásához ..... 321

*Varga Szabolcs*

Az atyinaí ferences kolostor alapításának háttere  
(Megjegyzések a ferences kolostorok és a városfejlődés  
kapcsolatáról Körös vármegye példáján keresztül)..... 363

### Heraldika

*Csizi István*

Magyar arisztokrata nők címerhasználata  
a XVI–XVII. században ..... 391

## Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailen keresztül kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

### Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

*Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.*

#### *1. Hivatkozás a kiadvány egészére*

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

#### *2. Hivatkozás a kiadvány egy részére*

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vő., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.